

سراپگی زبان لسانیات

محمد اسلم رسول پوری

سرائیکی زبان آتے لسانیاٲ

محمد اسلم رسول پوری

جهوك پبلشرز

بيرون دولت گيٲ ملتان: 061-4511568

سارے حق لکھاری دے ناں ہن

سرائیکی زبان آتے لسانیات	ناں کتاب:
محمد اسلم رسول پوری	مصنف:
شبیر احمد بلوچ	کیوزنگ:
مینار شہداء (ڈھاکہ یونیورسٹی)	ناٹل:
جھوک پبلشرز ملتان	چھپندڑ:
جھوک پرنٹرز ملتان	چھاپہ خانہ:
دسمبر 2010ء	پہلا چھاپہ:
150/- روپے	مئل:

میخائل باختن دے ناں
جئیں چھوٹیں زبائیں کوں نواں اعتماد ڈتا

تندیر

9	لکھاری ولوں	
		<u>مطلوع</u>
13	وادی ہاکڑہ دی پہلی زبان	1
23	ایہ لفظ اساڑی زبان دے دس	2
31	پراکرتاں آپ بھرنشاں آتے آساڑیاں زبانان	3
41	لسانی سامراجیت، سرائیکی زبان آتے مزاحمت	4
46	گلوبلائزیشن، چھوٹی زبانیں دی بقا دا سوال آتے سرائیکی زبان	5
50	اُردو زبان آتے اساڑے نفسیاتی مسئلے	6
55	سرائیکی وسیب وچ ہریانوی زبان دا مستقبل	7
60	ڈاکٹر مہر عبدالحق دیں سرائیکی لسانی خدمات دا جائزہ	8
68	ڈو زبانیں والے ہال	9
76	نوم چومسکی دے نظریہ گرامر تے ہک نظر	10
85	ساسر باخسن آتے پاکستانی قومیتی زبانان	11
		<u>مسائل:</u>
93	سرائیکی زبان دے تاں دی حقیقت	12
101	سرائیکی املاء دے مسئلے	13
107	سرائیکی زبان دے انگریزی جھیں بارے	14
		<u>جائزے:</u>
121	غیر آریائی زبانوں کی تقابلی لغت - ہک جائزہ	15
127	سرائیکی زبان لاطینی اکھراں وچ	16

**Think Like a wise man
but communicate in the
language of people .**

William Butler Yeats (1865- 1939)

لکھاری وتوں

ہک لمی جدوجہد دے بعد سرائیکی زبان آخر اہٹی ہک شناخت حاصل کر گھدی۔ این جدوجہد دی تاریخ بلاشبہ قابل فخر اے، آتے ایندے وچ اساڈے بزرگیں اپٹا حصہ پاتے۔ جیندے وچ ہوں سارے ناں شامل ہن۔ خصوصی طور تے قاضی راضی، اختر وحید انصاری، ظامی بہاول پوری، دلشاد گلانچوی، آتے ڈاکٹر مہر عبدالحق این جدوجہد واسطے اپٹیاں حیاتیاں وقف کیتیاں۔

این جدوجہد دے نتیجے وچ سرائیکی کون اپٹا اصل تے مقبول عام ناں ملیا۔ جینکوں انگریز مستشرقین نے انتشار دے وچ پاڈا تاہا آتے اساڈے بزرگیں اساکوں اوندے وچوں کڈھیا تے ہک اصل ناں تے متفق کیتا۔ این لمی جدوجہد وچ جیڑھی ڈوسو سال تیں محیط اے۔ سرائیکی اپٹا ہک رسم الخط تقریباً طے کر گھدا آتے زیادہ تر کتاباں اول رسم الخط وچ چھپدیاں پھین۔ تاہم اجن تاں سرائیکی زبان دے کئی مسئلے موجود ہن۔ جنھیں وچوں املاء دا مسئلہ آتے سرائیکی دے انگریزی جھیں دا مسئلہ اے۔ جیندے طے تھیون ضروری اے۔

کجھ بے مسئلے وی حالی تاں موجود ہن۔ جیویں گلوبلائزیشن، زبانیں دی موت، اردو زبان سکھن، دار، جان آتے نویں لسانیاتی نظریات دے اثرات وغیرہ۔ میں این کتاب وچ انھیں ساریں موضوعات تے کجھ مضمون شامل کیتین تا کہ نویں صورت حال سرائیکی قاری دے سامنے ریہے۔

سرائیکی زبان دے آریائی زبان ہوون بارے نظریے دے بارے وچ
 اِتھاں ڈومضمون شامل ہن۔ جنھیں وچ میں اپنا نقطہ نظر پیش کیے
 سرائیکی لسانی شعور نے ہک سیاسی تحریک کوں وی جنم ڈتے جیندا مقصد
 سرائیکی اکائی داحصول اے۔ میں اپنٹے طور تے وی ایندے وچ حصہ گھدے۔ کیوں
 جو میڈا کتہ نظر اے۔ جے تیں اہٹی حکومت نہ ہووے آتے اوندی طرفوں زبان کوں
 تحفظ حاصل نہ ہووے اوہ تاں زبان ترقی نہیں کر سگدی۔

زبان خود ہک طاقت اے آتے انسان کوں زبان نے ای طاقت ڈتی اے
 ۔ جبر دے خلاف زبان ہک مزاحمت وی ہے۔ بنگالی زبان دارول اسٹوڈیو سامٹے
 اے۔ ات واسطے چھوٹیں زبانیں تے کم کرن والیں دا ہک مزاحمتی رول وی ہوندے
 ۔ اگرچہ میڈا سرائیکی وچ سارا کم لسانیات تے ادبی تنقیدی حوالے نال رہ گئے تاہم
 میں کہیں ویلھے محسوس کرینداں جو ایہ کم سرائیکی وسیب دے استحصال آتے جبر دے
 خلاف ہک مزاحمتی کم وی ہا۔ آتے سارے سرائیکی لکھاری کہیں نہ کہیں حوالے نال
 ایندے وچ شامل ہن۔

اِتھاں میں سیں پروفیسر شوکت مغل آتے سیں ظہور احمد دھر بچہ داشکر یہ وی
 ادا کرٹے۔ جیکر انہیں وی مہربانی محبت تے کوشش شامل حال نہ رہے ہا تاں ایہہ
 کتاب تہا ڈے ہتھیں کڈا ہن وی نہ ہجے ہا۔ ایندے نال اپنٹے خاندان تے کئی سچے
 سنگتیں داشکر یہ وی ضروری ہے جیرھے میڈے ایس لکھن پڑھن دے کم کوں وقت
 محنت آتے دولت داضیاع سمجھدن لیکن ایندے باوجود وی او میڈی ضد تے راضی
 رہیے تے تعاون وی کریندے رہیے۔

محمد اسلم رسول پوری

مطالعے

وادی ہاکڑہ دی پہلی زبان

پڑائے بہاول پور ڈویژن (حیدرے وچ اضلاع بہاول پور بہاولنگر آتے رحیم یار خان شامل ہن) وچ ہک وڈا ریگستانی علاقہ اے۔ جینکوں چولستان آکھیا ویندے۔ ایہہ اصل وچ صحرائے راجپوتانہ دا حصہ اے آتے تھر نال دی ونج زلدے۔ (1)

چولستان (ترکی + فارسی) دا لفظ اے۔ ترکی وچ چول دا مطلب ریگستان اے۔ فارسی دے اثر دے تحت تان دا ودھارا تھی گئے آتے اس طرح چولستان بن گئے۔ (2)

پڑائے زمانے وچ چولستان وچ ہک دریا و ہندا ہا جینکوں ہاکڑہ آکھیا ویندا ہا۔ ایہہ کوہ ہمالیہ دے باہریاں ”شوالک“ پہاڑیں کنوں نکلد اہا۔ ایہہ اپنے منبع کنوں پٹیالہ تئیں سرسوتی بیکانیر تئیں گھاگھرا آتے فورٹ عباس کنوں صادق آباد تئیں ہاکڑہ دے نال مشہور ہا آتے صادق آباد کنوں اہوں تے صوبہ سندھ وچ اینکوں نارا آکھیا ویندا ہا۔

ہاکڑہ دی وجہ کنوں سرانگی و سبب وچ چولستان دے علاقے کوں وادی ہاکڑہ وی آکھیا ویندا ہا۔ ایہہ وادی شمال مشرق کنوں جنوب مغرب دے پاسوں ترائے سوہیل لمبی اے آتے ایندی چوڑائی پنجاہ میل اے۔ (3)

وادی ہاکڑہ دریا ئے ہاکڑہ آتے شاید معاون دریا ستلج دی وجہ نال ہوں

پرانے زمانے وچ آباد تے شاداب ہئی۔ آتے جاہ جاہ تے انسانی وستیاں قائم ہن۔
دریائے ہاکڑہ دے مکمل طور تے خشک تھیون دے عمل دی تاریخ دا تعین کرن مشکل
اے۔ تاہم ایہہ عمل بتدرج تھیا۔ چولستان وچ پرائے آثار آتے کافی ماہرین
آثاریات کم کیجے۔ جنھیں وچ سر آرل سٹائن، ہنری فیلڈ آتے ڈاکٹر رفیق مغل کافی
مشہور ہن۔

ڈاکٹر رفیق مغل اہٹی تحقیق دے دوران 424 مقامات دریافت کیتن۔
انھیں ساریں مقامات دی عہد وار درجہ بندی وی کیتی اے۔ جیڑی ہاکڑہ عہد ابتدائی
ہڑپائی عہد عروج یافتہ ہڑپائی عہد متاخر ہڑپائی عہد رنگین خاکستری سفالی عہد ابتدائی
تاریخی وسطی (مسلم) اتے متاخر ادوار شامل ہن۔ (4)
انھیں مقامات وچوں 99 مقامات کوں ڈاکٹر رفیق مغل ہاکڑہ عہد تمدن دا
ناں ڈتے۔ اوہٹی تحقیق دے بعد ایں نتیجے تے جکن جو وادی سندھ دی تہذیب دا
منڈھ چولستان وچوں تھئے۔ (5)

اینڈے علاوہ محکمہ آثار قدیمہ دے سابق ڈائریکٹر محمد صدیق 1992ء وچ
چولستان وچ تحقیقی کم کیجے آتے ہاکڑہ عہد دے 24 مقامات دریافت کیتن۔ (6)
ہاکڑہ عہد یا تمدن دا دور عام طور تے 3800ق۔ م کنوں 3100ق۔ م
تیں اے۔ (7)

انھیں جدید ترین آثار یاتی تحقیقات وچ اسان ایں نتیجے تے پہنچدوں جو
وادی سندھ دی مشہور تہذیب چولستان (وادی ہاکڑہ) وچوں شروع تھئی آتے اتھوں
دے ابتدائی واسی وادی سندھ دی اصل تہذیب دے بانی ہن۔ اینڈے بعد ایہہ
تہذیب جلیل پور (ضلع خانیوال) آتے ہڑپہ (ضلع ساہیوال) دی تہذیب دی شکل
وچ اگھوں تے ودھی آتے ہڑپہ دے ایں آثار یاتی دور کوں ڈاکٹر رفیق مغل ابتدائی

ہڑپائی دور آمدن (8)

وادئ ہاکڑہ (چولستان) جلیل پور آتے ہڑپہ سرائیکی وسیب دا حصہ ہن۔ ات واسطے اسان کہیں ڈر دے بغیر آکھ سگدوں جو وادئ سندھ دی عظیم تہذیب دامنڈھ سرائیکی وسیب توں ہدھا گیا۔

ہنن اتھاں اساڈے سامنے ہک ہیا سوال وی ہے جو اس تہذیب دامنڈھ ہدھن والے کون لوک ہن۔ لیکن اس سوال نال ہیا ایہہ سوال وی ہنڈھیا ہویا اے جو انھیں لوکیں دی زبان کیا ہئی۔ میڈے خیال وچ پہلے اساکوں ایہہ طے کرکھا چاہیدا اے جو وادئ ہاکڑہ دے سب کنوں پہلے واسی کون ہن؟

اس بارے وچ سو فیصد یقین نال کجھ نہیں آکھیا وچ سگدا کیوں جو حالی تائیں آثار یاتی حوالے نال کوئی پکی گلجھ سامنے نہیں آئی۔ تاہم جدید انسان دین ابتدائی ہجرتیں دے حوالے نال ایہہ گلجھ وڈی حدتیں درست اے جو انسان دا پہلا سفر سٹھ کنوں پنجایٹھ ہزار سال پہلے افریقہ کنوں شروع تھیا آتے چالیہی ہزار سال پہلے آسٹریلیا وچ وچ نکلیا۔ ایہہ سفر جنوبی ایشیا دے ساحلی علاقے نال جاری رہیا آتے ایہہ قدیم افریقی اس سارے علاقے وچ آباد تھیندے رہیے۔

ڈوجھا انسانی سفروی آخری برقانی دور ختم تھیون دے بعد اٹھاراں ہزار سال قبل مسیح شمال مشرقی افریقہ کنوں شروع تھیا آتے گرم علاقے خصوصاً وادئ سندھ آتے جنوبی ایشیا تئیں ہنجیا۔ ایہہ لوک زیادہ تر وادئ سندھ وچ آباد تھئے۔ خیال کیتا ویندے کمران دے پرائے واسی آتے جزائر انڈیمان دے لوکیں وچ انھیں قدیم افریقی لوکیں دے نسلی اثرات لہدین۔ (9)

ایہہ لوک یقینی طور تے دریائے ہاکڑہ دے کنارے وادئ ہاکڑہ وچ وی آباد تھئے ہوسن۔ ایہہ لوک Hunter آتے gatherer ہن۔ ات واسطے انھیں اس

علاقے وچ یا کہیں ہی جاہ تے کہیں تہذیب دی بنیاد نہ رکھی۔ تاہم سرائیکی اُتے سندھی زبان دے مطالعے دے حوالے نال اتھاں انھیں دی موجودگی دے اثرات ملدن۔ سرائیکی زبان جیڑھی اتھوں دی قدیم زبان دی ترقی یافتہ جدید شکل اے اُتے سندھی جیڑھی اوں کنوں انج تھیون والی ہک زبان اے۔ اُپے اندر اتجھیاں مخصوص آوازاں رکھدین۔ جینکوں ہچکار آوازاں آکھیا ویندے او مخصوص آوازاں پ۔ پ۔ پ۔ ڈ۔ ڈ۔ گ۔ ہن۔ کجھ لوکیں دے نزدیک انھیں کوں Clicks آکھیا ویندے۔ جیڑھیاں انھیں آوازیں نال ملدن۔ Clicks افریقی زبانیں وچ آہ دی موجود ہن۔ جنھیں وچ ”بلش مین“، ”زولو“ اُتے بانو خاندان دیاں کئی پولیاں شامل ہن۔ (10)

ات واسطے اسماں آکھ سکدوں جو سرائیکی علاقے دے سب کنوں پہلے وای پرائی افریقی ہن اُتے اتھوں دی پہلی پولی ہک قدیم افریقی زبان ہئی۔ جینکوں لسانی آثاریات دماہرایڈ وٹائی لینڈ صحارن زبان داناں ڈیندے۔ (11) ایں زبان دے آثار جاپان دی زبان آئینو (Ainu) اسپین دی زبان Basque اُتے ہندوستان دین دراوڑی زبانیں وچ ملدن۔ (12)

چولستان دی کھدائی دے دوران ہاکڑہ عہد دے متعلق جیڑھیاں ایشیاء لمہین انھیں وچ پھر منرکے تانبے دے ٹوٹے وی ملیں۔ (13)

اتھوں ایہہ ظاہر تھیندے جو وادی ہاکڑہ دی ابتدائی تہذیب دا دور تانبے دی تہذیب نال متعلق ہا۔ اُتے تانبے دے ذخیرے تے پہلے تھانویں دی تہذیب دے بانی انھیں قبائل نال تعلق رکھدے ہن۔ جھماں دیاں پولیاں آسٹریلیائی ایشیائی (آسٹرو ایشیا تک) زبان دے شجرے کنوں نکھتیاں ہن۔ سوویت یونین دے عالمیں دی رائے ہے۔ جو ایہہ قبیلے منڈالوکیں دے جد امجد ہن۔ منڈالوکیں دا ابتدائی

نسلیاتی سرچشمہ کئی اجزائے مشتمل ہے۔ انہیں دا تعلق سب کتوں پُر ائی ٹیگرو (افریقائی)

آسٹریلیائی آبادی نال اے جیڑھی برصغیر وچ رہندی ہئی۔ (14)

منڈا قبائل جیڑھے اہ کل وسطی اے مشرقی ہندوستانی ریاستیں بنگال،

اڑیسہ، اے جھاڑکھنڈ دے وسنیک ہن۔ سنھالی، منڈاری، ہو کرکواتے کئی پیاں زبانان

الیندن۔ ات واسطے اسماں آکھ سکدوں جو قدیم افریقائی زبانان دے بعد ایہہ زبانان

سرائیکی وسیب اے خصوصاً وادی ہاکڑہ دے واسیں دیاں زبانان ہن۔ اس دعویٰ

دے ثبوت وی اسماں کنیں موجود ہن۔ مثال دے طور تے منڈا قبائل وچ ہک رسم

”منڈا دارم نکا“ اے جیندا مطلب اے جو شادی ویلھے گھوٹ کنواری فرمائش پوری نہ

کرے تاں عورتاں راستہ نہیں چھڑیندیاں۔ ایہہ رسم اہ کل وی کئی سرائیکی علاقیاں وچ

راج اے۔ ایندے علاوہ ہک ہئی رسم ”لیجا“ وی ہے ایندا مطلب ایہہ اے جو شادی

دے موقع تے رشتہ داریں کول کپڑے ڈتے ویندن۔ ایندے علاوہ رشتیں دے لفظ

نانا، نانی، ماماں، مامی، سالا، سالی، ماسی، ساٹھو وغیرہ منڈا زبانیاں تے سرائیکی وچ

مشترک ہن۔ ایندے علاوہ پیڑھی بمعنی نسل وی ہو بہو موجود اے۔ سرائیکی اے

منڈاری زبان وچ بے شمار لفظ ہوں جہیں ہن مثلاً کنڈا، کھری، جاگ (جگھ) نتھ،

کاجڑ (کجل)، کٹاں، لپ وغیرہ (15)

سرائیکی دیاں پچکار Implosive آوازاں وی صحارن زبان کنوں

سرائیکی وچ آئین۔ ہارڈ یونیورسٹی دے سنسکرت اے انڈین سٹڈیز دے پروفیسر

Michael Witzel اپنے حالیہ تفصیلی مضمون وچ ایندی تائید کیتی اے۔ او

لکھدن:

" It Should be noted that sumerian has

Implosive consonants just as Munda, Khasi,

Khmer" page-12

منڈا قبائل نے سب کنوں پہلے کاشتکاری دا منڈھ ہدھا۔ منڈا زبان والفظ ”ہالا“ سرائیکی زبان دے لفظ ”ہل“ نال ہو بہو مشابہت رکھدے۔ ایندے علاوہ دریا دے کنارے وسن دی وجہ کنوں منڈا قبائل دے خاص پیشے شکار تے ماہی گیری ہن اے ایہہ انھیں دی ثقافت دی معاشی بنیاد ہئی۔ (16)

منڈا قبائل دے بعد دراوڑاں وسب وچ آئے۔ انھیں منڈا قبائل دی کاشتکاری دی بنیاد تے رکھی ہوئی تہذیب کوں اہگون تے ودھایا۔ وادی ہاکڑہ وچ کچی سلھیں نال بٹانیاں ہونیاں نالیاں دا وجود گامووالے ٹھیر توں لھجے۔ ایہہ نالیاں ہڑپہ آتے موکھ وائر وڈے ٹھیریں دے پکین نالیں دے سسٹم نال رلدیں ملدیں۔ دراوڑیں دے بعد ایں علاقے وچ آریا آئے جیرھیں مختلف گروہیں دی شکل وچ قیام کیتا اے ول ایں علاقے وچ منڈا دراوڑاں آریا قبائل رل مل گئے۔ ایتھوں دے ہر اٹے باشندیں دے اے توڑے جو آریادی زبانیں دا اثر پیا مگر مقامی باشندیں ہووٹ دی وجہ کنوں منڈا آتے دراوڑیں دی ملی جلی تہذیب تے ثقافت نے آریادی ثقافت تے زبان تے ہوں گہرا اثر چھوڑیا۔

کئی عالمیں دا خیال اے جو ہندو تہذیب دے غالب عنصر دراوڑ تے اصل آسٹریلیائی آبادی (منڈا) تے ہنی ہن۔ شیفر دا خیال اے ویدیں دے زمانے وچ کور و قبیلے اہم رول ادا کیتا جیرھا زیادہ تر منڈا لوکیں تے مشتمل ہا جنیں آریائی ثقافت قبول کر گھدی ہئی۔ (17)

آریائی زبانیں منڈا آتے دراوڑی زبانیں کنوں ہوں اثر گھدا۔ چر جی دا خیال اے جو سنسکرت اصل مقامی آبادی کنوں ایہہ لفظ گھدن۔ کرمارہ (لوہار) کونہ (کٹیہ) پوجنا (عبادت) پھلہ (پھل) پچہ (بج) وری ہی (چاول)۔

ہک بے عالم کوئی پردی تحقیق مطابق معلوم تھیندے جو سنسکرت اصل منڈا

توں ایہہ لفظ گھدن - ایڈو (تاج) جالہ (جالی) کھڈگہ (تکوار) گنا (گروپ) گھاٹہ (صراحی) ڈنڈہ (ڈنڈا) ڈنڈو بھی (دول) بدلیہ (پھیرے دا کاٹا) ہالا (ہل) سرتکھالہ (زندیر) وغیرہ۔ (18)

یورپ دے کئی عالمیں گنڈرٹ آتے کھٹ ٹیل نے انویوں صدی دے اخیر وچ ایہہ سمجھ گھدا ہا جو دراوڑی آتے منڈازبانیں ہند آریائی دی لغت 'الفاظ دی بٹاوت' گرائمر (سحو) آتے صوتیات تے وی اثر پاتا۔ (19)

بلاشبہ آریائی زبانیں تے کول (منڈا قبیلہ) دے اثرات کنوں انکار نہیں کیتا وچ سگدا۔ ناریل پان 'تنبول' سپاری ہوں ساریں سبزی آتے تھانویں دے ناں ایندی غمازی کریندن۔ انھیں دا ہک قبیلہ ہولاڑکا کول (لڑاکو کول) دی سڈ ویندے لڑاکا (لڑکی) کوڑا (لڑکا) آپے (تم) 'آپیا (تساڈا) 'دادا (وڈا بھرا) 'چانڑاں (چیڑی) چلک (چلن) پھراک یا پھرے (پرے) بودا (بھپڈ) ڈنگرا (ڈاند) ہو یوک (ہوون) ہار (ڈر) وغیرہ دا متعلقہ جدید ہند آریائی نال مقابلہ کیتا وچ سگدے۔ (20)

منڈا آتے دراوڑ زبانیں آریائی زبانیں تے صرف لغت دے حوالے نال اثر نہیں سنیا بلکہ انھیں دی صوتیات آتے گرائمر آتے وی اثر کیتے۔ مثال دے طور تے ہند آریائی زبانیں وچ پلے دار آوازاں تھ تے ڈھ وی ہن۔ جیرھیاں دراوڑی وچ نہیں بلکہ کول منڈا وچ ہن۔ (21)

ات واسطے اسان آکھ سگدوں جو ایہہ آوازاں جیرھیاں سرائیکی وچ پاتیاں ویندن۔ آریائی زبانیں کنوں نہیں بلکہ سرائیکی وچ پہلے کنوں منڈا کول قبائل دے ورثہ دے طور تے موجود ہن۔ اتھاں دلچسپ گالھ ایہہ اے جو سرائیکی دے انھیں لفظیں کوں اُلٹا سنسکرت دی وارثت قرار ڈتا ویندے۔ حالانکہ ایہہ لفظ سنسکرت خود

اُدھار گھدن۔ جیرھی ہنن سا کول ایہہ لفظ ڈیون دی دعویدار ہے۔

وادئی ہاکڑہ دیں ابتدائی افریقی تے خصوصاً منڈا اُتے دراوڑی زبانیں دے اُتے آریائی اثرات تیزی نال ات واسطے تھئے جو انھیں دا Word order کہو جیہاں ہا۔ ساریں زبانیں دے جملے دی بناوٹ S.O.V ہئی۔

آریائیں دے عہد وچ جیرھے آریائی زبانوں وچن تاں انھیں مقامی آبادی دا صفایا نہ کیتا اُتے نہ مکمل طور تے انھیں کول ہا ہر کڈھیا۔ انھیں کول مقامی آبادی ہولے ہولے ہک ملی جلی شکل وچ اختیار کیتا۔ ہک عرصے تاں مقامی آبادی ڈو زبانوں یا ہک گلابی زبان العیندی رہی۔ اس عرصے وچ آریائی زبانیں بھر پور طریقے تے مقامی زبانیں دا اثر قبول کیتا۔ اول دراوڑی زبانیں کنوں اُتے بعد وچ جیرھلے پوآدھ ڈو پیش قدمی کیتی تاں منڈا زبانیں کنوں۔ (22)

اس مختصر مطالعے کنوں اسان ایہہ نتیجہ کڈھ سکدوں جو سرائیکی وسیب دی پہلی زبان ابتدائی انسانی زبان ہئی۔ جیرھی پہلے افریقی انسان اتھاں گھن آئے ہن اُتے اوہن تقریباً معدوم اے۔ بعد وچ اتھاں منڈا قبائل دیاں زبانوں رائج تھیاں تے ول دراوڑی زبانوں۔ سرائیکی زبان دی بنیاد انھیں زبانیں تے ہے۔ جنیں بعد وچ وسیع پیمانے تے آریائی اثرات قبول کیتے۔ بعد وچ ترکی فارسی اُتے عربی زبان دے اثرات پئے تے سرائیکی زبان موجودہ شکل اختیار کیتی۔ ات واسطے سرائیکی زبان دی بنیاد خالص آریائی زبان پروٹو انڈو یورپین تے رکھن غلط اے۔ ایہہ صرف ہندوستان تے حکومت دا جواز بناوٹ واسطے سیاسی مفاد لیوں انگریز مستشرقین تے ماہرین لسانیات مفروضہ گھڑیا جو اسان سب آریائیں اُتے رشتہ دار ہیں اُتے ساڈیں زبانیں دے درمیان وی رشتہ موجود اے۔ جیرھا ضرور ہے مگر جزوی اُتے بعد اے۔

حوالہ جات

- 1: طاہر ممتاز عاصم، چولستان دی تاریخ ”سنجائی“ اردو سرائیکی مارچ اپریل مئی۔
(سہ ماہی) پوسٹ بکس نمبر 54۔ صادق آباد صفحہ نمبر 34
- 2: طاہر ممتاز عاصم، چولستان دی تاریخ ”سنجائی“ اردو مارچ اپریل مئی (سہ ماہی)
پوسٹ بکس نمبر 54۔ صادق آباد صفحہ نمبر 9
- 3: طاہر ممتاز عاصم، چولستان دی تاریخ ”سنجائی“ اردو مارچ اپریل مئی (سہ ماہی)
پوسٹ بکس نمبر 54۔ صادق آباد صفحہ نمبر 7
- 4: ابن حنیف، جنوبی پنجاب کے آثار قدیمہ۔ سرائیکی ریسرچ سنٹر، بہاء الدین زکریا
یونیورسٹی ملتان اشاعت اول 2003ء۔ صفحہ 13
- 5: ابن حنیف، جنوبی پنجاب کے آثار قدیمہ۔ سرائیکی ریسرچ سنٹر، بہاء الدین زکریا
یونیورسٹی ملتان اشاعت اول 2003ء۔ صفحہ 14
- 6: ابن حنیف، جنوبی پنجاب کے آثار قدیمہ۔ سرائیکی ریسرچ سنٹر، بہاء الدین زکریا
یونیورسٹی ملتان اشاعت اول 2003ء۔ صفحہ 5
- 7: ابن حنیف، جنوبی پنجاب کے آثار قدیمہ۔ سرائیکی ریسرچ سنٹر، بہاء الدین زکریا
یونیورسٹی ملتان اشاعت اول 2003ء۔ صفحہ 1
- 8: ابن حنیف، جنوبی پنجاب کے آثار قدیمہ۔ سرائیکی ریسرچ سنٹر، بہاء الدین زکریا
یونیورسٹی ملتان اشاعت اول 2003ء۔ صفحہ 14
- 9: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر ”ملتانى زبان اور اس کا اردو سے تعلق“ اردو اکیڈمی بہاول پور
سن اشاعت 1967ء۔ صفحہ نمبر 27
- 10: صدیقی، غلیل۔ آواز شناسی۔ بکین بکس۔ ملتان۔ 1993ء۔ صفحہ نمبر 48

- 11 رسول پوری، محمد اسلم، سرانیکی قومی سوال۔ سرانیکی پبلیکیشنز۔ رسول پور ضلع
راجن پور تاریخ اشاعت 2006ء۔
- 12 رسول پوری، محمد اسلم، سرانیکی قومی سوال۔ سرانیکی پبلیکیشنز۔ رسول پور ضلع
راجن پور تاریخ اشاعت 2006ء۔ صفحہ نمبر 12
- 13 ابن حنیف۔ جنوبی پنجاب کے آثار قدیمہ۔ سرانیکی ریسرچ سنٹر۔
بہاء الدین زکریا یونیورسٹی ملتان۔ اشاعت اول 2003ء، تصاویر صفحہ x
- 14: گنگو فسکی، یوری۔ پاکستان کی قومیتیں، دارالاشاعت ترقی ماسکو۔ اردو ترجمہ
مرزا اشفاق۔ سن 1976ء۔ صفحہ نمبر 16
- 15 فرید کوٹی، عین الحق، اردو کی قدیم ترین تاریخ، اورینٹ ریسرچ سنٹر طارق
کالونی لاہور۔
- 16 گنگو فسکی، یوری، پاکستان کی قومیتیں، دارالاشاعت ترقی ماسکو۔ 1976ء
صفحہ 16۔
- 17 گنگو فسکی، یوری، پاکستان کی قومیتیں، دارالاشاعت ترقی ماسکو۔ 1976ء
صفحہ 17۔
- 18 گنگو فسکی، یوری، پاکستان کی قومیتیں، دارالاشاعت ترقی ماسکو۔ 1976ء
صفحہ 64۔
- 19 گنگو فسکی، یوری، پاکستان کی قومیتیں، دارالاشاعت ترقی ماسکو۔ 1976ء
صفحہ 56۔
- 20 صدیقی، خلیل، زبان کیا ہے۔ بیکن بکس ملتان، بار دوم 2001ء، صفحہ 279
- 21 صدیقی، خلیل، زبان کیا ہے۔ بیکن بکس ملتان، بار دوم 2001ء، صفحہ 274
- 22 گنگو فسکی، یوری، پاکستان کی قومیتیں، دارالاشاعت ترقی ماسکو۔ اردو ترجمہ
مرزا اشفاق سن اشاعت 1976ء، صفحہ 56۔

ایہ لفظ اساطیر کی زبان دے ہن

کئی دفعہ میں کہیں سرائیکی زبان دے کہیں لفظ بارے لوک ایہ چکھدن جو ایہ لفظ کیرھی زبان دا ہے۔ ایندا ڈوجھا مطلب ایہ ہے جو سرائیکی زبان دا اپٹا کوئی لفظ کائے۔ ایہ تاثر عام طور تے ایں وجہ کنوں پھیلے جو اٹھجھے مضمون جا بجا اخباریں تے کتابیں وچ پڑھن کوں ملدیں جو فلاں لفظ فارسی کنوں آئے اتے فلاں لفظ عربی کنوں۔ یا ایں لفظ دی اصل سنسکرت یا ہندی اے۔ ایہ غلط فہمی عام طور تے اردو لغت نو۔ سیں پھیلائی ہے۔ ایندے علاوہ ساڈے سرائیکی لغت نویسین وی سرائیکی لفظ دا اور بجن نھیں زبانیں وچ گولیندے رہ گئیں اتے ایں طرح غلط فہمیاں پیدا تھیں۔

وادئ سنده (جیند امرکزی حصہ سرائیکی وسیب ہے) دے پہلے آبادکار ”ابتدائی افریقی ہن (1) جیرھے تقریباً سٹھ چنجاہٹھ ہزار سال پہلے اہٹی ابتدائی زبان نال اتھان آئے۔ اوں ابتدائی انسانی زبان دے بہوں سارے اثرات وادئ سنده وچ بعد وچ آوٹ آئے آسٹرو ایشیا تک (منڈا) دراوڑ اتے آریا قبائل دیں زبانیں وچ رواج پاگئے۔ نویں آوٹ والیں زبانیں وچ نہ صرف اتھوں دی ابتدائی انسانی زبان دیاں مخصوص آوازاں داخل تھیا بلکہ انہیں آوازیں نال جڑن والے لفظ وی راہ پاگئے۔ چونکہ اتھوں دی زبان دیاں آوازاں اتے لفظ نویں آوٹ والیں زبانیں واسطے اجنبی ہن۔ ات واسطے انھیں زبانیں کوں الاوٹن والے اجنبی آوازیں تے لفظیں کوں اپٹیں زلدیں ملدیں آوازیں نال ادا کرن لگے۔ جیندی وجہ کنوں اتھوں دے مقامی لفظیں

دی شکل بدل گئی۔ توڑے جو انھیں لفظیں دے معنی ابتدائی طور سے اوہ رہ گئے۔

مثال دے طور سے ہکار (Aspirated) آوازاں 'بھا۔ پھا۔ تھا۔ ٹھا۔

جھا۔ چھا۔ کھا۔ گھا۔..... وغیرہ کوں خاص آریائی آوازاں سمجھیا ویندے۔ حالانکہ ایہ فارسی آتے پشتو وچ کاسی۔ جیرھیاں خالص آریائی زبانان ہن۔

بشپ کالڈویل (1891ء۔ 1814ء) جنھیں دراوڑی زبانیں تے کافی

کم کہیتے۔ اہنی تحقیق نال ڈسائے جو ایہ دراوڑی آوازاں ہن (2)۔ مثال دے طور

تے ایہ ملیا لم وچ وی پاتیاں ویندن (3) حالانکہ معاملہ ایس کنوں اگوں تے ویندے

۔ کیوں جو کجھ ہکار آوازاں بروشسکی وچ وی ملدین (4) جیرھی ہک isolated

زبان اے۔ آتے دراوڑی زبانیں کنوں ہوں پُرانی اے۔ نویں لسانی تحقیق دے

مطابق بروشسکی دا تعلق Basque نال قریبی اے (5) ایس تحقیق مطابق

Basque زبان دا تعلق ابتدائی انسانی زبان نال کافی نیڑے دا ہے۔ ات واسطے

ایہ تحقیق ڈسیندی ہے جو ہکار آوازاں ابتدائی افریقی زبان دیاں ہن آتے آج دیں

کجھ افریقی زبانان مثلاً HADZA وچ وی پاتیاں ویندن۔ (6)

اینڈے بعد پلٹے دار (Retraflex) ٹا، ڈا، ٹرا، آوازاں دا معاملہ ہے۔

پروفیسر خلیل صدیقی دا خیال ہے جو ایہ آوازاں دراوڑی زبانیں دیاں ہن (7) حالانکہ

ایہ آوازاں پُرانی افریقی زبان دیاں وارث NILO- SAHARAN زبانیں

وچ پاتیاں ویندن (8) جیندا مطلب ایہ ہے جو ایہ وی ابتدائی انسانی زبان دیاں

آوازاں ہن آتے اتھاؤں دراوڑی زبانیں وچ ہکین۔ ایندی تائید لسانیاتی آثار

دے ماہر اینڈونائی لینڈ (1927ء تا.....) وی کریندے۔ (9)

ہنن اتھاں سرائیکی تے سندھی دیاں خاص ہچکار (Implosive)

آوازاں ہا، جا، نجا (سندھی وچ ایندی علامت ح ہے) گا، نگا (سندھی وچ

ایندی علامت گ ہے) دامعاملہ رہ ویندے۔ ایہ آوازاں جنوبی ایشیا دیں ساریں
 مون کھیر (منڈا) دراوڑ آتے آریائی زبانیں وچوں صرف سرائیکی آتے سندھی وچ
 پاتیاں ویندن۔ ات واسطے ایہ لفظ تقریباً طے ہے جو ایہ ہچکاراوازاں سرائیکی آتے
 سندھی وچ ابتدائی افریقی زبان کنوں آئیں۔ ایندی ہک طرح تائید ہارڈ یونیورسٹی
 دے شعبہ سنسکرت تے انڈین سٹڈیز دے سربراہ پروفیسر مائیکل وٹزل دے ہک مضمون
 کنوں وی تھیدی اے۔ جو ایہ ہچکاراوازاں منڈا زبانیں کنوں پہلے پنجاب دی زبان
 وچ پاتیاں ویندیں ہن (10)۔ ایندی مزید تائید ایں وی تھیدی اے جو ایہ آوازاں

افریقہ دی ہک پرائی زبان سواحلی وچ وی ملدیں (11)

ہچکاراوازاں بارے ہک دلچسپ گالھ ایہ اے جو ابتدائی افریقی انسان
 خوراک واسطے جانوریں داشکار کریندا ہا۔ جیندے واسطے جانوریں کوں پھساوٹ واسطے
 ہچکارناں کم گھندا ہا۔ ات واسطے انھیں آوازاں جنم گھدا۔ حتی کہ آج وی سرائیکی وسیب
 وچ ایہ کم ہچکارناں گھدا ویندے۔ ات واسطے حالی تائیں ایہ آوازاں قائم ہن۔

وادی سندھ خصوصاً چولستان وچ جبرہلے منڈا قبائل کاشکاری شروع کیتی یا
 دراوڑیں نوں ترقی یافتہ تہذیب دی بنیاد نوں معاشی حالات تے رکھی۔ تاں ایہ آوازاں
 منڈا دراوڑ آتے بعد وچ آریا قبائل دیں زبانیں وچوں نوں سماجی حالات دے تحت یا
 خارج تھی گیاں یا کجھ زبانیں وچ داخل وی نہ تھیاں۔ جڈاں جو ہک دراوڑی زبان
 براہوئی وچ ہکار آتے پلٹے دار آوازاں قائم رہ گیاں۔ کیوں جو اوں زبان دے
 جغرافیائی حالات ایہ تقاضا کریندے ہن۔ یاوت براہوئی زبان دا علاقہ وادی سندھ
 دے نسبتاً کولھوں ہا۔ ات واسطے اوندے آتے ابتدائی افریقی زبان دا اثر زیادہ تھیا۔
 ویسے وی مکران دے علاقے وچ ابتدائی افریقی انسان دا وجود ثابت تھیندے۔

وادی سندھ وچ آوٹ دی وجہ کنوں آریائی زبانیں وچ ابتدائی انسانی زبان

آتے دراوڑی زبانیں دے ذریعے ہکارتے پلٹے داراوازاں داخل تھی گئیاں۔ حالانکہ ایہ آوازاں انڈو ایرانین گروپ دیں شمالی زبانیں فارسی آتے پشتو وچ شامل کائیں۔ البتہ وادی سندھ نال قریبی تعلق دی وجہ کنوں انڈو ایرانین زبانیں دی جنوبی شاخ دی زبان بلوچی وچ پلٹے داراوازاں شامل تھی گئیں۔ اتھاں ایں گالھ واقوی امکان ہے جو بلوچی وچ ایہ پلٹے داراوازاں سرانگیکی یا سندھی کنوں گئیاں ہوسن۔ کیوں جو ایہ ڈوہیاں زبانوں بلوچیں دے آوٹ کنوں پہلے ایں علاقے وچ آلیاں ویندیاں ہن تے آج وی آلیاں ویندن۔

جیویں جو میں پہلے آکھئے۔ وادی سندھ وچ ابتدائی افریقی آبادکاریں دے بعد آوٹ والے قبائل تے انھیں دیاں زبانوں جیرھیاں ہکارتے پلٹے داراوازاں کنوں محروم ہن۔ متاثر تھی کراہیں ایہ آوازاں قبول کیتیاں آتے انھیں دے ذریعے بٹن والے لفظیں کوں اپنے استعمال وچ گھن آوٹ لگیاں لیکن چونکہ ایہ قبائل انھیں اجنبی آوازاں کوں ٹھیک طرح تے آوانہ کر سگدے ہن۔ ات واسطے او انھیں آوازاں کوں اہٹی زبان دیں رلدیں ملدیں آوازاں نال ادا کرن لگے۔ آتے انھیں لفظیں کنوں بٹن والے لفظیں کوں وی اہٹی زبان دی رلدی ملدی آواز وچ بولن پئے گئے۔ مثال دے طور تے او جنگھ کوں جاگک ڈنڈا کوں ڈنڈا تے بچ کوں بچہ وغیرہ آکھن لگے۔ آتے ایں طرح ابتدائی انسانی زبان اکثریتی نوں آریائی زبان وچ ضم تھیوٹ لگی۔ یا مختلف زبانیں دے رلن نال ہک نوں غلابی زبان بٹن لگی۔ بعد وچ آوٹ والے ماہرین لسانیات جنھیں کوں وادی سندھ وچ انسانی ہجرتیں دا علم نہ ہا آتے او ابتدائی افریقی ہجرت یا زبان دے بارے کافی معلومات نہ رکھدے ہن۔ آتے تاریخ دی ابتدا آریا کنوں دی ہجرت کنوں کریندے ہن آتے پروٹو انڈو یورپین کوں بنیاد منیندے ہن۔ اپنے سارے لسانی تجزیوں وچ پروٹو انڈو یورپین زبان دے ارد

گرد پھرن پے گئے۔ اُتے وادی سندھ دی زبانیں کوں آریائی قرار ڈے تے
 سرائیکی اُتے سندھی کوں شمال مغربی گروہ دے لہندا گروپ نال جوڑ ڈتا۔ اُتے اینکوں
 شمالی اُتے جنوبی وچ ونڈ کراہیں کم چلایا۔ بعض اوقات انھیں کوں سرائیکی اُتے سندھی
 دیں مخصوص آوازیں اُتے ترانے چوتھائی کوں زیادہ غیر آریائی لغات (دسج الفاظ) دا
 احساس تھیا تاں اونکوں مستثنیات آکھ تے رد کر ڈتا۔ یا کہیں بے گروپ نال جوڑن
 دی کوشش کیتی (12)

پروٹو انڈو یورپین زبان دے تصور نال مستشرقین مشرقی آریائی زبانیں کوں
 ژند اوستا، ویدک، سنسکرت دے حوالے نال قدیم قرار ڈتا اُتے کجھ لفظیں وچ
 اشتراک پا کراہیں جیرھے نقل مکا نیں دی وجہ کوں پیدا تھیا ہا۔ سنسکرت، لاطینی اُتے
 یونانی کوں جوڑ تے ہر مقامی زبان دے لفظیں کوں انھیں زبانیں کوں مشتق قرار
 ڈے ڈتا۔ ایندے علاوہ ہندوستان دی ہر مقامی زبان کوں پراکرت تے آپ بھرنش
 آکھن دارواج پاتا۔ حالانکہ ایہ عوامی زبانیں مختلف پرائیں زبانیں دیاں شکلاں ہن
 جیرھیاں ابتدائی افریقی زبان، منڈا زبانیں اُتے دراوڑی زبانیں دے ملاپ نال
 نویں شکل وچ آیاں ہن۔ اُتے انھیں پراکرتیں اُتے ویدک آریائی زبان دے
 اثرات دے نتیجے وچ پوتر زبانیں سنسکرت تے پالی بٹائیاں گیاں۔ انھیں ماہرین
 لسانیات پراکرتیں بارے خود ساختہ نظریے دے سو جھلے وچ انھیں پراکرتیں دے
 لفظیں کوں بھن تر وڑ تے سنسکرت کوں مشتق قرار ڈے ڈتا۔ اُتے دھی زبان، ماہن
 پٹھی، ول جگھ جا نگ کوں مشتق تھی گئی۔ ڈندا، ڈندا کوں تے ہانھن، برہمن
 کوں۔ این مشتق دے نتیجے وچ تاریخی لسانیات دے ماہرین این رواج کوں پوری
 دنیا وچ دبا و آنگوں پھیلا ڈتا۔ این سارے اُلٹے چکر دا نتیجہ ایہ نکلتا جو سرائیکی تے
 سندھی دے اصل لفظ وی اہنی اور بجھل حیثیت وچ پٹھے تے سنسکرت، منڈا یا دراوڑی

زبانیں دے محتاج تھی گئے (بعض اوقات اس نظریے دائیں وی شکار یہاں)

ہُن تساں سرائیکی دے ہک لفظ ”چاپے“ کوں ڈیکھو

اساں کنوں دل چاہو دے یار

”چاپے“ کتھاں وچ لایو دے یار (فرید)

”چاپے“ کوں کیوں دیانتداری آتے علمی لسانی حوالے نال سنسکرت یا

دراوڑی دی کہیں زبان وچوں بھن تر وڑتے مشق قرار ڈیسوں۔ جڈاں جو ایہ لفظ اپنے

مزاج ملامت تے ساخت دے حوالے نال سرائیکی زبان دی نمائندگی کریندیں

ہوئیں اہدا کھڑے جو میں اتھاؤں دا اصل لفظ ہاں۔

سرائیکی وچ اچھے اصل لفظیں دیاں بے شمار مثالیں گولیاں وچ سگدین

آتے سرائیکی دے اور پختل لفظیں دی لغات تیار کیتی وچ سگدی اے۔ اتھاں میں

مختصر طور تے صرف چکرا آوازیں نال نبڑن والے کجھ لفظیں دیاں مثالیں ڈینداں۔

تساں خود اندازہ لاؤ جو ایہ ہندی سنسکرت کنوں گھدے، گھنیں یا انھیں زبانیں اسڈی

زبان کنوں گھدین۔ انھیں زبانیں وچ چکرا آوازاں نہ ہووٹ پاروں اسڈے لفظیں

کوں معنی سمیت آپٹیں زلدیں بلدیں آوازیں نال گھن گھدے۔ اساں اگر ایہ لفظ

انھیں زبانیں کنوں گھنوں ہاتاں ہو بہو گھنوں ہا کیوں جو اسڈی زبان وچ ایہ آوازاں

موجود ہن پیاں جیندے وچ انھیں زبانیں دے لفظ ہن۔ ساکوں ساؤ نڈ چھینج کرٹ

دی کیا لوڑ ہئی۔

سرائیکی	ہندی	اُردو
پدھ	پُودھ	عقل۔ سمجھ
پُور	پُور	چھٹکا، بھوسہ
جنگھ	جنگھا	جانگ۔ پنڈلی۔ ران

پیدائش	جنم	جاوٹ
چوب۔ عصا	ڈنڈ	ڈنڈا
ترازوی ڈنڈی	ڈنڈی	ڈنڈی
گڑ	گڑ	ہگڑ
گائے	گؤ	ہگنوں
گردن	گل	ہگل
گلنا (13)	گلن	ہگلن

میں آخر وچ ایہ آکھن چاہنداں جو اسارے پکار ہکار آتے پلٹے داراوازیں نال متعلق لفظ وادی سندھ دی ابتدائی زبان دے لفظ ہن۔ آتے ہن اوں ابتدائی زبان دیاں وادی سندھ وچ وارث زبانان سراہیکی آتے سندھی ہن۔ جنھیں انھیں اصل آوازیں تے اتھوں بٹن والے لفظیں کوں محفوظ رکھیئے۔ ایہہ آوازاں تے لفظ کہیں ویدک سنسکرت یادراوڑی زبانیں کتوں مشتق نہیں۔ بلکہ ایں اصل زبان وچوں اتھائیں کہیں آتے ہن انھیں دی اصل شکل وی وہگو گئی اے۔ ات واسطے ایہ سارے لفظ جیرھے پکار ہکار آتے پلٹے داراوازیں نال تعلق رکھن اساڈی زبان دے لفظ ہن۔

ایندے نال میں ایہ وی آکھن چاہنداں جو مغربی ماہرین لسانیات جیرھے ابتدائی انسانی زبان دی ہول وچ ہن۔ آتے بروشسکی 'Basque' یا فریقی زبانیں دی تحقیق وچ سرگردان ہن۔ انھیں کوں ابتدائی انسانی زبان دی تلاش وچ سراہیکی آتے سندھی تے وی کم دی لوڑاے آتے سراہیکی تے سندھی دا اتلاڈھانچہ جیرھا آریائی زبانیں دے اثرات تبدیل کرڈتے۔ کتوں تلے لہہ تے گہرائی وچ کم کرٹاپوسی۔

حوالے

- 1: http://en.wikipedia.org/wiki/out-of-Africa_Theory.
- 2: رسول پوری۔ محمد اسلم۔ سرانیکی زبان اوندارسم الخط آتے آوازاں۔ سرانیکی پبلیکیشنز رسول پور تحصیل جام پور ضلع ڈیرہ غازی خان 1980ء، صفحہ 71
- 3: http://en.wikipedia.org/wiki/Malayalam_Language
- 4: رسول پوری، محمد اسلم، سرانیکی دیاں پچکارا آوازاں۔ سرانیکی پبلیکیشنز رسول پور، تحصیل جام پور ضلع راجن پور 2009ء، صفحہ 18
- 5: رسول پوری، محمد اسلم، سرانیکی دیاں پچکارا آوازاں۔ سرانیکی پبلیکیشنز رسول پور، تحصیل جام پور ضلع راجن پور 2009ء، صفحہ 4
- 6: http://en.wikipedia.org/wiki/Hadza_Language
- 7: صدیقی، خلیل، زبان کیا ہے۔ بیکن بکس گلگشت۔ ملتان 2001ء، صفحہ 292
- 8: http://en.wikipedia.org/wiki/Retraflex_Consonant
- 9: رسول پوری، محمد اسلم، سرانیکی دیاں پچکارا آوازاں، سرانیکی پبلیکیشنز رسول پور تحصیل جام پور ضلع راجن پور 2009ء، صفحہ 4-5
- 10: Substrate Language in old indo Aryan by Michael witzel page-13
- 11: http://en.wikipedia.org/wiki/Sawahili_Language
- 12: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر، ملتان، زبان اور اس کا اردو سے تعلق۔ اردو اکیڈمی بہاول پور 1967ء، صفحہ 33
- 13: اصغر راجہ راجیسور، ڈاکٹر، مقتدرہ قومی زبان H/4-8 پطرس بخاری روڈ۔ اسلام آباد۔ طبع دوم 1988ء، نہدی۔ اردو مہنت

پراکرتاں، اپ بھرنشاں اے اسٹاڈیاں زباناناں

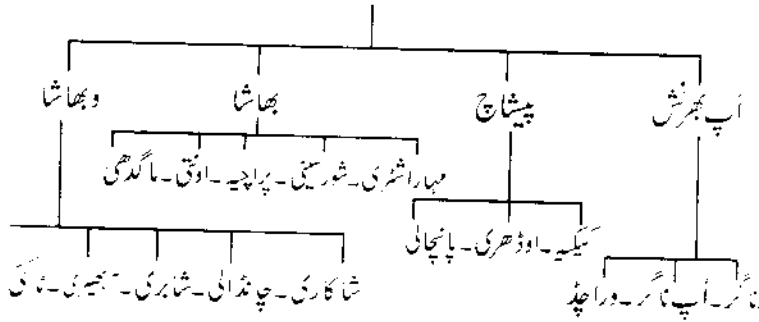
قدیم ہندوستان وچ آریائی زبانیں دے مختلف ادوار کوں ترائے حصیں وچ ونڈیا ویندے۔ پہلا دور آریائیں دے آوٹ کونوں 600 ق۔ م تائیں۔ ڈوجھا دور 600 ق۔ م کونوں 1000ء تائیں آتے ترے کھا دور 1000ء کونوں ہن تائیں دا دور اے (1) ڈوجھے لفظیں وچ ایہ وی آکھیا وٹھ سگدے جو پہلا دور پراکرتیں دا ڈوجھا دور اپ بھرنشیں دا آتے ترے کھا دور جدید تے موجودہ زبانیں دا ہے۔

پراکرت دے عام طور تے ڈوجھے مطلب ڈوسائے ویندے ہن۔ ہک عوام دی زبان تے ڈوجھا سنسکرت کونوں نکھتی ہوئی پو لی۔ جڈاں جو اپ بھرنش دا مطلب شکستہ یا وگڑی ہوئی پو لی ہے۔ جیرھی مقامی پراکرت دی وگڑی ہوئی شکل ہے (2) مشہور گرامر نویس پانچلی (150 ق۔ م) اپنی کتاب مہا بھاسیہ وچ وی اپ بھرنش کونوں وگڑی ہوئی پو لی آکھے (3) جڈاں جو جدید ترقی یافتہ زباناناں انھیں اپ بھرنشیں کونوں نکھتیں۔

ماہرین لسانیات آریائی زبانیں دے لفظیں کونوں وی ترائے حصیں وچ ونڈیندن۔ پہلی قسم تسم لفظیں دی ہے۔ جیرھے اصل زبان یعنی ابتدائی پراکرت (آریائی) دے لفظ ہن۔ ڈوجھے تدمھو یعنی اتجھے لفظ جنھیں وچ ابتدائی زبان دے لفظیں دا صرف جز و ہوے آتے ترے کھے دتج لفظ یعنی اول لفظ جینکوں قواعد دان کلاسیکی سنسکرت وچوں ماخوذ نہیں آکھ سگدے (4) ڈوجھے لفظیں وچ او غیر آریائی یا مقامی زبانیں دے لفظ ہن۔ عام طور تے سنسکرت ماہرین لسانیات انھیں لفظیں دی بنیاد تے

پراکرتیں آتے اپ بھرنشیں دی تقسیم وی کیتی اے۔ مختلف ماہرین دے نزدیک انھیں دی تعداد گھٹ ودھ وی ہے۔ مرکندیہ (1664ء تا 1692ء) نے پراکرتیں دی سب کنوں زیادہ تعداد لکھی اے۔ آتے انھیں وچ اپ بھرنشیں کوں وی شامل کیتے۔ (پراکرتیں تے اپ بھرنشیں وچ دراصل لسانی ارتقائی ادوار دافرق ہے) مرکندیہ دی ایہ تقسیم تہ بھولفظیں دی بنیاد تے ہے۔ (5)

تہ بھو

ڈاکٹر سہیل بخاری دے نزدیک ہندوستان دین قدیم دراوڑی زبانیں کوں بعد وچ پراکرت داناں ڈتا گیا (6) اوندے نزدیک گرائمرین دی پراکرت اپ بھرنش آتے بعض اوقات اوہٹھ کئے زبانوں ہن۔ آتے گریسن (1941ء۔ 1851ء) دیاں ابتدائی تے ثانوی پراکرتاں وی کئے ہن۔ (7)

ڈاکٹر مہر عبدالحق پراکرتیں کوں ترائے ادوار وچ وٹھریے۔ ابتدائی ثانوی آتے آخری (شاید ایہ خیال گریسن کنوں گھداہگئے) انھیں دے نزدیک انھیں پراکرتیں دے مختلف ادوار وچ کئی لسانی تبدیلیاں آن دیاں رہیں۔ (8) آتے انھیں تبدیلیاں نال لفظیں دی بناوٹ تے ہک ہے نال لفظیں دی تبدیلی دی وجہ کنوں انھیں دی شکل وی وہ گروہی (9)

میڈے نزدیک انھیں ماہرین لسانیات صورت حال کوں گڈمڈ کر ڈتے۔
 ڈاکٹر مہر عبدالحق آتے جارج ابراہیم گریرین پرا کرتیں دے مختلف ادوار بیٹندین آتے
 کچھ پرا کرتیں تے اپ بھرنشیں کوں ہک ہے نال گڈمڈ کر ڈیندن۔ جیویں جو مرکندیہ
 کیجے۔ آتے کئی ڈاکٹر سہیل بخاری وانگوں پرا کرتیں اپ بھرنشیں آتے اوہٹھ قسم دیں
 زبانیں کوں ہکی زبان سمجھدن۔ حالانکہ ایہ گالھ سمجھن وچ کوئی مشکل پیش نہیں آوٹی
 چاہیدی۔ جو جیر ہلے آریا وادی سندھ وچ وڑیے۔ اوں ویلھے قدیم افریقی نسل دی
 ابتدائی زبان (جینکوں ایڈونائی لینڈ وانگوں اکوں تے میں صحارن زبان آکھساں)
 منڈا آتے دراوڑی زبانان اکیاں ویندیاں پیاں ہن۔ آتے انھیں زبانیں کنوں اکیاں
 والے آریائیں کنوں (جیرھے قسط واراں علاقے وچ آئے) یقینی طور تے تعداد وچ
 زیادہ ہن۔ ات واسطے مقامی زبانیں آریائی زبان آتے اثر کرک شروع کر ڈتا۔ کیوں
 جو حالت جنگ یا امن ڈوہیں صورتیں وچ زبانان ہک ہے تے اثر جاری رکھدین۔
 آتے مقامی لوکیں دا آریائیں کنوں زیادہ ہووٹ دے سبب مقامی زبانیں تیزی نال اپٹے
 لفظ آریائیں دی ضرورت دے تحت انھیں دیں زبانیں وچ داخل کرک شروع کر ڈتے
 ۔ لیکن اینویں تھیا جو ہوں ساریاں بچکا رہکارا تے پلٹے داراوازاں آریائی زبانیں وچ
 نہ ہن۔ ات واسطے انھیں آوازیں نال جڑن والے لفظیں ہک نویں شکل نال آریائی
 زبانیں وچ رواج پاوٹ شروع کر ڈتا۔ لیکن مقامی زبانان آریائی اثرات کنوں نسبتاً
 زیادہ محفوظ رہیاں۔ کیوں جو آریائی زبان دیاں ساریاں آوازاں انھیں مقامی زبانیں
 وچ موجود ہن۔ اس حقیقت کوں عین الحق فرید کوئی اس بیان کریندے:

”نو وارد آریاؤں نے شدت سے مقامی اثرات کو قبول کیا ہے
 جس کے نتیجے میں یہاں کی آریائی زبان میں ایک نمایاں تبدیلی
 نظر آتی ہے۔ اس کے برعکس مقامی زبانوں کے صوتی ڈھانچے

میں آریائی اثرات کا شہ بھی نظر نہیں آتا۔ اس کی سب سے بڑی وجہ یہ ہے کہ دراوڑی اور منڈاگروپوں کی زبانوں میں مجموعی طور پر تمام اصوات پہلے سے موجود تھیں جو نووارد اپنے ساتھ لائے..... جہاں تک لب و لہجے کا تعلق ہے اس پہلو میں بھی مقامی زبانیں آریائی اثرات سے کافی حد تک محفوظ رہیں۔ آٹھویں صدی قبل مسیح کے لگ بھگ تالیف شدہ ”پنج و نماشا گرتھ“ میں وادی سندھ کے باشندوں کے بارے میں مذکور ہے کہ یہ لوگ آسان زبان (سنسکرت) کے اچارن (لفظ) کو نہایت کٹھن سمجھتے ہیں۔ (اساں اچ وی کٹھن سمجھدوں) مقصد یہ کہ مقامی باشندے آریائی لب و لہجے کو اپنانا پسند نہیں کرتے“ (10)

مقامی زبانیں دا آریائی زبان تے اثر منڈھ لاکنوں تیزی نال پورے ہندوستان وچ شروع تھی کیا آتے آریائی زبان اہٹی صورت وٹاوان لگی۔ حتی کہ ایہ عمل رگ وید آتے انھیں ویدیں تائیں وچ پہنچیا۔ ڈاکٹر میکڈائل لکھدے ”مقامی زبانیں دی شروعات نہایت قدیم عہد نال تعلق رکھدن۔ حتی کہ جیرھلے ویدیں دے بھجن تخلیق تھیندے پئے ہن تاں عوام دی ہک مقبول زبان رائج ہی۔ جیرھی صوتی لحاظ نال ویدیں دی زبان کنوں بالکل مختلف ہی۔ کیوں جو ویدیں دی زبان وچ کئی ایشھے لفظ ملدن جیرھے مختلف صوتی ہیئت دے حامل ہن۔ انھیں دے بارے وچ آکھیا وچ سگدے جو بھجئیں دے خالقیں نے ایہ لفظ مقبول عام مقامی زبان کنوں ادھار گھدن (11) حتی کہ رگ وید دے شارحین یاسک منی آتے کوتس نے ایشھے الفاظ دی راج فہرست مرتب کیتی اے جیرھے انھیں کوں سمجھ نہ آندے ہن (12) ایندی وجہ ایہ ہی جو رگ وید دے سوکتیں وچ بعض ایرانی آتے بعض دراوڑی لفظ ملدن

(13) پراکرتیں تے کم کرن والے ہم چند راتے دھن پال رگ وید تے کم کار و پلھے
غیر آریائی آتے نہ سمجھ آوٹ والے لفظیں دی 'ویسی نام ہالا' آتے 'پانیا لچھی' دے ناں
نال انج فرہنگ وی بیٹائی (14)

مقامی لفظیں دی آریائی زبان وچ دھڑا دھڑا شمولیت دا ایہ نتیجہ نکھتا جو ویدک
گرامرین پریشان تھی گئے آتے کئی انھیں گرامرین نال پائٹی (چوتھی صدی - ق۔ م)
نے زبان کوں پوتر کرن دا فیصلہ کیتا آتے کہیں قریبی آریائی لہجے کوں صاف کرتے
سنسکرت داروپ ڈٹا۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق اہدن "سنسکرت" یہ ابتدائی پراکرتوں میں کسی
ایک سے نکلی تھی۔ اور قواعد دونوں نے اس کے اصول و قواعد مضبوط کر لئے تھے۔ چوتھی
صدی قبل مسیح میں پانینی نے اسے آخری طور پر قواعد کے سانچے میں ڈھالا اور پھر
برہمنوں نے مذہب کے تقدس کے پردے میں اسے محفوظ رکھا۔ اور یہ زبان ثانوی
پراکرتوں سے آزادانہ طور پر الفاظ مستعار لیتی رہی (15) ایس کنوں ایہ ظاہر تھیدے جو
پراکرتاں سنسکرت وچوں نہیں نکھتیاں۔ بلکہ مقامی پراکرات وچوں ایہ خود نکھتی اے
آتے ایندا مطلب ایہ تھیا جو سنسکرت خود غیر آریائی اے۔ جیویں جو کئی دراوڑی ماہرین
لسانیات مثلاً لوگا وغیرہ دا خیال اے۔ جڈاں سنسکرت ہک انج شکل وچ خاص طبقے دی
زبان بنی گئی اوں و پلھے وی پراکرتاں عوامی زباناں رہ گیاں آتے انھیں تے ہک پے
دا اثر پندارہ گیا حتی کہ انھیں دی ہی و گوی ہوئی شکل ظاہر تھی آئی۔ جینکوں بعد وچ
600 ق۔ م دے قریب ماہرین لسانیات نفرت یا لاعلمی کنوں اپ بھرنشاں (وہ گویاں
ہوئیاں پولیاں) آکھیا۔ ات واسطے سمیل بخاری انھیں پراکرتیں اپ بھرنشیں آتے
اوہٹھ کوں کوکھ اہدے۔ انھیں نویں اپ بھرنشیں دی قواعد دا میں ستاوی تعداد لکھی
اے۔ (16)

اپ بھرنشیں وچ مقامی زباناں نہ صرف اپنا کجھ تلفظ و نجایا بلکہ آریائی زبان

وی اپنا تلفظ ونچا پٹھی۔ جارج ابراہام گریسن وی معروف کتاب ”نگو سنک سروے آف انڈیا“ دے حوالے نال عین الحق فرید کوئی لکھدن ”زبان دے معاملے وچ انھیں آریائیں مقامی سرمایہ اپنا گھدا خاص کر لٹوی، مسوڑھا (ALVEOLAR) حروف دے حامل الفاظ جیرھے بنیادی طور تے آریائی زبان وچ موجود کئے نہیں۔ آریائی قبائل دے برصغیر دے وچ داخل تھیون دے بعد انھیں وچ شامل تھے۔ اچھے لفظ دراوڑی آتے منڈا گروہ دیں زبانیں وچ عمومیت نال موجود ہن۔ ایہ آکھن زیادہ درست ہوسی جو غیر آریائی زبانیں دے اثرات دے تحت آریائی الاصل لفظیں دا تلفظ وی وہ گویا گیا (17)

ہن ایہ پرا کرتاں (مقامی زبانوں) جیرھیاں اپ بھرنش (وہ گویا ہوئی پوئی) دے نال سڈ بچن پئے گیاں ہن، 1000 عیسوی دے قریب بیاں غیر ملکی زبانوں عربی، ترکی آتے فارسی دے آون دے بعد (جنھیں وچ عربی تے ترکی غیر آریائی ہن) جدید زبانیں داروپ اختیار کرن شروع کر ڈتا۔ کیوں جو نویں زبانیں اُلاون والیں لوکیں تے حکمرانیں صدیں تائیں وادی سندھ آتے ہندوستان دے باقی علاقیاں تے حکمرانی کیتی۔ آتے انھیں حکمرانیں دے اثرات دے تحت اتھاں لوکیں دے مذہب وچ وی ہک وڈی تبدیلی آئی۔ جیندازبانیں تے وی اثر پیا۔ انھیں نویں اثرات نے مقامی اپ بھرنش وچ آریائی اثرات دا ہک وڈا حصہ بے دخلی کر ڈتا یا نکا تے رکھ ڈتا۔ آتے اہ دیں نویں زبانیں اُردو، ہندی، سرائیکی، سندھی وغیرہ ارتقاء دی ہک نویں منزل طے کر گھدی۔ ایہا جہاں جو ہن انھیں زبانیں وچ آریائی اثرات 25 فیصد کنوں گھٹ رہ گئیں۔ ارنسٹ ٹرمپ دے حوالے نال ڈاکٹر مہر عبدالحق لکھدن:

”سندھی الفاظ کی تین چوتھائی کسی غیر آریائی یا سیتھین زبان کی ہے“ (18)

جڈاں جو بعض ماہرین لسانیات مثلاً ڈاکٹر عبدالحق جمیل خان دے مطابق ہندی وچ

سنسکرت دے لفظیں دی موجودگی صرف ڈاہ فیصد ہے (19) بالکل ایہو حال نحو داوی ہے۔ جو آریائی اثرات ہوں گھٹ ہن۔ اُردو (ہندوستانی) بارے گریرین ”لنگوسنک سروے آف انڈیا“ وچ لکھدے:

”ہندوستانی میں سنسکرت صرف ونحو کی کوئی ترکیب سامنے نہیں آتی“ (20)

ایں طرح ہندی بارے ڈاکٹر رام بلاس شرما پنے ہک مضمون ”ہندی زبان کا ارتقاء“ وچ لکھدن:

”عام طور پر یہ تسلیم کیا جاتا ہے کہ سنسکرت نے بگڑ کر پراکرت کا

روپ دھار لیا اور اس سے آگے چل کر اپ بھرنشوں کو جنم دیا جن

سے موجودہ زبانیں وجود میں آئیں۔ ہندی زبان کی صرنی ونحوی

خصوصیات کا نہ تو اپ بھرنشوں میں نشان ملتا ہے اور نہ پراکرتوں

میں۔ میرے اپنے خیال میں برصغیر کی شمالی حصے کی زبانوں کی

نیادیں ان زبانوں پر استوار ہوئی ہیں جو کہ ازمنہ قدیم سے

سنسکرت کے پہلو بہ پہلو عوام میں رائج تھیں“ (21)

آتے یقیناً ایہ زبانان صحارن (نیگرا نیڈ دی زبان ..... ابتدائی افریقی زبان) منڈا اتے

دراوڑی زبانان ہن۔ میڈی ساری کالجھ دی تائید ڈاکٹر مہر عبدالحق دے خیال کنوں دی

تھیندی اے۔

”یہ خیال کہ پراکرتیں سنسکرت سے نکلی ہیں۔ اس طرح غلط ہے۔

جس طرح یہ کہنا کہ یہ سنسکرت کی بگڑی ہوئی شکلیں ہیں۔“ (22)

میں اپنی اس ساری تحریر کوں ایں طرح سمیٹ سگداں جو پراکرتاں یا اپ

بھرنشاں سنسکرت وچوں نہیں نکھتیاں بلکہ پراکرتاں اوہے پراٹیاں صحارن منڈا اتے

دراوڑی زبانان ہن اتے آریائیں دے آوٹ کنوں پہلے وادی سندھ اتے باقی

ہندوستان وچ آلیاں ویندیاں ہن اتے اپ بھرنشاں انھیں ساریں مقامی زبانیں

حوالے

- 1: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر۔ ملتانی زبان اور اُس کا اُردو سے تعلق اُردو اکیڈمی بہاولپور۔ 1967ء صفحہ 21
- 2: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر۔ ملتانی زبان اور اُس کا اُردو سے تعلق اُردو اکیڈمی بہاولپور۔ 1967ء صفحہ 30
- 3: بخاری، سہیل، ڈاکٹر۔ اُردو کی زبان۔ فضلی سنز اُردو بازار کراچی۔ 1997ء صفحہ 52
- 4: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر۔ ملتانی زبان اور اُس کا اُردو سے تعلق اُردو اکیڈمی بہاولپور۔ 1967ء صفحہ 30
- 5: بخاری، سہیل، ڈاکٹر۔ اُردو کی زبان۔ فضلی سنز اُردو بازار کراچی۔ 1997ء صفحہ 53
- 6: بخاری، سہیل، ڈاکٹر۔ اُردو کی زبان۔ فضلی سنز اُردو بازار کراچی۔ 1997ء صفحہ 47
- 7: بخاری، سہیل، ڈاکٹر۔ اُردو کی زبان۔ فضلی سنز اُردو بازار کراچی۔ 1997ء صفحہ 17
- 8: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر۔ ملتانی زبان اور اُس کا اُردو سے تعلق اُردو اکیڈمی بہاولپور۔ 1967ء صفحہ 29
- 9: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر۔ ملتانی زبان اور اُس کا اُردو سے تعلق اُردو اکیڈمی بہاولپور۔ 1967ء صفحہ 30
- 10: فرید کوٹی، عین الحق۔ اُردو زبان کی قدیم تاریخ اور نکت ریسرچ سنٹر۔ طارق کالونی ملتان روڈ۔ لاہور طبع دوم مارچ 1979ء صفحہ 229-230
- 11: فرید کوٹی، عین الحق۔ اُردو زبان کی قدیم تاریخ اور نکت ریسرچ سنٹر۔ طارق کالونی ملتان روڈ۔ لاہور طبع دوم مارچ 1979ء صفحہ 217

- 12: بخاری، سہیل ڈاکٹر۔ اُردو کی زبان۔ فضلی سنز اُردو بازار کراچی۔ 1997ء صفحہ 182
- 13: بخاری، سہیل ڈاکٹر۔ اُردو کی زبان۔ فضلی سنز اُردو بازار کراچی۔ 1997ء
صفحہ 181
- 14: بخاری، سہیل ڈاکٹر۔ اُردو کی زبان۔ فضلی سنز اُردو بازار کراچی۔ 1997ء صفحہ 179
- 15: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر۔ ملتانی زبان اور اُس کا اُردو سے تعلق اُردو اکیڈمی
بہاولپور۔ 1967ء صفحہ 30
- 16: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر۔ ملتانی زبان اور اُس کا اُردو سے تعلق اُردو اکیڈمی
بہاولپور۔ 1967ء صفحہ 30
- 17: فرید کوٹی، عین الحق۔ اُردو زبان کی قدیم تاریخ اور سنٹ ریسرچ سنٹر۔
طارق کالونی ملتان روڈ۔ لاہور طبع دوم مارچ 1979ء صفحہ 218
- 18: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر۔ ملتانی زبان اور اُس کا اُردو سے تعلق اُردو اکیڈمی
بہاولپور۔ 1967ء صفحہ 33
- 19: رسول پوری، محمد اسلم، سرانگیکی دیاں چکرا، آوازاں سرانگیکی جلی کیشنز۔ رسول پور
ضلع راجن پور 2009ء صفحہ 35
- 20: فرید کوٹی، عین الحق۔ اُردو زبان کی قدیم تاریخ اور سنٹ ریسرچ سنٹر۔
طارق کالونی ملتان روڈ۔ لاہور طبع دوم مارچ 1979ء صفحہ 231
- 21: فرید کوٹی، عین الحق۔ اُردو زبان کی قدیم تاریخ اور سنٹ ریسرچ سنٹر۔
طارق کالونی ملتان روڈ۔ لاہور طبع دوم مارچ 1979ء صفحہ 231-232
- 22: عبدالحق، ڈاکٹر، مہر۔ ملتانی زبان اور اُس کا اُردو سے تعلق اُردو اکیڈمی
بہاولپور۔ 1967ء صفحہ 26-27

لسانی سامراجیت، سرائیکی زبان اُتے مزاحمت

پُرلے نوآبادیاتی دور (ایہہ نواں نوآبادیاتی دور اے) وچ جیرھلے بعض وڈے ملکیں قبضہ گیری دا سلسلہ شروع کیا تاں او سامراجیت دی شکل اختیار کر گئی۔ ایندا اثر سیاست دے علاوہ دنیا بھر دے کچرزتے وی پیا آتے انھیں وچ وی سامراجیت وڑائی۔ زبان جیرھی کچر وچ بنیادی حیثیت رکھیندی اے اوں وی ایہہ رول ادا کرن شروع کر ڈتا۔ سامراجی حکومتیں انہی زبان اُتے کچر کون ترقی یافتہ آتے سائنسی قرار ڈتا آتے مقامی تے محکوم کچرزتے زبانیں کون پسماندہ آتے سائنسی علوم کنوں بے بہرہ آکھیا آتے انھیں ملکیں وچ ہک استعجاب طبقہ پیدا کیا جنہیں حکومتی زبانوں سکھتے انھیں دا کچر اپٹا گھداتے سمجھ لگ بن گئے۔

سامراجی تبدیلی دے باوجود وی پرلے کچر دا اثر باقی رہ ویندے۔ پرلے نوآبادیاتی دور دے خاتمے دے بعد وی اوں دور دے کچر دا اثر اہج وی باقی اے۔ مثال دے طور تے جیرھلے انگریز حکومت دا سمجھ دنیا توں لہہ گیا تاں وی اوندی زبان اُتے کچر دا اثر پوسٹ کالونیئل رینو کالونیئل دور وچ وڈی حد تاں قائم رہیا بلکہ قائم ہے۔

رابرٹ فلپ سن (Robert Phillipson) دی کتاب لسانی سامراجیت (Linguistic Imperialism) انگریزی زبان دی سامراجیت دی نشاندہی کریندی اے۔ انگریزی زبان دی حمایت وچ عام طور تے ایہہ دلائل ڈتے ویندن۔

1: ایہ ہک Well-established زبان اے۔

- 2: ایندے ماہر اساتذہ موجود ہن۔
- 3: پڑھاؤں واسطے ہر قسم دامواد موجوداے۔
- 4: ایہہ دنیا بھر واسطے ہک Gateway دی حیثیت رکھیندی اے۔
- 5: ایہہ لوکیں کوں ٹیکنالوجی دا علم تے اوندے استعمال دا ہنر سکھیندی اے۔
- 6: ایہہ مادی ترقی تے صلاحیت دی ہک علامت اے۔
- 7: ایہہ بین الاقوامی مکالمے دی زبان اے۔ وغیرہ وغیرہ

انھیں دلائل کوں کئی بنیادیں تے رد کیتا و نچ سگدے۔ میں انگریزی دی صرف مثال ڈتی اے ورنہ لسانی سامراجیت دارویہ صرف انگریزی زبان تائیں محدود نہیں بلکہ ایہہ رویہ ہوں ساریں نسبتاً وڈی زبانیں نال کئی چھوٹیں زبانیں وچ وی وڈے آتے اوہنی تو سبب پسندی دے شوق وی آپ کنوں چھوٹیں زبانیں کوں اپنا لہجہ قرار ڈے تے ہضم کرن دی کوشش کیتی اے۔

جنوبی ایشیا وچ ایندیاں بے شمار مثالوں ہن۔ ہندی زبان دی مثال گھدی و نچ سگدی اے اوں سیاسی اثر و رسوخ نال تقریباً ستالی زبانیں کوں اپنا مقام ڈیوٹی دی بجائے ہندی زبان قرار ڈے ڈتے۔ جنھیں وچ خاص کر اودھی، میتھلی، برج بھاشا، راجستھانی، میواتی، چھتیس گڑھی آتے ہریانوی وغیرہ شامل ہن آتے انھیں ساریں زبانیں کوں اولاد والیں دی تعداد تقریباً اہ کروڑاے (1)

ایہہ رویہ کئی چھوٹیں زبانیں وچ وی ہے۔ راجستھانی جینکوں ہندی زبان اپنا لہجہ قرار ڈی ہندی اے (توڑے جو اوہک انج زبان اے)۔ اس شوق دا شکار ہے آتے سرائیکی زبان کوں اپنا لہجہ سمجھدی اے۔ راجستھانی دے چیرھے لہجے ہن انھیں وچ ہک Bagri وی ہے۔ (2)

جینرٹساں راجستھانی دے اس لہجے Bagri بارے وکی پیڈیا (انٹرنیٹ)

تے مضمون پڑھو تاں اوسرا نیکی کوں Bagri آکھ تے راجستھانی زبان دا لہجہ قرار
ڈیندی اے۔ Bagri والے مضمون وچ لکھیا ہویا اے جو ایہہ زبان ریاستی تے
بہاول پوری زبان اے۔ (3)

اُردو والے وی ہک دور وچ ایں شوق دا شکار رہ گئین۔ اُردو زبان دے
مختلف علاقائی ناں درج کریندے ہوئے ڈاکٹر اشرف کمال سبیں لکھدن:
”ایں زبان (اُردو) کوں مختلف علاقیاں وچ علاقائی ناںوں نال
وی موسوم کیتا ویندارہ گئے۔ ایہہ زبان دکن وچ دکنی، گجرات
وچ گجراتی، ملتان وچ ملتان، دہلی وچ دہلوی تے لاہور وچ
لاہوری سڈیندی رہ گئی اے۔ (4)

ٹساں ڈٹھے اُردو لپٹے ودھارے دے شوق وچ کتلا زبانیں کوں اہٹی
تحویل وچ گھن گھدے۔

سندھی زبان دے ہوں سارے ہمدرد سندھی کوں سرا نیکی دی بھین بکھدن
لیکن سندھی ماہر لسانیات سرا نیکی کوں سندھی دی ہالٹی (لہجہ) اہدن (5)۔ ایہہ بیا تماشا
اے۔ جے تیں پنجابی دا تعلق اے۔ شاید میڈا کوئی قاری انجھانہ ہوسی جینکوں ایندا پتہ
نہ ہووے جو پنجابی دانشور کھلم کھلا سرا نیکی کوں پنجابی دا لہجہ اہدن۔ اتھاں مضحکہ خیز
چالھ ایہاں جو اتیں میں سندھی دے حوالے نال جیرھے سندھی دانشور حیدر سندھی دی
کتاب ”پاکستان کا لسانی جغرافیہ“ دے حوالے نال چالھ کیتی۔ حیدر سندھی کتاب
دے ہک صفحے اُتے سرا نیکی کوں سندھی اُتے پنجابی دا لہجہ آکھدے (6)

انٹرنیٹ دے ذریعے اگر تساں وکی پیڈیا (انسائیکلو پیڈیا) تے پنجابی زبان
بارے مضمون پڑھو تاں اتھاں وی سرا نیکی کوں پنجابی دا لہجہ آکھیا گئے۔ (7)
لسانی سامراجیت دا ایہہ عمل ہر جاہ تے جاری ساری اے۔ دراصل ایہہ کوئی

لسانی مسئلہ نہیں بلکہ سارا سیاسی معاشی آتے تو وسیع پسندی اور معاملہ اے۔ کہیں علاقے دے معاشی مسائل تے قبضہ کرکے واسطے سرمایہ دار اٹھائیں انہی زبان دا اثر قائم کرکے چاہندے۔ وی۔ آئی لینن اور معروف قول اے جو سرمایہ دار معاشی استحصال واسطے ہک زبان دا نعرہ لہندے۔ ات واسطے لینن خود روسی زبان کوں قومی زبان بناوٹ دی مخالفت کیتی۔

سرائیکی زبان کوں مختلف زبانیں دی طرفوں اپنا لہجہ قرار پوٹ کوں ایس پس منظر وچ ڈٹھاوئے تانے تانے گالھ بہتر طور تے سمجھ آؤسی۔

چھٹی صدی وچ حیرت انگیز آزادی دیاں تحریکاں چلیاں آتے ہوں سارے ملکیں آزادیاں حاصل کر گھدیاں مگر سامراجی ملکیں دی زبانیں تے کلچر کنوں پیچھا نہ چھڑایا۔ نتیجتاً او نیو کالونیئل ازم دا شکار تھی گئے۔ جیویں جو اسپاڈے اپنے ملک دی حالت اے۔ ات واسطے فرز فینن انہی کتاب افتادگان خاک (اردو ترجمہ) وچ اہدے جو بعض ملکیں دی حالت آزادی دے بعد مزید خراب تھی گئی اے۔

آزادی دی تکمیل واسطے ضروری اے جو سامراجیت دے انہیں لسانی آتے کلچرل اثرات کنوں جان چھڑائی وئے آتے خود پاکستان وچ سرکاری زبان اردو تے پنجابی دے توسیع پسندانہ اثرات جیندے پہلے نتیجہ بن گئے دیش دی صورت وچ سامنے آئے۔ کنوں وی نجات حاصل کیتی وئے۔

زبان آزادی دی جدوجہد یا وقت لوٹ کھسوٹ واسطے ڈوہیں حوالے نال ہک وڈا ہتھیار اے۔ سامراجی طاقتیں کوں زبان دی ایس قوت دا اندازہ ہے۔ ایس حوالے نال سرائیکی زبان دی انہی طاقت رکھدی اے آتے اپنے تے اپنے لوکیں دے حقوق واسطے مزاحمت دی ہک علامت بن سکدی اے۔ آتے بنگالی زبان کوں ایندی مثال بنا یا وئے سکدے۔

حوالے

- 1- خلیل احمد بیگ، مرزا، ایک بھاشا جو مسترد کر دی گئی۔ ایجوکیشنل پبلشنگ ہاؤس۔ دہلی نمبر 6۔ سن اشاعت 2007۔ صفحہ نمبر 35-36-38
- 2- http://en.wikipedia.org/wiki/Rajastani_Language
- 3- http://en.wikipedia.org/wiki/Bagri_Language
- 4- اشرف کمال، ڈاکٹر، لسانیات، زبان، رسم الخط۔ مثال پبلشرز۔ امین پورہ بازار۔ فیصل آباد۔ سن اشاعت 2009ء صفحہ 40
- 5- حیدر سندھی، ڈاکٹر، پاکستان کالسانی جغرافیہ، نیشنل انسٹیٹیوٹ آف پاکستان سٹڈیز قائد اعظم یونیورسٹی۔ اسلام آباد سن 2005ء۔ صفحہ 145
- 6- حیدر سندھی، ڈاکٹر، پاکستان کالسانی جغرافیہ۔ نیشنل انسٹیٹیوٹ آف پاکستان سٹڈیز قائد اعظم یونیورسٹی۔ اسلام آباد۔ سن 2005ء۔ صفحہ 145
- 7- http://en.wikipedia.org/wiki/Punjabi_Language

گلوبلائزیشن، چھوٹیں زبانیں دی بقا داسوال اتے سرائیکی زبان

آج پوری دنیا ہک چھوٹی جہیں ہستی دی شکل اختیار کر گھدی اے۔
الیکٹرانک میڈیا دے ذریعے دنیا دیں وڈی طاقتیں خصوصاً امریکہ نے دنیا بھر دیں
منڈیں تے قبضہ کرن واسطے سیاسی قوت نال ثقافتی یلغار دی شروع کر رکھی ہے اتے
اس طرح دنیا تے اہٹی زبان انگریزی تے کلچر کون نافذ کرن شروع کر ڈتے تاکہ او
اینڈے ذریعے دور دراز دے ملکیں تے اپنا اثر سوخ قائم کر سگے۔ جویدے نتیجے
وچ دنیا بھر دیں چھوٹیں زبانیں تے ثقافتیں کون اہٹی بقا داسوال درپیش ہے۔

آج دنیا وچ تقریباً ست ہزار دے قریب زبانیں الایاں ویندن۔ انگریزی
زبان جینکوں زبانیں دی قاتل (Killer of Languages) آکھیا ویندے
۔ ہوں ساریں زبانیں کون ہڑپ کریندی ویندی اے۔ ات واسطے دنیا بھر دے
ماہرین لسانیات دا خیال اے جو ایں صدی یا ایں کونوں وی گھٹ عرصے وچ دنیا دیاں
ادھیاں زبانیں اپنا وجود نوچا بہسن۔

انہیں چھوٹیں زبانیں کون بچاؤن واسطے ہک تحریک جاری اے کیوں جو
جیرھلے ہک زبان مردی اے تاں او ہمیشہ واسطے مردی اے اتے ایندے نال اوندے
پولن والیں دی تہذیب، ثقافت اتے لوک دانش دا وی خاتمہ تھی ویندے۔ کیوں جو

زبانیں دیں اکھاٹیں آتے محاوریں اندر انسانی تجربے آتے مشاہدے دا ہک جہان محفوظ ہوندے۔ جیرہا ہمیشہ واسطے غائب تھی ویندے۔

چھوٹیں زبانیں دے خاتے دے اسباب وچ انگریزی آتے ڈھچھیں وڈی زبانیں دادباؤ شامل اے۔ ایندے علاوہ کہیں ملک دی سرکاری زبان وی ایندی ہک وجہ ہوندی اے۔ کیوں جو لوک اپنے روزگار تے سماجی مرتبے دی بہتری واسطے انگریزی زبان کوں باہر وچنن واسطے پڑھدن تے سکھدن۔ یا وٹ اپنے ملک وچ ایہورتبہ حاصل کرن واسطے سرکاری زبان کوں ذریعہ بنیدن آتے ایس طرح ہونٹی ماء پو لی کوں پڑھن تے لکھن چھوڑ ڈیندن۔ انہیں حالات وچ دنیا دیاں چھوٹیاں زبانوں دباؤ داشکار تھی تے مرویندن آتے بعض اوقات ہولے ہولے لوک اپنے پالیس کوں اپٹیاں زبانوں چھوڑتے وڈیاں زبانوں سکھاؤن شروع کر ڈیندن۔ جیرہیاں انہیں دے مستقبل دیاں ضامن ہون آتے ایس طرح نوں سکھائی ہوئی پو لی پالیس دی ماء پو لی تھی ویندی اے۔

پاکستان دیاں چھوٹیاں زبانوں وی انگریزی تے سرکاری زبان اُردو دے دباؤ داشکار ہن۔ سرائیکی زبان انگریزی آتے اُردو دے علاوہ خصوصی طور تے پنجابی دے دباؤ داشکار اے کیوں جو بعض پنجابی دانشور آتے بیشتر پنجابی حکمران سرائیکی کوں پنجابی دا ہک لہجہ سمجھدن۔ انہیں چھوٹیں آتے مردی ہوئی زبانیں دی ہک وجہ ایہہ وی ہوندی اے جو انہیں زبانیں کوں وسیع پیمانے تے سرکاری سرپرستی حاصل نہیں ہوندی۔ ایندی تازہ مثال روسی زبان دی اے۔ سوویت یونین دے دور وچ اوندے اثر دی وجہ کوں روسی دنیا دی چوٹی وڈی زبان ہئی۔ لیکن سوویت یونین دے زوال دے بعد فرانسیسی زبان اینکوں پچھوتے دھکا ڈے ڈتے۔ آتے ول ہولے ہولے انہیں زبانیں جنہیں وچ ہندی، عربی، بنگالی وغیرہ شامل ہن۔ روسی زبان کوں

ڈاہویں نمبر تے ہچاڈتے۔

ایندے برخلاف اگر کہیں زبان کوں حکومتی سرپرستی حاصل ہووے تاں او
 دل نوں حیاتی پاگھندی اے۔ ایندی بہترین مثال عبرانی اے۔ جیڑھی بک موئی
 ہوئی پوی ہی۔ لیکن اسرائیل دے قیام نال اینکوں نوں زندگی مل گئی اے اے او
 اسرائیل دی سرکاری زبان اے۔

21- فروری کوں ماہ پوی دا یوم منایا ویندے۔ ایندا مقصد چھوٹیں زبانیں
 کوں سامراجی دہاؤ کنوں بچاؤن تے زندہ رکھن اے اگر اینویں نہ تھی سکیا تاں
 چھوٹیں زبانیں دی موت نال انھیں نال وابستہ تہذیبیاں اے لوک دانش ہمیشہ واسطے
 ختم تھی ویسی۔ کیوں جو جھ بک دفعہ غروب تھی تے دل طلوع تھی آندے لیکن جیڑھلے
 بک زبان مستقل طور تے غروب تھیدی اے تاں دل اوکڑا ہن طلوع نہیں تھیدی۔
 ایندیاں مثالاں سنسکرت اے لاطینی جہیں وڈیں زبانیں دی شکل وچ اساوڑے سامنے
 ہن۔ اگرچہ حکومتی سرپرستی دی وجہ کنوں عبرانی دی حد تاں استثنی حاصل ہے۔

پاکستان دیاں چھوٹیاں زبانیاں اُردو اے انھیں زبانیں نال مختلف رشتیں
 وچ جوئیاں ہوئیاں ہن اے ایس طرح بک پے دی بقا دی ضامن ہن۔ ات واسطے
 انھیں سب دا بیک وقت تحفظ ضروری اے۔ وڈیں زبانیں دے دہاؤ دے تحت
 چھوٹیاں زبانیاں صرف مردیاں نہیں بلکہ اوں علاقے دے معاشی وسائل وڈی زبان
 دی تحویل وچ آویندن اے ایس طرح عالمی سامراج اپنے لوٹ کھسوٹ دے مقاصد
 پورے کریندے۔ ایہا وجہ اے جو گلوبلائزیشن دا نظام سامراجی مقاصد پورے
 کریندے۔ جیڑھے واسطے اوں ملٹی نیشنل کمپنیاں ورلڈ بینک اے ڈبلیو۔ ٹی۔ او دا
 استعمال شروع کرڈتے۔

چھوٹیں زبانیں دی بقا دا صرف ایہہ مطلب نہیں جو لوک دانش کوں مرٹ

کنوں بچایا ونچے بلکہ زبان ہک سیاسی طاقت وی ہے آتے جبر دے خلاف مزاحمت دی علامت وی بنگالی زبان دی مثال بالکل تازہ مثال ہے۔ جو نہ صرف زبان مرث کنوں بچی بلکہ لوکیں کون آزادی وی ملی۔ سرائیکی خود ایندی ڈو جھی مثال اے جو جیر ہلے سرائیکی زبان کون دانشوریں پنجابی کنوں انج منوایا تاں اتھاں لوکیں وچ اپنے معاشی آتے سیاسی حقوق دے حصول دی تحریک سامنے آئی۔ اہٹی زبان کون بچاؤن دا سب کنوں پہلا طریقہ ایہہ ہے جو اوکوں اُلاؤن ترک نہ کیتا ونچے۔ گھر وچ اپنے بالیں کون مادری زبان سکھائی ونچے۔ ایندے علاوہ اہٹی ماء پو لی وچ پڑھیاتے لکھیا ونچے۔ ایندے علاوہ تعلیمی اداریں آتے یونیورسٹیاں دا ایہہ کم اے جو اونھیں چھوٹیں زبانیں دے شعبے قائم کرن آتے طلباء وچ انھیں زبانیں دی اہمیت دا شعور بیدار کرن۔ ایس سلسلے وچ سیمینار کرائے وچن آتے زبانیں دے تحفظ واسطے اپنا مخصوص رول ادا کیتا ونچے۔

ایس سلسلے وچ انیکٹرائٹک آتے پرنٹ میڈیا وی اہم رول ادا کر سگدے۔ او ایس سلسلے وچ عوام وچ اہٹی ماء پو لی نال محبت دے عنصر کون آجا گر کرن آتے عالمی زبانیں دے دباؤ دا مقابلہ کرن واسطے چھوٹیں زبانیں دا ساتھ ڈیون۔ آتے ایہو او طریقہ آے جو اسان عالمی سامراج دے لسانی ثقافتی آتے معاشی مسائل دے سامنے ہک کندھ اُسا ر سگدے نہیں آتے گلوبلائزیشن دے ودھدے ہوئے نویں سامراجی سرمایہ دارانہ نظام دے سامنے ڈھال بن سگدوں۔ ایس سلسلے وچ سرائیکی زبان وی اپنا خصوصی کردار ادا کر سگدی اے آتے جبر دے خلاف مزاحمت دی علامت بن سگدی اے۔ اگر او ندے سامراج دشمن رول کون آجا گر کیتا ونچے۔

اُردو زبان اُتے اساڈے نفسیاتی مسئلے

عام طور تے اینویں تھئے جو نوآبادیاتی دور وچ جیرھے دانشور غیر ملکی سرکار دی خوشامد تے تعریف وچ لگے راہندے ہن۔ آزادی دے بعد اپنے **Roots** دریافت کرن وچ جُچ گئے۔ پاکستان بٹن اُتے اُردو کون سرکاری زبان قرار ڈیوٹ دے بعد ماہر لسانیات دی ہک کھیپ سامنے آئی تے اُردو زبان دی اصل دی کھوج وچ رُجھ گئے۔ کئی دانشوریں آکھیا جو اُردو دی اصل ملتان زبان اے۔ کیوں جو محمود شیرانی ”پنجاب میں اُردو“ وچ اکثر مثالیں سرائیکی شاعر عبدالکھیم اچوی دے کلام وچوں گھدین اُتے دکنی اُردو سرائیکی لغت نال مالا مال اے۔

ڈاکٹر جمیل جالبی دی اُردو دی پیدائش سندھ اُتے ملتان کون قرار ڈیندن اُتے خاطر غزنوی ہنٹی کتاب ”اُردو زبان کا ماخذ ہندکو“ لکھٹی۔

ایہہ ڳالھ ٹھیک اے جو پڑائی اُردو وچ سرائیکی دے بے شمار لفظ ہن لیکن صرف کہیں زبان دی بنیاد مشترک لغت تیں نہیں ہوندی بلکہ ایندیاں بیاں بے شمار صوتی تے نحوی بنیاداں ہوندن۔

زبانوں سماجی حالات دی پیداوار ہن اُتے انھیں وچ تبدیلی سماجی حالات دے تحت آندی اے۔ ہندوستان وچ انگریزیں اپنے مفادات دے تحت جیرھلے ہندوستان دی ہک وڈی مشترک زبان ”ہندوستانی“ (جیندی بنیاد کھڑی پو لی دے فارسی تے انہیں مقامی زبانیں دے ملاپ تے ہئی) کون مسلمانیں تے ہندو کیں وچ

تقسیم کرکے دافصلہ کیجاتاں فورٹ ولیم کالج وچ اُردو آتے ہندی دی بنیاد رکھی گئی۔ بعد وچ اُردو ہندی چھبڑے وچ اُردو لکھاریں ہندوستانی وچوں مقامی زبانیں دے لفظ کڈھ کر اہیں اوکوں پوتر کرکے شروع کر ڈتا آتے فارسی تے عربی لفظ شامل کرکے شروع کر ڈتے آتے ایہہ اُردو نئے معلیٰ بن گئی۔

پاکستان دے قیام دے بعد اُردو جیر ہلے آریائی زبان وانگوں فاتحانہ انداز وچ اٹھاں داخل تھئی آتے اختیارات دے مسند تے پہنچ گئی۔ تاں ہر پاسے اوندانغلغلہ تھی گیا آتے اوکوں مقدس زبان وانگوں ورتیا و نچن لگا آتے اوندارو یہ مقامی زبانیں نال اوہو ہاجیرھا ابتدائی آریائی زبان اٹھوں دیں قدیم مقامی زبانیں دراوڑی آتے منڈانال کیئا۔ (لیکن کامیاب نہ تھئی)

قیام پاکستان دے بعد مہاجرین دی اٹھاں آمد دی آریائیں وانگوں ہی۔ جیویں اول وقت قدیم دراوڑ آتے منڈا قبائل مختلف علاقیاں ڈ و بھج گئے ہن۔ اینویں اٹھوں دے مقامی ہندووی ہندوستان ڈ و ہجرت کر گئے آتے انھیں دیاں وسیع جائیداداں، دکاناں، زمیناں، مکانات مہاجرین کوں الاٹ تھی گیاں۔ ساری انفرشاہی ہندوئیں دی چاہ تے مہاجرین دی تھی گئی آتے انھیں دی زبان کوں قومی زبان دا درجہ مل گیا۔ جیندے آتے مشرقی پاکستان وچ ہنگامہ کھڑا تھی گیا آتے آخر او بنگلہ دیش بن گیا۔

ہن سرکاری تے قومی زبان اُردو مقامی زبانیں دی جاہ گھن گھدی آتے پہلی جماعت کوں ماسٹر کلاسز تیں سکولیں، کالجیں آتے یونیورسٹیاں وچ لازمی مضمون دے طور تے پڑھائی و نچن لگی۔ جیندی وجہ کوں مقامی زبانیں دی کوئی جاہ نہ رہی آتے ایں طرح نویں نسل اُردو سکھن، پڑھن تے لکھن لگ گئی آتے انھیں زبانیں کوں گھر دے جالیں وچ سانجھ رکھیا۔ ایندے علاوہ مقامی زبانیں دی بجائے اُردو زبان کوں

سرکاری نوکریں واسطے وسیلہ قرار ڈتا گیا اُتے لوک اپنٹے ہالیں کوں بہ امر مجبوری یا رضا کارانہ طور تے اُردو سکھاؤن لگ پگئے۔ بعض گھریں وچ اینویں تھیا جو لوک ہالیں نال وی گھر وچ مادری زبان اُلاؤن دی بجائے اُردو اُلاؤن لگے اُتے ایں طرح ہوں سارے ہالیں دی ماء پو لی اُردو بن گئی اُتے ایہہ ہال اپنٹے پورے معاشرے کنوں کٹ پگئے اُتے اپنٹے ہم عمر ہالیں نال لگی کوچیں وچ کھیڈن کنوں محروم تھی پگئے کیوں جو گلہاں وچ اکثر ہال اُردو دی بجائے اہٹی ماء پو لی سرائیکی، سندھی، پنجابی، پشتو، بلوچی وغیرہ الیندے ہن۔ جیندا نتیجہ ہک نفسیاتی کمپلیکس دی شکل وچ شروع تھیا جیرھا خود ہال تے اوندے پو ماء کوں سمجھ نہ آندا ہا۔ ایندی وضاحت واسطے میں شمس الرحمن فاروقی دی کتاب ”تعبیر کی شرح“ وچوں ہک پیرا گراف دا ترجمہ پیش کرینداں۔

”..... (ایڈورڈ) سعید دی خود نوشت اہ کل قسط وار چھپی پئی اے (ہن ایہہ کتاب چھپ گئی اے اُتے اُردو وچ ایندا ترجمہ آگئے۔ ا۔ ر) ہک جاہ اولکھدے جو فلسطین وچ او اوندے سارے گھر والے، ساتھی دوست عربی الیندے ہن۔ پناہ گزینی دی حالت وچ اُتھوں نکلن دے بعد اوں نے قاہرہ دے ہک سکول وچ تعلیم پائی۔ جیرھا انگریزیں دا قائم کیتا ہویا ہا۔ ایں سکول وچ انگریزی دے سوا ہر زبان تے پابندی نہی۔ نہ صرف پابندی نہی بلکہ کہیں ہی زبان دے استعمال دا جرم سزا دا سبب وی بندا ہا۔ ایں سکول وچ اوکوں احساس تھیا جو سامراجی طاقت چھٹی آسانی نال اپنٹے محلوں کوں انھیں دے تشخص کنوں محروم کر ڈیندی اے۔ مزید تعلیم واسطے اوندے پونے اوکوں امریکہ بھیجا۔ کیوں جو اوندے پونے امریکی شہریت حاصل کر

گھدی ہی۔ اُتھاں بچ تے اوں اپنے ہک ہم وطن فلسطینی نال
 عربی وچ ڳالھ کرن دی کوشش کیتی تاں اوندے ہم وطن آکھیا
 ”اُتھاں ایہہ سب کجھ نہ چلسی“۔ سعید وا آکھن اے میکوں
 اکثر ایہ خلش رهندي اے جو میڈی پہلی زبان انگریزی اے یا
 عربی۔ اُتے ایہ خلش اوں وڈی خلش دا حصہ اے جو انسان
 اپنے ہم زبانیں وچ رہ کراہیں وی اونٹی زبان کنوں محروم تھی
 سکدے۔ (1)

میں آخر وچ اپنے سرانیکی قارئین کنوں (جیرھے اپنے ہالیں کوں گھر وچ
 سرانیکی دی بجائے اُردو یا انگریزی سکھلیندن) ایہہ پچھداں جو کیا او اپنے ہالیں دی
 اوں خلش دا کوئی اندازہ کر سکدن جیرھی انھیں کوں اپنے سنگتی ہالیں نال سرانیکی نہ آلا
 سکھن ویلے محسوس تھیندی اے۔ کیا اتجھے لوک اپنے ہالیں دیں انھیں اونفسیاتی اُلجھناں
 جیرھیاں ایں خلش کنوں پیدا تھیندین دا کوئی اندازہ کر سکدن اُتے ول ایہہ نفسیاتی
 اُلجھناں انھیں دے کردار وچ جیرھی محرومی، چڑچڑاپن، بیگانگی اُتے لا تعلق کوں جنم
 ڈیندن اونداوی کوئی اندازہ کر سکدن۔ کردار وچ ایہہ کمی ہالیں دی ہڈھے تیں پیچھا
 کریندی اے اُتے ہال خود اعتمادی کنوں محروم تھی کراہیں زندگی دے ہر میدان وچ
 پچھوں رہ ویندن۔ حالانکہ انھیں دے پو ماہ آخر تاں ایں خطہ دا شکار رهندن جو
 انھیں ہالیں دی چنگی تربیت کیتی۔ اُردو انگریزی سکھائی۔ مگر انھیں کوں ایہہ سمجھ نہیں
 آندا جو انھیں دیں ایں تربیت دی وجہ توں اوندا ہال کنڈہ بن تھی گئے تے کامیابیاں
 حاصل نہیں کر سکیا۔ ڈوجھی ڳالھ ایہ اے جو ہال اُردو پڑھن نال آپنا قومیتی تشخص وی
 دنگا پھندن۔

بالکل آخر وچ میں ایہہ آکھساں جو اگر سرانیکیں کوں اپنے ہالیں کوں اُردو

سکھاوٹ دی مجبوری اے تاں او بیک وقت ہالیں کوں سرائیکی تے اُردو سکھاسکدن۔
 جیڑھی بالکل ممکن اے تاہم پہلے سرائیکی کنوں آغاز کیتا ونجے۔ جیڑھی صدیاں کنوں
 اُنھیں دے ”دماغ“ وچ موجود اے۔ تے وُل او اُردو یا انگریزی سکھائی ونج سبھدی
 اے۔ اُتے ایہہ بالکل ممکن اے۔

حوالے

- 1: فاروقی، شمس الرحمن۔ تعبیر کی شرح۔ اکادمی بازیافت۔ اُردو بازار۔ کراچی۔
 پہلی اشاعت 2004ء۔ صفحہ 207

سرائیکی وسیب وچ ہریانوی زبان دا مستقبل

کجھ عرصہ پہلے ہریانوی زبان بارے روزنامہ ”خبریں“ وچ مضمون چھپدے رہ گئیں۔ جنھیں وچ ہریانوی زبان دی شناخت بارے سوال چاتا گیا ہا۔ زمین دے ہک ٹوٹے تے کجھ لوک رہندن جیرھے صدیاں کنوں اتھاں راہندے پئے ہوندن اتے انھیں دی ہک زبان ہوندی اے اتے کجھ پے لوک کہیں دی سبب پاروں اوں دھرتی تے آن آبادتھندن انھیں دی وی ہک زبان ہوندی اے۔ ہک زبان جیرھی اوں دھرتی تے مقامی لوک صدیاں کنوں اکیندے پئے ہوندن۔ اوزبان اوں دھرتی دی ماء پو لی ہوندی اے اتے جیرھے پے لوک بعد وچ اہٹی زبان گھن تے آندن اوزبان انھیں لوکیں دی ماء پو لی ہوندی اے لیکن دھرتی دی ماء پو لی نہیں ہوندی۔

ہر زبان کوں جیند ارہنن دا حق اے۔ کیوں جو ایہہ انسان دے جیندے رہن دے حق نال جو یا ہو یا ہوندے۔ ات واسطے ایہہ مناسب نہیں ہوندا جو کجھ لوک انھیں لوکیں کوں ایہہ آکھن جو او اہٹی پو لی چھوڑتے ساڈی پو لی الاون شروع کر ڈیون۔ ہر زبان نال وابستہ اپنا مخصوص کلچر روایات اتے لوک دانش ہوندی اے۔ جیرھا پوری نسل انسانی دا ورثہ اے۔ ات واسطے آج مَردیں ہوئیں زبانیں کوں بچاؤن واسطے دنیا بھر وچ ہک تحریک جاری اے۔ جیند امیں وی ہک سرگرم حمایتی ہاں۔ سرائیکی وسیب دی ماء پو لی بلاشبہ سرائیکی اے۔ لیکن ایس وسیب وچ پاکستان

دے، انھیں صوبیں وانگوں کئی زبانوں اکیاں ویندن۔ جنھیں وچوں ہک زبان ہریانوی وی ہے ایہہ انھیں لوکیں وی زبان اے جیرھے 1947ء وچ بھارت توں ہجرت کرتے اتھاں آئے ہن اے زیادہ تر ہریانوی زبان دارانگری لہجہ اکیندے ہن۔ (1)

ہریانوی زیادہ تر بھارت دی ریاست ہریانہ دی پو لی اے جتھاں سٹھ فیصد کنوں زیادہ لوک ہریانوی اکیندن۔ اگرچہ بھارت دے انھیں علاقیاں مثلاً دہلی وغیرہ وچ وی ہریانوی یا اوند اکوئی نہ کوئی لہجہ اداون والے لوک موجود ہن۔ ڈاکٹر مسعود حسین خان مرحوم (وفات 2010ء) دے مطابق اُردو زبان دی بنیاد ہریانوی تھی سگدی اے (2) لیکن عام طور تے ایکوں آزاد زبان نہیں سمجھیا ویندا بلکہ ہندی زبان دا ہک لہجہ آکھیا ویندے اے 1991ء والی ہندوستان دی مردم شماری وچ وی ایکوں ہندی دا لہجہ لکھنیا گئے۔ (3)

انسان کوں اپنی ماء پو لی نال پیار ہوندے۔ ظاہر اے پاکستان اے خصوصاً سرانیکسی و سب وچ ہریانوی پو لٹ والیں کوں وی اپنی ماء پو لی ہریانوی نال محبت اے اے او ایںدی بقاء دے خواہش مند ہن لیکن عام لوکیں کوں لسانی شعور ہوں گھٹ ہوندے اے او زبانیں دے مرٹ جیواں دے اصولیں کنوں ناواقف ہوندن یا اپنے فوری معاشی تے سیاسی مفادات دی وجہ کنوں زبان دی بقاء کنوں بے پرواہ ہوندن۔

چیندی وجہ کنوں زبانوں مردین۔

سرانیکسی و سب وچ ہریانوی زبان دا کیا مستقبل اے۔ ایہہ ہک اہم سوال اے۔ میڈے خیال مطابق ہریانوی کوں کئی مشکلات درپیش ہن۔ انھیں وچوں کجھ ایہہ ہن۔

○ ہریانوئی اپنے سرچشمے کنوں ٹرٹ گئی اے اے اوندے نال ہریانوی دی بحالی دا کوئی فوری امکان کاسی۔ اگر جنوبی ایشیا دے خطے وچ کوئی ڈی

تبدیلی نہ آئی تاں ایہہ صورت حال برقرار رہی۔

- ایہہ پاکستان وچ کوئی علمی ادبی رتبہ نہیں رکھدی۔ ایندے لکھنؤ، پڑھنؤ دا کوئی بندوبست کاسی آتے نہ کہیں قسم دی حکومتی یا اکیڈمک سرپرستی حاصل اے۔
- اینکوں زیادہ تر اُردو دے دہاؤ دا سامٹا اے۔ اکثر ہریانوی پولن والے اُردو نال زیادہ تال میل رکھدن یا اُردو لکھنؤ پولن پسند کریندن تے مارکیٹ دی زبان دے طور تے اُردو نال کم گھندن۔
- ایس زبان کوں سرائیکی دھرتی دی ماء پو لی سرائیکی دے دہاؤ دا وی سامٹا اے کیوں جو سرائیکی اکثریتی پو لی اے۔ سرائیکی پولن والہیں نال رابطے آتے کہیں حد تائیں مارکیٹ وچ کم کار واسطے ہریانوی پولن والیں کوں سرائیکی داسہارا گھنن ضروری ہوندے۔

زبان عام طور تے سخت جان ہوندی آتے آسانی نال نہیں مردیاں۔ تا وقتیکہ اوکوں اُلاوٹ والے کہیں مفاد یا سیاسی تے معاشی جبر دے تحت اُلاوٹ نہ چھوڑن۔ اگر کہیں زبان کوں علمی ادبی یا سیاسی سرپرستی نہ وی ہووے مگر لوک اوکوں اُلاوٹ نہ چھوڑن تاں کم از کم زبان ہک مخصوص حلقے دی گھریلو زبان دی حد تئیں لے جے عرصے تئیں جیہدی رہ ویندی اے ایندی تازہ مثال سرائیکی دی اے۔ بی بی سی دی ہک تازہ رپورٹ جیہی ہندوستان دے پچھلے جنرل الیکشن وچ وسعت اللہ خان تیار کیتی۔ آندھرا پردیش (بھارت) وچ کئی خاندان سرائیکی اکیندن آتے اینکوں ملتان دی زبان آہن۔ ایہہ لوک ڈوسو سال پہلے ملتان توں اپٹے جانوریں سمیت سفر کریندیں ہوئیں آندھرا پردیش گئے ہن۔ ایس حوالے نال ہریانوی زبان دی ہک لے جے عرصے تئیں کجھ خاندانیں دی گھریلو زبان رہ سگدی اے۔ تاہم زبانیں دی تاریخ اساکوں ڈسیندی اے جو خصوصی سرپرستی دے بغیر کجھ گروہیں دا زبانیں مقامی زبانیں دا مقابلہ نہیں کر

سکھیاں آتے ہوئے اُتھوں دیں وڈیں مقامی زبانیں وچ ضم تھی ویندن۔
 خصوصی طور تے جیرھی وڈی زبان نال اوں گروہ دا خصوصی تعلق ہوندے۔ ابتداء وچ
 اوں اقلیتی زبان والے مرد خصوصی طور تے ذوالسانی تھی ویندن بلکہ ایس کنوں پہلے او
 زبانیں کون ذوالسانی پالیں وانگوں (جیرھے بیک وقت ڈوزباناں سکھدے پئے
 ہوندن) آپت وچ رلاتے اُلاوٹ شروع کر ڈیندن آتے اُنھیں دی زبان ہک غلابی
 زبان ہوندی اے۔

مستقبل دی پیشگوئی کرن حتمی نہیں ہوندی۔ کیوں جو حالات تیزی نال
 بدلدے رہندن۔ تاہم ہریانوی دی صورت حال دے حوالے نال زبانیں دے آتے
 سرائیکی وسیب دی تاریخ کون ڈٹھا ونچے تاں آکھیا وچ سکھدے جو ہریانوی کہیں حد
 تیں گھریلو تے آپت وچ گلھ مہاڑ دی زبان رہن دے باوجود اردو یا سرائیکی دے
 اندر ضم تھیدی ویسی۔ خواہ ایہہ ہریانوی لوکیں وچ اہٹی اہٹی پسند دے مطابق جزوی
 ہووے یا کھی۔

سرائیکی وسیب یا پوری وادی سندھ دی تاریخ کون سامنے رکھیا ونچے تاں
 اسٹڈے سامنے آنجھیاں کئی مثالیں ہن۔ دراوڑیں کنوں پہلے اِتھاں منڈا قبائل آباد
 ہن۔ وِل دراوڑ آئے تے بعد وچ آریا۔ دراوڑ آتے منڈا قبائل دیں زبانیں اپٹے
 اثرات چھوڑن دے باوجود آریائی رنگ اختیار کر گھدا۔ مسلمانیں کنوں پہلے اِتھاں
 ہن آتے کشان آئے آتے او حکمران ہوون دے باوجود اپٹیاں زبانیں وچا پٹھے۔
 اینویں مسلمانیں دے دور وچ فارسی آتے عربی اُلاوٹ والے وی ہوں آئے مگر اِتھوں
 دیں مقامی زبانیں تے اُنھیں دے صرف اثرات رہ گئے آتے سارے عرب قبائل
 اہٹی زبانیں سمیت اِتھوں دے مقامی لوکیں وچ ضم تھی گئے تے اُنھیں دی زبان دی
 اِتھوں دی مقامی زبان ہن گئی۔ ات واسطے تاریخ دے لمبے سفر وچ میکوں ہریانوی

زبان دا انج وجود نظر نہیں آندا۔ زیادہ امکان ایہہ اے جو ایہہ اُردو وچ ضم تھی ویسی۔
کیوں جو انھیں زبانیں کوں زیادہ لسانی قرب حاصل اے۔ جزوی طور تے کجھ
ہریانوی سرائیکی قومیت وچ وی ضم تھی سگدن۔

حوالے

- 1: http://en.wikipedia.org/wiki/Haryanvi__Language
- 2: ظلیل احمد بیگ۔ مرزا۔ ایک بھاشا جو مسترد کر دی گئی۔ ایجوکیشن پبلشنگ
ہاؤس۔ دہلی نمبر 6 سن 2007ء۔
- 3: مسعود حسین خان مرحوم ڈاکٹر۔ مقدمہ تاریخ زبان اُردو۔ دہلی۔ 1945ء

ڈاکٹر مہر عبدالحق دیں سرانسیکی لسانی خدمات واجائزہ

ڈاکٹر مہر عبدالحق کیم جون 1915ء کوں لیہ وچ چئے۔ انھیں دے والد دا ناں مہر نور محمد ہا۔ انھیں اوٹی زیادہ تر زندگی محکمہ تعلیم وچ گزاری آتے 1970ء وچ ریٹائر تھے۔ 2 فروری 1995ء کوں ملتان وچ فوت تھے آتے اتھائیں دفن تھے۔ ڈاکٹر صاحب ساری زندگی لکھن پڑھن وچ گزاری انھیں مختلف موضوعات تے سرانسیکی 'پنجابی' اردو تے انگریزی وچ کتاباں لکھیاں۔ اوہک ماہر لسانیات، نقاد، محقق آتے مورخ ہن۔ انھیں "ملتانئی زبان اور اس کا اردو سے تعلق" دے ناں نال پنجاب یونیورسٹی توں پی۔ ایچ۔ ڈی کیتی۔

ایہہ مقالہ 1967ء وچ اردو اکیڈمی بہاول پورتوں چھپیا۔

ڈاکٹر صاحب نے مختلف موضوعات تے ڈیہر ساریاں کتاباں لکھیاں۔ تاہم این مضمون دے مطابق انھیں دیاں سرانسیکی لسانیات دے حوالے نال ایہہ کتاباں ہن۔

- 1: ملتانئی زبان اور اس کا اردو سے تعلق
- 2: سرانسیکی اور اس کی ہمسایہ علاقائی زبانوں
- 3: سرانسیکی زبان دے قاعدے قانون
- 4: مزید لسانی تحقیقات
- 5: لغات فریدی

ڈاکٹر صاحب دیں سرانیکسی لسانی خدمات وچوں سب کنوں پہلا آتے اہم کم انھیں داپی۔ ایچ۔ ڈی دامقالہ ”ملتانى زبان اور اس کا اردو سے تعلق“ ہے۔ ایہہ مقالہ اردو وچ لکھیا گئے آتے اوں ویلھے سرانیکسی کوں عام طور تے ملتانى زبان دے ناں نال یاد کیتا ویندا ہا۔ ایس مقالے سرانیکسی لسانی شعور دے ارتقاء وچ اہم رول ادا کیتا۔ ڈاکٹر صاحب نے ایس مقالے وچ کئی انگریز محققین دے تضادات آتے پریشان خیالی دا پردہ چاک کیتے۔ جیڑھی معلومات دی کئی دے سبب انھیں کوں درپیش ہن۔ ڈاکٹر صاحب دے خیال مطابق انگریز ماہرین لسانیات وادی سندھ دیں زبانیں دی بنیاد ہندوستان دیں زبانیں خصوصاً ہندی تے رکھی آتے جیڑھے انھیں کوں وادی سندھ دیں آریائی زبانیں وچ سنسکرتی اثرات ہوں گھٹ نظریے تاں انھیں ایہہ مفروضہ گھڑ گھدا جو ایہہ زبانیں مغربی پنجابی یا ہندادے تحت آندن۔ آتے ول ہندادے تحت اوندے اُبھے تے لے گروپ بٹا گھدے۔ ول انھاں زبانیں دے ناں علاقیں دے نانویں تے رکھن شروع کر ڈتے۔ جیویں جو اوج دی زبان کوں اوچی آکھ ڈتا لیکن ایندے نال گریں نے ایہہ وی آکھ ڈتا ”اوپچی جیڑھی قصبہ اوج دی زبان اے۔ دراصل ہندادی ملتانى پولى دا ڈو جھاناں ہے۔“

ڈاکٹر صاحب نے انگریزی ماہر لسانیات دے انھیں تضادات کوں آشکار کرتے سرانیکسی دا مقام تے حیثیت متعین کیتی آتے ڈسایا جو سرانیکسی پنجاب دے کیرھے کیرھے علاقے وچ الائی ویندی اے آتے اوندیاں کیا حدیں بڈین۔ ایندے نال ڈاکٹر صاحب سرانیکسی دی اصل تے وی روشنی سٹی۔ آتے کئی انگریز ماہرین لسانیات نال اختلافات کرتے ایندے آتے دردی اثرات ثابت کیتے آتے ہندوستانی قواعد ان مرکندیہ دے حوالے نال ڈسایا جو وادی سندھ وچ سندھی آتے سرانیکسی کنوں پہلے جیڑھی پراکرت الائی ویندی ہی۔ اوورا چڈہ اپ بھرنش ہی آتے

اوندے اُتے اہل درودی زبان پشچاچہ دے اثرات ہن اُتے ایس طرح سرائیکی بیرونی دائرے دے ”شمال مغربی گروہ“ نال جڑو گئی اُتے ایس وجہ کنوں او پنجابی کنوں ہک انج زبان ثابت تھئی جیرھی اندرونی دائرے دی سنسکرتی زبان اے اُتے ایس طور تے ڈاکٹر صاحب سرائیکی کون انج ہک آزاد زبان قرار ڈتا۔ اپٹے ایس موقع دی مزید وضاحت واسطے ڈاکٹر صاحب نے پنجابی اُتے سرائیکی وچ مختلف اُوازیں دی موجودگی اُتے انھیں دی ادائیگی دے اختلافات تے وی روشنی سٹی۔ اُتے انھیں اختلافات کون ثابت کرن واسطے اسماء حروف صفت اُتے مصدریں دے نمونے وی پیش کیئے۔ ایس طرح ڈاکٹر صاحب نے سرائیکی کون پنجابی کنوں انج ثابت کرن دی جیرھی بنیاد رکھی اوں ہوں سارے لوکیں دے خدشات دور کیئے۔ ایندے علاوہ ڈاکٹر صاحب سرائیکی دی لسانی خصوصیات تے وی بھرپور انداز وچ لکھیا اُتے ایکنوں ہک مکمل تے لسانی حوالے نال ترقی یافتہ زبان ثابت کیئا۔

ماہرین لسانیات دے نزدیک دنیا دیاں زبانناں صرفی اُتے لفظی خصوصیات دے حوالے نال چار حصیں وچ تقسیم ہن۔ جنھیں وچ چوتھی تے آخری قسم تحلیل اے جیرھی زبان اس منزل تے ہوندی اے۔ ایندے وچ سابقے اُتے لاحقے (جیرھے زبانیں دی ترتیبی منزل اشتقاقی وچ نمایاں ہوندن) صوتی تغیرات اُتے ڈجھی وجوہات دی وجہ کنوں ایس گم تھی ویندن جو کہیں لفظ وچ جڑیے ہوئے اجزا کون گولن مشکل ہوندے۔

ڈاکٹر صاحب دلائل نال ثابت کیئے اُتے ہوں سارے سرائیکی لفظیں دیاں مثالوں وی پیش کیئیں جو سرائیکی ایس آخری تے ترقی یافتہ منزل تے تھی ہوئی اے۔ ایندے علاوہ ڈاکٹر صاحب سرائیکی وچ اختصار پسندی دیاں وی ہوں سوہنیاں مثالوں ڈتیں۔ جیرھیاں ڈجھی زبانیں وچ ہوں گھٹ ملدین۔ مثال دے طور تے

سرائیکی وچ بے شمار مرکب لفظ آتجھے ہن جیرھے پورے فقرے دامفہوم ادا کریندن
 جیویں جو مرہسنس (اواوکوں مرہسن) آتے کھوائیس (اوں نے اوکوں کھوایا) وغیرہ
 ڈاکٹر صاحب پاکستان دیں کئی علاقائی زبانیں داسرائیکی نال موازنہ وی
 کیجئے آتے لسانی کتبہ نظر نال انھیں زبانیں دے ہک پئے تے اثرات دا جائزہ وی
 گھدے۔ اسماء افعال، حرف، مصدر آتے فقرے دی بناوٹ دے علاوہ ذخیرہ الفاظ
 دے اشتراک تے اختلافات دا وی جائزہ گھدے آتے انھیں زبانیں وچ خصوصی
 طرح تے بلوچی، بروہی، سندھی آتے پٹھواری کوں شامل کیتا گئے۔ آتے ایں طرح
 سرائیکی نال انھیں زبانیں دا صدیاں پراثرشتہ اسٹاڈے سامنے آویندے۔

پاکستان دیں علاقائی زبانیں دے علاوہ ڈاکٹر صاحب ایں کتاب وچ اردو
 تے سرائیکی اثرات دا وی تفصیلی جائزہ گھدے آتے ایں کتاب دے ہک باب
 ”اردوئے قدیم اور ملتانی“ وچ اردو وچ داخل تھئے ہوئے سرائیکی لفظیں دی وڈے
 شاندار طریقے نال نشاندہی کیتی اے۔

ایں کتاب دے ہک پئے باب ”ملتانی اور اردو کے اصول و قواعد“ وچ
 ڈوہیں زبانیں دے قواعد تے وڈی تفصیل نال لکھیئے آتے مختلف طریقے نال انھیں
 دے اشتراک دی نشاندہی کیتی اے۔ ایندے علاوہ سرائیکی تے عربی زبان تے فارسی
 دے اثرات دا مطالعہ وی شامل اے۔ ڈاکٹر صاحب ”ملتانی زبان اور اس کا اردو سے
 تعلق“ وچ ایں موضوع تے ہک باب قائم کیجئے آتے انھیں زبانیں دے لفظیں دی
 ہک لمبی فہرست ڈتی اے۔ جیرھے اہٹی اصل یا بدلی ہوئی شکل وچ سرائیکی وچ
 موجود ہن۔ ایندے علاوہ ڈاکٹر صاحب سرائیکی زبان دی گرائمر تے وی محنت نال کم
 کیجئے۔ ایں سلسلے وچ انھیں سرائیکی قواعد تے لکھیئے تے اوندے اصول بیان کیتن
 ۔ اینکوں نسبتاً زیادہ تفصیل نال انھیں اہٹی ہی کتاب ”سرائیکی زبان اور اس کی

علاقائی ہمسایہ علاقائی زبانیں، وچ اہوں تے ودھائے۔ لیکن اس موضوع تے سب کنوں اہم کم انھیں دی کتاب ”سرائیکی زبان دے قاعدے قانون“ وچ ہے۔ اس کتاب وچ سرائیکی صرف ونحو تے بھر پور آتے تفصیلی انداز وچ لکھیا گئے۔ سرائیکی اسماء، افعال، صفات، حروف، گردانیں، سابقے، لاحقے وغیرہ تے وڈے جامع انداز وچ بحث کیتی گئی اے۔ ایندے علاوہ مرکب آتے مشتق لفظ، مرکب افعال، امدادی افعال دی ترکیب، مرکب جملے آتے جملیں وچ لفظیں دی ترتیب تے وی سوچھلا پاتا گئے۔ فقرے دی بناوٹ، اصول قوانین وضع کیتے گھین۔

ڈاکٹر صاحب دے خیال وچ سرائیکی زبان سابقے آتے لاحقے ہندی بھاشا وانگوں استعمال کریندی اے لیکن اوندے نال عربی زبان وانگوں مادے کنوں لفظ بنا گھندی اے۔

سرائیکی زبان وچ مذکورہ نمونے دے سلسلے وچ ڈاکٹر صاحب ایہہ دلچسپ طریقہ آتے اصول دریافت کیتے جو مذکور اسم دے آخری حرف کنوں پہلے حرف تے پیش آؤسی جیویں ”کگلو“ (مرغا) لیکن نمونہ اسم دے آخری حرف کنوں پہلے والے تے زیر آؤسی جیویں ”کگلو“ (مرغی) وغیرہ اس سلسلے وچ ڈاکٹر صاحب ہوں ساریاں مثالیں وی ڈٹن۔

ڈاکٹر صاحب اپنی اس اہم تصنیف وچ تقریباً اٹھ ہزار مصدر ڈٹن آتے اٹھارہ سو دے قریب مرکب مصدر وی شامل کیتن۔ کتاب وچ تفصیلی طور تے ہر زمانے دیاں گرداناں وی ڈٹیاں گھین۔ جیرھیاں سرائیکی گرائمر کون کھن وچ مدد ڈیندن۔ ڈاکٹر صاحب دی ہک ہی کتاب ”سرائیکی دیاں مزید لسانی تحقیقات“ ہے۔ ایندے وچ ہوں سارے اہم لسانی موضوعات تے سیر حاصل مضامین شامل ہن۔ جیندے وچ سرائیکی دیاں امتیازی خوبیاں، ڈڈ، ڈڈی تاریخ دے علاوہ لغت نویسی دے

قواعد تے سو جھلا پاتا گئے۔ سرائیکی وچ کئی لغات موجود ہن ظامی بہاول پوری ندائے
 اطہر، دلشاد کلا نچوی شوکت مغل آتے سعد اللہ کھیتراں وغیرہ نے لغات تیار کیتن۔
 جیکر ایہہ ساریاں لغتاں ڈاکٹر صاحب دے ڈتے ہوتے ہونے اصولیں تے
 ترتیب ڈتیاں ویندیاں تاں شاید زیادہ بہتر ہوندیاں۔ ڈاکٹر صاحب نے وی خود ہک
 لغت مرتب کیتی اے۔ او خواجہ فرید دے کلام تے منحصر لغت اے۔ کیونکہ لغت نویسی دا
 تعلق وی لسانیات نال ہے۔ ات واسطے اسماں این لغات فریدی تے وی ہک نظر
 سئیدوں۔

”لغات فریدی“ وچ ست ہزار اٹھ سو سولہاں لفظیں کوں حروف تہجی دے
 حوالے نال ترتیب ڈتا گئے آتے اردو وچ انھیں دے معانی وڈی وضاحت تے تفصیل
 نال ڈتے گئین۔ این طرح ایہہ لغت سرائیکی دے نال نال اردو وچ لیس واسطے کار
 آمد اے۔ حقیقتاً ایہہ لغات فریدی دے نال سرائیکی لغت وی ہے۔ کیوں جو ایندے
 وچ سرائیکی دے ڈھیر سارے الفاظ درج تھی گئین۔ ایندے علاوہ لغت وچ مشہور
 صوفیانہ اصطلاحات آتے علامات وی تشریح ہوں تفصیل نال بیان کیتی گئی اے۔

ڈاکٹر صاحب چونکہ بنیادی طور تے ماہر لسانیات ہن۔ ات واسطے لغات
 فریدی وچ وی انھیں دی زبان نال دلچسپی ظاہر اے۔ لغات فریدی وچ سرائیکی
 گرائمر بارے ہوں اہم مواد موجود اے آتے جاہ جاہ تے مثالیں نال سرائیکی زبان
 دے اہم اصول تے قواعد بیان کیجے گئین۔ این حوالے نال لسانیات دے طالب علم
 واسطے وی ایہہ کتاب ہک تحفہ اے۔ چونکہ ڈاکٹر صاحب کوں سرائیکی جہیں وسیع زبان
 تے قدرت حاصل اے۔ ات واسطے او این زبان دی وسعت کوں منواون واسطے کئی
 مثالیں ڈیندن۔ سرائیکی لفظ ”پڑ“ دے بارے وضاحت کریندے ہوئے لکھدن۔
 ”بھپڑیں ہکریں کوں رات دے وقت آتھجھے محفوظ مقامات تے رکھیا ویندے جیرھا

جنگلیں کون ہٹتے آبادی دے قریب ہوندے۔ اونکوں ’’دیرہ دائرہ یا پڑا ہدن۔ کھوہ دے اوں چکر کوں وی پڑا ہدن جتھاں ڈاند چکر لیندے رہندن۔ جیرھی جاہ تے ڈیہ کوں گھم پھر تے رات کوں آرام کیتا ونچے اونکوں وی پڑا ہدن۔ ہال لگ چھپ کھیڈ دیں ہوئیں جیرھی جاہ تے کٹھے تھیدن اونکوں وی پڑا کھیا ویندے۔ اینویں چندر یا سچھ دے ارد گرد کڈا ہن کڈا ہن جیرھا دائرہ بن ویندے اونکوں وی پڑا ہدن۔ اس طرح ’’ہیلا‘‘ لفظ بارے لکھدن۔ دریا دے کنارے تے لئی دا جنگل ہیلا سڈ ویندے۔ کانہہ تے کانیں دا جنگل جھر سڈ ویندے۔ جال یا پیلوں دے جنگل کوں جھنگ اہدن۔ چھوٹے جھیں جنگل کوں جنگلی اہدن۔ وڈا جنگل، جھنگل اکھویندے۔ جیرھا جھنگ دا اسم مکبر اے تے جنیں کوں جنگل بیٹھے۔ مشہور شہر جھنگ دی وجہ تسمیہ وی ایہا ہے۔ جھنگل کوں جھنگڑا وی اہدن۔ ہک جنگل بارے سرائیکی وچ اتھھے ہوں سارے لفظ موجود ہن۔ اینویں ڈھانڈیں دے ہر گروہ واسطے انج لفظ ڈتے گئیں۔ ’’..... انھیں دے ٹولے کوں وگ اہدن۔ گنویں دے ٹولے کوں کھیر مینہیں دے ٹولے کوں مہاگ، مینہیں گنویں دے کٹھے ٹولے کوں مال یا چھینر۔ ہکریں بھینڈیں دے ریوڑ کوں اہو، انھیں دے ہالیں دے ٹولے کوں چانگ اتے ڈاندیں دے ٹولے کوں ترنڈی۔ کتیں تے نہریں دے ٹولے کوں ’’ریبز‘‘ حملہ آوریں دے ٹولے کوں ’’وہر‘‘ ڈاچیں دے ٹولے کوں ڈاگ۔ شکاری کتیں دے ٹولے کوں ’’لودھ‘‘ وغیرہ۔

آخر وچ اس لغت وچ سرائیکی گرامر بارے جیرھا کجھ لکھیا گئے اوندا ہک نمونہ ڈیکھو۔ ہک عام تے سادہ لفظ ’’آکھیم‘‘ دے بارے وچ ڈاکٹر صاحب لکھدن ’’آکھیم۔ (میں آکھیے)۔ اس لفظ وچ ہم فاعلی ہے۔ اس قسم دے فاعل نما فعلیں دا استعمال سرائیکی دی خصوصیت اے۔ جیندے وچ زبان دا اختصار تے حسن پیدا تھیندے۔ حروف فاعلی دا استعمال آکھیا دے نال اس ہوسی۔

آکھیو	آکھیونے	آکھیس
(تیں آکھیا)	(انھیں آکھیا)	(اوں آکھیا)
آکھیوسے	آکھیم	آکھیوے
(اساں آکھیا)	(میں آکھیا)	(تساں آکھیا)

ڈاکٹر صاحب داتعلق زیادہ تر تاریخی لسانیات نال ریہے۔ اوسا سردے ہک زبانی تصور آتے نوم چومسکی دے آفاقی گرامر دے نظریے کنوں واقف نہ ہن۔ سرائیکی آتے جنوبی ایشیاء دی آریائی زبانیں بارے اوزیادہ تر انگریز ماہرین لسانیات دی تحقیق تے بھروسہ کریندے ہن آتے آریائی لسانی تصور کنوں پچھوتے وادی سندھ دیں قدیم منڈا آتے دراوڑی بارے زیادہ نہ چاندے ہن۔ ات واسطے نویں تحقیق دے مطابق جو وادی سندھ دیں آریائی زبانیں تے منڈا آتے دراوڑی اثرات کتلا زیادہ ہن۔ ایندے بارے انھیں دی تحقیق وچ کجھ نہیں ملدا۔ تاہم سرائیکی زبان کوں شناخت ڈیون آتے اوندے اصول و قواعد مرتب کرن وچ ڈاکٹر صاحب دا حصہ بنیادی اے آتے ہمیشہ یاد رکھن دے قابل اے۔

ڈوز بانیں والے ہال

فرجاد نجف اُتے مُسکان بالترتیب سوا چار سال اُتے پوئیں ترائے سال دے ڈوہال ہن۔ جیرھے روانی نال اُردو اُتے سرائیکی بول سکدن۔ جڈاں جو فرجاد نجف انگریزی سکھد اپنے۔ سوال ایہہ ہے جو کیا ہال گھریں وچ بیک وقت ڈو یا ترائے زبانوں سکھ سکدن۔ اُتے اُنھیں دلہا لیس دی صلاحیت تے کیا اثر پوندے۔

ایہہ سوال دراصل ات واسطے میڈے سامنے ائے کیوں جو سرائیکی وسیب وچ کئی لوک گھریں وچ اپنے ہالیں کوں سرائیکی ماء پو لی دی بجائے اُردو زبان سکھیندن۔ اُنھیں دا خیال اے جو چونکہ سکولیں وچ تعلیم اُردو وچ شروع تھیدی اے۔ (ہن تان انگریزی وچ شروع تھیدی پئی اے) ات واسطے ہالیں کوں اُردو سکھاوٹی نال سبق گھنن وچ آسانی تھیدی اے۔ (حالانکہ اُنھیں گھریں وچ اُردو زبان نال وابستہ کلچر اُتے روایات دا کوئی نا نشان نہیں ہوندا اُتے کوئی زبان اپنے کلچر کوں ہٹ تے سمجھ نہیں آندی۔ ات واسطے اُنھیں ہالیں کوں اُردو سکھاوٹی دا حقیقی فائدہ نہیں تھیدی۔)

اصل کالج ایہہ اے جو ہالیں کوں کم از کم پرائمری تعلیم ماء پو لی وچ ڈتی ونجے (سرائیکی یا کہیں وی زبان وچ پرائمری جماعتیں تیں نصاب آسانی نال بٹایا ونج سکدے) کیوں جو ہال ہوں سارا علم اہٹی ماء پو لی دے ذریعے گھروں گھن آندن اُتے اُنھیں ہالیں کوں استاد دی کالج بہتر طور تے سمجھ آندی اے اُتے او پُر اعتماد ہوندن۔ تاہم میں ایہہ نہیں آکھن چاہندا جو ہال کوں صرف ماء پو لی پڑھائی ونجے بلکہ

پرائمری دی حدتیں بلکہ بعد تک وی تعلیم دا ذریعہ ماء پوی ہوون نال ہی کوئی اضافی زبان جیرھی مفید ہووے مثلاً انگریزی یا اردو پڑھائی وچ سکدی اے.....

نویں تحقیق دے مطابق ہال کول ماء پوی وچ تعلیم ڈیون نال کوئی ڈوجھی

مناسب زبان پڑھاون دا فائدہ تھیندے۔ ٹورنٹو یونیورسٹی دے پروفیسر Jim Cummins اپنے ہک مضمون:

Bilingual Children's Mother tongue:

Why is it Important for education.

".....One of the strongly established finding of education research Conducted in many countries around the world is that - Implemented bilingual programme promote literary and subject matter in minority Language with out any Negative effects on children development in the majority Language....."

ایندے بعد اونجیم دی مثال ڈیندے۔ جیندے وچ ہالیں کول ترائے زبانوں پڑھایاں ویندن۔ جنھیں وچ پہلی ہالیں دی ماء پوی ڈوجھی ڈچ آتے تریجھی فرانسیسی اے۔

ات واسطے سرائیکی وسیب وچ اپنے گھریں وچ ہالیں کول اونٹی ماء پوی اوندیں روایات، کلچر، لوک قصے آتے لوک دانش کتوں محروم کرن دی بجائے ماء پوی نال اردو یا کوئی زبان سکھائی وچ سکدی اے۔ دنیا بھر وچ آنجھیاں کئی مثالیں ہن جتھاں ہال ڈوجھی کہ ترائے زبانوں وی گھریں یا سکولیں وچ سکھدین۔ بعض گھریں وچ کئی ہالیں دے والدین دی پوی انجوانج ہوندی اے۔ اگر پیوسرائیکی الیندے تاں

ماء اُردو اچھے ہالیں کول طریقے تے سمجھاری نال ڈوہیں زبانان سکھایان ونج سکدین۔

ہوں سارے سرائیکی لکھاریں کول معہ میڈے ایہہ اعتراض اے جو سرائیکی ہالیں کول صرف اُردو کیوں سکھائی ویندی اے۔ بلاشبہ ایہہ اعتراض وزنی اے کیوں جو گھر وچ ہال کول جیرھی ہک زبان سکھائی ویسی۔ ماہرین لسانیات دے مطابق او اوندی ماء پولی بن ویسی۔ لیکن جیکر گھر وچ صرف اُردو سکھائی ویسی تاں اوندی ایہہ وی خطرہ اے جو ہال Monolingual بن ویسی کیوں جو گھر وچ وی اُردو ہوسی اے سکول وچ وی۔ حالانکہ لہ پوری دنیا وچ کوئی وی Monolingualism دا حمایتی کاسی۔ بلکہ ایندیاں ہوں ساریاں خرابیاں اہچ اساڈے سامنے آگئیں۔ ہوں پہلے جرمنی دے مشہور شاعر گوٹے آکھیا ہا:

The person knows only one language
doesn,t know turly that Language.

ات واسطے اہچ کل ماہر لسانیات Bilingualism یا Terrilingualism
دی حمایت کریندن۔

ہک زبان خواہ او کتلا وڈی اے علم نال مالا مال ہووے۔ اپنے ہک کلچر، ہک روایات اے اپنے وسیب دی مخصوص دانش دا اظہار کریندی اے۔ اوساری دنیا دیں زبانیں کلچرز اے لوک دانش، شاعرانہ احساسات اے جذبات کول اپنے اندر نہیں سمیٹ سکدی کیوں جو ترجمہ نال کجھ نہیں بندا۔ زیادہ تر زبانان چائٹن والا شخص زیادہ کلچرز زیادہ لوک دانش تے روایات کنوں واقف ہوندے۔ ات واسطے اوندی علم ہک زبان والے شخص دے علم کنوں زیادہ ہوندے۔ ات واسطے ڈھیر زبانان چائٹن والا شخص زیادہ ہمدرد، روادار، انسان دوست اے چکدار ہوندے۔ چڈاں جو ہک زبان

چائٹن والا شخص سخت متشدد آتے غیر چکدار رویے دامظاہرہ کریندے۔ کراچی وچ ہک مخصوص سیاسی جماعت دے کارکنیں دے رویے آتے دنیا وچ امریکی متشددانہ پالیسی Monoligualism دا نتیجہ ہن۔

ہالیں کون ڈو ترائے زبانان سکھاوٹن آہ دے دور وچ نہ صرف مناسب ہن بلکہ پاکستان دے ہک Multi-lingual آتے Multi-ethnic فیڈریشن ہووٹن دی وجہ کنوں ہوں لازمی وی ہے آتے ایس طرح ہالیں کون زیادہ نرم خوٹا یا وچ سکدے تے انھیں دے رویے تے کارکردگی بہتر تھی سکدی اے۔

ہک گھر وچ ڈو زبانان سکھاوٹن بالکل ممکن ہن:

There are two major patterns in bilingual acquisition: Simultaneous bilingualism and Sequential bilingualism: in Simultaneous bilingualism, the Child acquires two Languages at the Same time.

ہال وچ زبان سکھن دی فطری صلاحیت ہندی اے۔ ایندے واسطے انسانی دماغ دا ہک حصہ مخصوص ہے۔ ات واسطے اسماں ہال کون زبان سکھیندے کائیسے بلکہ او خود بخود سکھدے۔ مثال دے طور تے کڈا ہن ہال کون زبان سکھن دے دوران زبان دی گرامر کانتی سمجھیندے بلکہ او خود بخود ایندا ادراک رکھدے۔

جیندے متعلق چومسکی دے نظریے generative grammar آتے وچ واضح نظر آندے۔

شاید بیک وقت ڈو زبانیں سکھن نال کجھ لوکیں کون خیال آوے جو ایہہ ہالیں واسطے ہجہ بن سکدے۔ حالانکہ ایہہ گالھ بالکل کانتی۔

Some Researchers thought that early

exposure to two languages put children at a disadvantage. Newer research tells us that this is not so, and there may be advantages to being bilingual (in addition to knowing more than one language, such as more flexible thinking).

بیک وقت ڈو زبانوں سکھدیں ہوئیں بعض اوقات ہال زبانیں دے لفظ

کہے ہال رلاما ڈیندن۔ ایہدی کوئی پریشانی دی گالھ کانتی۔

"Bilingual children often use words from one language when speaking the other. (This is called code-switching) but this does not mean they are confused about which language they are speaking.... yet in speaking to monolinguals, bilingual children are careful to use only the relevant language.

چھوٹے ہالیں واسطے ڈو زبانیں کوں رلاما ڈیون نارمل اے۔ ویسے تاں

وڈے دی بعض اوقات اینویں کریندن آتے اردو وچ سرائیکی رلاما ڈیندن۔

Language mixing is normal where every body speaks both languages. It doesn't mean that the children will forget one language, and it doesn't mean that they can't tell the difference any more between two Languages."

اتھاں کہیں شخص کوں ایہہ خیال آسکدے جو اگر ہالیں کوں ڈو زبانوں

سکھیسوں تاں شاید ہال اوں رفتار نال ڈو زبانوں نہ سکھ سگھن۔ جیویں اوکھ زبان

سکھسن۔ تاں ایندے وچ ڈرٹ دی گالھ کائنی۔ ہال بکی رفتارنال ڈوہیاں زبانان
سکھسن۔

It used to be suggested that bilingual children were a little slower learning to speak than monolingual children . this is no longer an accepted view . in any case such difference would be very small.... it is dangerous to think that the child is bilingual."

اگر اچھی صورت پیدا تھی ونچے تاں ہال بارے ڈاکٹر نال مشورہ کرنا چاہیدا
اے۔ ہال دے اندر کوئی بیماری دا خطرہ موجود تھی سبکدے۔ مثلاً بہرہ، گونگا ہووٹا یا
چچر او غیرہ۔

بعض سرانیکگی گھریں وچ ڈو زبانان آلا یاں ویندین۔ ایہہ کوئی خطرے دی
گالھ کائنی ہال این صورت حال کنوں Confuse نہیں تھیندے کیوں جو ہال ڈو
سالیں اندر زبانیں وچ فرق کرن شروع کر ڈیندن۔

Children are not confused by hearing more than one language . we have known for a long time that bilingual children separate their languages from the age of two: current research suggests they separate them from the beginning.

میڈی این تحریر دا مقصد ایہ ہے جو اگر تھی سگے تاں گھر وچ ہالیں کون ڈو زبانان
سکھالیاں چاہیدیاں ہن۔ جیکر ایندے اُتے کوئی راضی ہووے تاں انھیں والدین
واسطے ماہرین لسانیات دے کچھ مشورے دی ہن۔

- گھر وچ ڈھیر ہالیں دی موجودگی وچ ایں گالھ دا خیال رکھنا چاہیدا اے جو کیرھے ہال نال کیرھی آتے کیوں زبان آلاوٹی چاہیدی اے۔
  - گھر وچ ہالیں نال اوہا زبان آلاوٹی یا سکھاوٹی چاہیدی اے جینکوں تساں خود آرام تے آسانی نال آلا سکدے ہوو۔
  - ہر زبان دی گرانمر ہال دی عمر دے مطابق مناسب طریقے نال استعمال کرنی چاہیدی اے۔
  - اپنے ہال دی زبان وچ دلچسپی گھنڑیں چاہیدی اے آتے اوکوں وی ایں پاسے متحرک آتے فعال کرنا چاہیدا اے۔
- آخر وچ انھیں لوکیں واسطے جیندے گھر وچ چھیرا ہووے۔ جو ہال کوں ماء پو لی سرائیکی سکھاوٹی چاہیدی اے یا اردو۔ تاں میں ایہہ عرض کریاں اگر زال ڈاڈھی تھی ونجے۔ اوہال کوں سرائیکی سکھاوٹی دی بجائے اردو سکھاوٹی شروع کر ڈیوے تاں پریشانی دی گالھ کئے نہیں۔ کیوں جو ہال ہوں جلدی، لگی وچ اکثریتی زبان سرائیکی سکھ ویسی۔

and let them learn majority language of

Community outside the home.

آخر وچ میں ایہہ وی آکھن چساں جو میں جو کجھ ایہہ تحریر وچ آکھیم او درست اے۔ کیوں جو او میڈا ذاتی مشاہدہ وی ہے۔ میں پہلے پہلے جیرھلے ہالیں دا ذکر کیتم او اپنے اپنے گھر وچ بیک وقت ڈیو لیاں سرائیکی آتے اردو سکھیں۔ (ایں تحریر دا زیادہ تر مواد تلے ڈتے ہوئیں مضمونیں وچوں گھداہئے۔)

حوالے

- 1: [http:// linguistlist.org/ask-ling/liling2 .cfm](http://linguistlist.org/ask-ling/liling2.cfm)
- 2: [http:// www.kidsgrowth.com/ resources/ articledetail. cfm? id=1229](http://www.kidsgrowth.com/resources/articledetail.cfm?id=1229)
- 3: [http:// www. ileachilearn. com/ Cummins/ mother. htm.](http://www.ileachilearn.com/Cummins/mother.htm)
- 4: Raising bilingual children written by antonella sorace and Bob ladd- the linguistic society of America.
- 5: [http:// www. lsadc. org.](http://www.lsadc.org)

نوم چومسکی دے نظریہ گرائمر تے ہک نظر

معروف امریکی ماہر لسانیات آتے انسانی حقوق دے علمبردار نوم چومسکی

Father of (1928ء تا.....) کوں Noam chomsky

Modern linguistics آکھیا ویندے۔ ایں کنوں پہلے ایہہ لقب فرڈی

ہینڈ ڈی ساسر (1857ء تا 1913ء) کوں ڈتا ویندا ہا آتے ایں کنوں وی پہلے سرولیم

جوز (1746ء تا 1794ء) کوں وی ایہہ لقب ملدا ریہا لیکن میں ایں جھیزے وچ

نہیں پندا جو کوں Father of modern linguistics ہے۔ تاہم ایہہ

گالھ عام طور تے منی ویندی اے۔ جو اپنے اپنے دور وچ انھیں ترسیں ماہرین لسانیات

نے Ground breaking کم کیتا۔ اگرچہ انھیں ساریں دین دریافتیں تے

کافی تنقید وی تھی اے۔ لیکن اتھاں میں صرف نوم چومسکی دے کم دا جائزہ گھنساں۔

نوم چومسکی 7 دسمبر 1928ء کوں فلاڈیلفا (پنسلوانیا) امریکہ وچ جایا۔

اوندا پوولیم چومسکی عبرانی زبان دا معروف پروفیسر تے سکالر ہا۔ نوم چومسکی پنسلوانیا

یونیورسٹی وچوں پی ایچ ڈی کیتی۔ تعلیم حاصل کرن دے بعد میساچوسٹس انسٹیٹیوٹ

آف ٹیکنالوجی (M.I.T) وچ 1955ء وچ استاد دے طور تے ملازم تھیا۔ آتے

پونجاہ سال بعد 2010ء وچ وی اہیں ادارے وچ بطور تاحیات پروفیسر کم کریندا

ہے۔ لسانیات دے علاوہ چومسکی نفسیات وچ وی کم کیتے۔ انسانی حقوق دے علمبردار

ہوون دے علاوہ چومسکی سیاسی طور تے امریکی حکومت دین داخلی آتے خارجی

پالیسیوں داسب کنوں وڈا نقاد کھیا ویندے۔

لسانیات دے حوالے نال چومسکی دی سب کنوں پہلی کتاب
Syntactic Structures 1957 ء وچ چھٹی۔ ایندے علاوہ ایس
موضوع تے اوئدیاں کجھ بیاں کتاباں ایہہ ہن۔

- 1- Current Issues in linguistic theory
- 2- Aspects of the theory of Syntax
- 3: Cartesian linguistics: A chapter in the history of rationalist thought-1966
- 4: language and mind-1968
- 5: Topics in the theory of generative grammar 1975
- 6: The logical structure of linguistic theory 1975
- 7: Reflection of language 1975.
- 8: Language and the study of mind 1984.
- 9: Language and psychological Setting 1987
- 10: Language and problem of knowledge 1988.
- 11: Language and thought 1993.

چومسکی دے لسانی نظریات دا اگر پس منظر ڈٹھا ونچے تاں اوئدے اُتے کئی
پرانے ماہرین لسانیات دا اثر اے۔ چومسکی دا تخلیقی گرائمر generative
grammar دا نظریہ ہووے یا تشکیلی تغیراتی Transformational یا
آفاقی (Universal) گرائمر دا نظریہ ہووے۔ ایندے پچھوں انھیں ماہر
لسانیات دا کم کھڑے تھیا۔

ڈنمارک دے ماہر لسانیات جسپر سن ریسپر سن Jespersen

(1860ء تا 1943ء) دا خیال ہا۔ جو لسانیات دا اصل کم فقرے دی بٹاوت دا طریقہ بولن اے۔ جینکوں آلاوٹ والا بک دا غلی شکل ڈے ڈیندے آتے ایں طرح او وڈی آزادی نال اٹھے فقرے بئیندے ویند اجیرھے ہر حوالے نال نویں ہوندن۔

چومسکی دا خیال اے جو بٹاوت دا ایہہ تصور ہا ہر لی ہدایت دے بغیر ذہن وچ پٹھا ہویا ہوندے۔ اسان سکھاوٹ نال اینکوں کہیں دے ذہن وچ نہیں پلھاسکدے۔ والدین وی ہالیں کوں زبان سکھاوٹ ویلھے بٹاوت دے تصور دی وضاحت نہیں کر سکدے۔ چومسکی دے مطابق بٹاوت دا ایہہ تصور بہر حال ذہن وچ خود بخود پیدا تھیندے۔ چومسکی موجب ایں مسئلے وچ دلچسپی اساکوں لامحالہ آفاقی گرامر دے مطالعے ڈوگھن ویندی اے۔

چومسکی اُتے ڈوجھا اثر جرمنی دے ماہر لسانیات وان ہمبولٹ (1767ء تا 1835ء) دا ہے۔ جیند خیال ہے جو زبان دراصل محدود ذرائع دے لامحدود استعمال تے بنی اے۔ چومسکی دے نزدیک ایہہ منظر تخمینہ یا حسابیاتی (Computational process) نال جڑیا ہویا ہے۔ تخمینہ طریق عمل کوں تخلیقی طریق عمل (generative process) داناں ڈتا ویندے آتے ایہہ طریقہ کمپیوٹر دی تھیوری وچ بنیاد واکم کریندے۔

چومسکی اُہدے جو اسان 1950ء دی دہائی وچ انھیں اصولیں کوں لسانیات دے پیچیدہ مسائل کوں حل کرن واسطے استعمال کرن شروع کیتا (یاد رہے چومسکی دی سب توں اہم کتاب Syntactic Structures 1957ء وچ چھپی ہئی) اتھاں چومسکی بٹاوت دے تصور (جھوں اوں آفاقی گرامر دا نظریہ بٹایا) دے بارے اُہدے جو بٹاوت دا تصور دراصل تخلیقی طریق عمل دی موجودگی کوں ظاہر کریندے

آتے اسماں ایں طریقے نال آزاد فقیروں دے لامحدود تسلسل دی تشکیل کریندوں آتے
 ایں طرح تخلیقی طریق عمل محدود ذرائع دے لامحدود استعمال کوں ممکن بنیندین۔

چومسکی دے مطابق مخصوص صرف نحو وچ اسماں مختلف زبانیں دے تخلیقی
 طریق عمل دا مطالعہ کریندوں۔ جڈاں جو آفاقی صرف نحو دے تحت اسماں ایہہ مطالعہ
 کریندوں جو کیوں کہیں زبان آلاؤں والے شخص دے ذہن وچ مختلف طریق ہائے
 عمل تشکیل پا گھندن۔ جڈاں جو آلاؤں والے دے لسانی تجربے دا ڈیٹا محدود منتشر
 تے مبہم ہوندے۔ اتھاں چومسکی زبان دے استعمال تے امکانات کوں ڈھکیں وچ
 وٹھیندے۔ ہک اوجھنکو Cognitive نظام اہدے۔ جیندے تحت ذہن رومارغ
 وچ معلومات تے اطلاعات دے لامحدود سلسلے محفوظ ہوندن آتے ڈھکا حصہ اٹجھے
 نظامیں تے بنی اے۔ جیرہا پہلے حصے دے لامحدود وسائل دے ذخیرے کوں استعمال
 کریندے ہوئے زندگی دے روزمرہ کم کار پورے کریندے آتے ایہہ ڈھکا نظام علم
 تے عمل دے درمیان فرق دی اساس بن۔ چومسکی دے مطابق علم آتے عمل دے
 علاوہ اسماں انھیں نظامیں کوں اہلیت آتے کارکردگی داناں وی ڈھکے سگدوں۔

چومسکی کوں اپنے انھیں نظریات دے حوالے نال ہک مشکل وی درپیش اے
 ۔ او اہدے جو تخلیقی صرف نحو ایں کالجھ دا پتہ نہیں لاسگدی جو اسماں جو کجھ اہدوں اوکوں
 آکھن دا فیصلہ کیوں کریندوں آتے جیرہا کجھ اہدوں ایہو کجھ کیوں اہدوں۔ بیا کجھ
 کیوں نئے اہدے۔

دل چومسکی ہک بحث جبلی ساخت دے حوالے نال شروع کریندے او اہدے
 کالجھ دا منڈھ افلاطون دے مشہور قول توں کریندے جو لوک جیرہا کجھ چائندن او
 زندگی دے تجربات دا نیچور نہیں ہوندا بلکہ علم اسڈے ذہن وچ آزی نقش وانگوں
 شروع کوں موجود ہوندے۔ ایں مسئلے تے ڈیوڈ ہیوم آتے لاکھنیز کوں حوالہ بنیندین

ہوئیں چومسکی جدید حیاتیات دے ”جبلی علم“ والے نظریے تے آن رکدے آتے جینیاتی کوڈ (Genetic code) کوں فطری تے جبلی علم دا ہک ذریعہ اہدے آتے ایں طرح اوگا لھ کوں اہوں تے ٹر بندے جو اسماں ہوں محتاط لیکن یقین نال آکھ سگدوں جو ذہن وچ تخمینہ تخلیقی ساخت وڈی حد تاںں جبلی اے آتے ایں کنوں چومسکی ایہہ نتیجہ کڈھدے۔ اگر تخلیقی طریق عمل واسطے جبلی ساخت وجود نہ رکھدی تاں کوئی وی زبان نہ سکھی وچ سگدی آتے چومسکی دے مطابق معقول قیاس ایہہ اے جو تمام زبانیں واسطے صرف ہوتنہینی تخلیقی طریق عمل موجوداے۔

چومسکی Language faculty بارے اہدے جو ایہہ گالھ منی ہوئی اے جو انسانی دماغ دا ہک خاص حصہ زبان آتے اوندے متعلقہ افعال واسطے مخصوص اے۔ اسماں ایں حصے کوں قدرت زبان یا Language faculty والا حصہ آکھ سگدوں۔ دماغ دے ایں ذیلی نظام دی ابتدائی حالت جینیاتی طور تے تشکیل پذیر تھیدی اے آتے ایں نظام دی ابتدائی حالت دا مطالعہ روایتی آفاقی صرف خودی نوں شکل اے۔

چومسکی دے نزدیک قدرت زبان یا زبان دی صلاحیت پوری نوع انسانی کوں ہوجہیں حاصل اے۔ چومسکی دے نزدیک زبان دے عمل کوں بعض اوقات ”آموزش زبان“ داناں ڈتا ویندے۔ حالانکہ ایہہ غلط اے۔ ”قدرت زبان“ دی وی ہنھیں انسانی اعضاء وانگوں نموتھیدی اے۔ جیرھلے ”قدرت زبان“ دی ”حالت استحکام“ وچ ”تخلیقی طریق عمل“ دی شمولیت تھیدی اے۔ تاں نوں نوں تے لامحدود لسانی اظہار تشکیل پذیر تھیدن۔ ہر لسانی اظہار دی اہٹی خاص آواز معانی تے ساخت ہو سگدی اے۔ اسماں ایں تخلیقی طریق عمل کوں زبان وی آکھ سگدوں۔ یا ایندے نال ”زبان“ کوں ”قدرت زبان“ دی ہک خاص حالت وی آکھ سگدوں۔

اگر کوئی شخص ہک زبان چاہدے تاں اسان آکھ سگدوں جو اوں شخص دے ذہن وچ موجود قدرت زبان ہک خاص حالت وچ پاتی ویندی اے اگر کہیں لسانی حالت یا کیفیت کہیں پے دی لسانی کیفیت نال ملدی جلدی ہے تاں ایندا مطلب اے جو او ہک پے دی گالھ سمجھ سگدن۔

زبان دا ادراک کیوں تھیندے۔ ایندے بارے چومسکی دا خیال ہے جو دماغ وچ زبان دے متعلق جیرھے اجزاء موجود ہن۔ انہیں وچوں ہک صرف نخودی تشریح یا تجزیے واکم کریندے۔ اپنے ایں نظریے دی لمبی تشریح آتے تجزیے دے بعد چومسکی ایں نظریے تے آن ہجڈے جو زبان صرف ہک ہی ہے آتے زبان دے حصول دی خاصیت نوع انسانی واسطے اینویں طے شدہ امر ہے جیویں انسان واسطے ہک دل یا ڈوگر دے طے شدہ گالھ ہن ایندے نتیجے وچ چومسکی اہدے جو ساریاں انسانی زباناں بنیادی ہیئت دے اعتبار نال کوجیہاں ہوندین۔ اساکوں مختلف زباناں دے درمیان جیرھا فرق نظر آندے او دراصل اساکوں محدود دوسو جھ بوجھ دی وجہ کنوں ہوندے۔ الفاظ آتے انھیں دیاں آوازاں مختلف ہووٹاں دا مطلب ایہہ کئے نہیں جو زباناں خلقی طور تے علیحدہ آتے منفرد ہن۔ دنیا دے سارے زباناں وچ تلوں سطح تے جیرھا ”سانچا“ پاتا ویندے او یکساں مستقل آتے غیر متبدل اے۔

چومسکی اپنے ہک ہئے مضمون کوں تقریباً ایں گالھ تے ختم کریندے جو زبان دا حیاتیاتی وجود جے تیں تسنیم نہ کیتا ویسی زبان دی ماہیت آتے افعال بارے اساکوں علم نامعقول ہوسی آتے نظری گورکھ دھندیں وچ الجھار ہسی۔

چومسکی دے انھیں نظریات لسانیات آتے فلسفہ لسان وچ ہک طوفان برپا کر ڈتا۔ ایندی حمایت وچ بے شمار لوک آہگئے۔ حتیٰ کہ پاکستان آتے ہندوستان وچ وی ایں حوالے نال چومسکی دی ہوں تعریف تھئی۔

ڈاکٹر محمد علی صدیقی اہٹی کتاب ”نشانات“ وچ چومسکی اُتے مضمون وچ لکھدن ”جہڑاں چومسکی دی تصنیف Syntatic Structures منظر عام تے آئی تاں اسٹرکچرل ازم دے محفوظ قلعے وچ ہک بھوکس اُتب آ گیا۔ و لا اوں اہٹی تصانیف دے ذریعے انتہائی سائنسی استدلال نال ثابت کیتا جو زبان کنوں جذبہ آتے جذبے دی تاثیر پذیری کوں انج نہیں کیتا و ب سگدا۔ اوں نے تخلیقی بلکہ خود کوں زندہ رکھن والی گرائمر دا نظریہ پیش کیتا۔ بدلدی ہوئی زندگی دی بدلدی ہوئی زبان دی نویں جمالیاتی اُتے تصوراتی فریم ورک نال سوئے اظہار دی ہک انجھی لگی ہوئی دنیا کوں گولیا۔ جیندی ذات وچ جدت پسندی اُتے روایت دوستی مدغم تھیندی ہوئی نظر آندی اے۔ (صفحہ 131)

”چومسکی دا نظریہ گرائمر چوکھی اے۔ اوندی روایتی گرائمر نال کہیں زبان دی کلیت دا اندازہ نہیں تھی سگدا اُتے نہ ای اے کہیں زبان کوں چنگی طرح تے آلاؤں تے لکھن دا طریقہ سکھیندی اے۔ (صفحہ 135)

ایویں ای گوپی چند نارنگ اہٹی کتاب ”اُردو زبان اور لسانیات“ وچ ”نوم چومسکی کا نظریہ تشکیلی گرائمر“ وچ ایندی کافی تعریف کیتی اے۔

چومسکی دے تشکیلی گرائمر دے نظریے دی حمایت نال مخالفت دا وی ہک طوفان کھڑا تھی گیا۔ ایندی مخالفت وچ Functional Grammar جینکوں چومسکی رد کیتا ہا، دے حامی پیش پیش ہن۔ ایندے علاوہ کجھ بے ماہرین لسانیات وی ہن۔ جنہیں وچ Everett قابل ذکر اے۔ اوندے نزدیک برازیل دی ہک Isolate زبان Piraha جیرھی برازیل دا ہک قبیلہ اکیندے اوندے وچ Recursion (گرائمر دے قوانین) دی عدم موجودگی چومسکی دے نظریے دی تردید کریندی اے لیکن چومسکی ایندے جواب وچ اُبدے جو ایندے نال کوئی

فرق نہیں پوندا۔ ایندے علاوہ چومسکی دے نظریے تے ایہہ وی اعتراض اے جو او
 ذہن اُتے دماغ کوں آپت وچ گڈمڈ کر ڈیندے اُتے جیرھے فلسفی ذہن کوانج کوئی
 حیثیت نہیں ڈیندے مثلاً **Eliminative Materialist** فلسفی چرچ لینڈ
 وغیرہ تاں انھیں کوں وی چومسکی دے نظریے تے اپٹے طور تے کئی اعتراضات ہن۔

مارکسی فلسفی جیرھے زبان کوں مادی حالات دی پیداوار سمجھدن۔ چومسکی
 دے حیاتاتی نظریے دے خلاف ہن۔ مارکسی ماہر لسانیات **Jean Jacques**

A Marxist philosophy of language (انگریزی ترجمہ) وچ چومسکی دے نظریے دے ہر پہلو تے تنقید کیتی
 اے اُتے اوکوں **harmful** قرار ڈتے۔ او چومسکی دے نظریہ اہلیت اُتے
 کارکردگی کوں وی ہٹتی کتاب وچ تنقید دا نشانہ بنیندے۔

تاہم چومسکی نے زبان اُتے گرائمر بارے نوں سوچ پیدا کیتی اے جنیں
 لسانیات وچ ہوں انقلابی تبدیلی آندی اے۔ ایندے نظریے دی روشنی وچ مختلف
 زبانیں اُتے انھیں دی گرائمر دا تجزیہ کیتا ویندا پے۔ اساں وی نوم چومسکی دے
 نظریات دے حوالے نال سرائیکی زبان دی گرائمر بارے نوں امکانات تے کم کر
 سکھدوں۔ جیندی وجہ کونوں نوں رستے کھل سکھدن اُتے کمپیوٹر دے ذریعے سرائیکی
 زبان دے ترجمیں وچ مدد مل سکھدی اے۔

حوالے

- 1: نشانات محمد علی صدیقی، ادارہ عصر نو۔ ہمایوں کالونی کراچی نمبر 18 مارچ 1981ء
- 2: [http:// www.chomsky. info/ books. hml](http://www.chomsky.info/books.html)
- 3: [http:// en. wikipedia. org / wiki/ Noam __ chomsky.](http://en.wikipedia.org/wiki/Noam_chomsky)
- 4: [http:// en. wikipedia .org/ wiki/ pirah % c3 % A3__ Language.](http://en.wikipedia.org/wiki/pirah%20Language)
- 5: A marxist Philosophy of Language by jean- Jacques Lecercle (English) translation Gragory Elliott- Brill- Lieden Boston 2006.
- 6: Logical Syntax and Semantics : Their Linguistic Relevance by Noam Chomsky - Language vol.3 No1 (Jan- Mar 1955)
- 7: Language and Mind by Noam Chomsky p 36-45 Third edition Cambridge universty press 2006 history of
- 8: Unting Chomskian Linguictics and Sociolinguistics by k.P Mohanam.
- 9: Reflection on language by Noam chomsky Pantheon books 1975.
- 10: Power and prospects : Reflection on human nature and the Social order bostan. South end press .1996
- 11: Noam chomsky on Language by Aaron stark 8- Agenda - Decemhar 1988.

ساسر باختن آتے پاکستانی قومیتی زبانان

فرڈی نیڈ - ڈی - ساسر Ferdinand de saussure
 1857ء وچ جنیوا (سوئٹزرلینڈ) وچ جایا۔ اوہٹی تعلیم مکمل کرتے فرانس وچ پڑھیندا
 ریہا۔ 1891ء وچ جنیوا ول آیا آتے جنیوا یونیورسٹی وچ انڈیوروپین زبانان تے
 سنسکرت دا پروفیسر ریہا۔

ساسر تاریخی لسانیات کنوں مطمئن نہ ہا۔ اوندے نزدیک تاریخی لسانیات
 زبان دی کارکردگی کون ٹھیک طرح بیان نہیں کریندی۔ ات واسطے اوں زبان دا ہک
 زمانی (Synchronic) تصور ڈتا۔ ساسر پہلے واری اپنے ایہہ خیالات 1907ء
 کنوں 1911ء دے دوران جنیوا یونیورسٹی وچ اپنے لیکچرز دے دوران پیش کیتے اوندی
 وفات دے بعد اوندے شاگردیں 1913ء وچ انھیں لیکچرز کون کتابی شکل ڈے ڈتی
 - جینا بعد وچ انگریزی ترجمہ Course in general Linguistics
 دے ناں نال تھیا۔

ساسر زمانی حساب نال زبان کون یک زمانی (Synchronic) آتے
 تاریخی (Diachronic) وچ ونڈیندے۔ او زبان دے ڈھانچے کون وی ڈھین
 وچ تقسیم کریندے۔ ہک Langue آتے ڈھانچا Langue - Parole
 کنوں اوندی مراد زبان دا نظام اے۔ جیندے تحت زبان دے قوانین یا
 System اندے۔ جڈاں جو Parole دا مطلب گفتگو اے۔ جیڑھی

Languge کوں ممکن بڈی اے۔

ساردا خیال اے جو زبان ہر لمحے مکمل ہوندی اے۔ توڑے جو تھوڑی دیر پہلے اوندے وچ کوئی تبدیلی وی کیوں نہ آئی ہو دے۔ ات واسطے اوہک خاص لمحے دی زبان کوں مکمل زبان دے طور تے ڈہدے تے جائزہ گھندے۔ اوزبان دے عمل کوں شطرنج دی کھیڈ نال تشبیہ ڈیندے۔ جیویں شطرنج دے کھیڈن دا ہک نظام آتے مہرین دیاں مخصوص چالاں دس آتے ایہہ نظام مختلف گیمیں کوں ممکن بنیندے۔ اینویں زبان دا نظام اساڈی گفتگو کوں ممکن کریندے۔

اینڈے علاوہ ساسر لفظ کوں ہک نشان قرار ڈیندے۔ جیندے ڈورخ ہن۔ ہک Signifier یعنی معنی نما آتے یا Signified یعنی تصور معنی۔ ساسر دے نزدیک Signifier کہیں شے دا صوتی حصہ اے جڈاں جو Signified تصور آتی۔ مثال دے طور تے جیرھلے اسان میز دا لفظ اکیند وں تاں خارج وچ میز دی موجودگی دے علاوہ اوندی ہک تصوراتی شکل وی ہوندی اے۔ جیرھی خارجی دنیا وچ موجود حقیقی شے دا ذہنی تصور اے۔

ساسر دے نزدیک معنی نما آتے تصور معنی وچ کوئی لازمی تعلق کائنی۔ اسان کہیں لفظ دا کوئی معنی قرار ڈے ڈیندوں تے اور ان کج تھی ویندے۔

ساسر مزید ایہہ وی اہدے جو آوازیں دے درمیاں جیرھا تضاد موجود اے اوہو کہیں لفظ کوں با معنی بنیندے۔ مثال دے طور تے ایہو افتراق ”ہر“ آتے ”ور“ وچ ”ہ“ آتے ”و“ دی شکل وچ موجود اے۔ آتے اس اختلاف دی بنیاد تے لفظیں دے معنی بدل ویندن۔

ساسر دے اس نظریے نے عملی دنیا وچ ہک انقلاب برپا کر ڈتا۔ آتے لسانیات دے علاوہ انھیں علوم مثلاً علم البشریات، علم الاضنام آتے خصوصی طور تے

ادب تے اثر سنیا۔ ساسر دے ایس نظریے کئی معروف آدمی مثلاً روسن جیکب سن آتے لیوی سٹراس کون متاثر کیا۔ آتے انھیں اپنے اپنے میدانیں وچ تاریخی کم کیا۔

جھٹھاں ساسر دی فکر نے ہوں لوکیں کون متاثر کیا۔ اُتھاں ساسر دے خیالات تے کئی مشہور اہل قلم نے زبردست اعتراضات وی کیتے۔ جیندے وچ خصوصی طور تے میخائل باختن تے اوند اسرکل کافی مشہور ہے۔

میخائل باختن (1895ء تا 1975ء) سوویت یونین (روس) دا باشندہ ہا۔ اوں ہک ادبی لسانی سرکل قائم کیا۔ جیندے معروف ممبران وچ این ڈولوشنیف اتے پی۔ این۔ میڈوی ڈووشمال ہن۔ انھیں مختلف حوالیں نال ساسر دے نظریات دا جائزہ گھدے آتے تنقید کیتی اے۔ وولوشنیف (1895ء تا 1936ء) اہدے:

”زبان دے قواعد آتے ضوابط ایس نظام کون ہک مقدس شے بنا ڈتے۔ جنیں ہک انج قومی زبان دی شکل اختیار کر گھدی آتے جیڑھی اتھارٹی تے مبنی اے۔ آتے جیڑھی عوام دی روزمرہ پول چال کنوں مختلف ہوندی اے۔ ایس سلسلے دی نمایاں مثال لاطینی زبان اے۔ جنیں صدیاں تائیں انتہائی فضیلت دا درجہ حاصل کیا۔ جڈاں جو حقیقتاً پول چال دی زبان دے طور تے متروک تھی گئی۔ ساسر ایس طرح زبان دے تقدس دی روایت دا وارث اے۔ کیوں جو علم السان دے ماہرین آتے ماہرین لسانیات ہر جاہ تے ہمیشہ مذہبی پروہت رہ گئین۔“ (یونس-30)

وولوشنیف اگو تے ایہہ وی اہدے

”ساسر دا ایہہ موقف جو زبان ہک معیاری مشابہہ (Identical) ہیئتیں (Forms) دا پائیدار نظام اے۔ محض

ہک سائنسی تجرید اے اے اتے اتجھی تجرید زبان دی مکمل وضاحت واسطے ناکافی اے۔ زبان ہک مسلسل پیدا کرن والا عمل (Process) اے۔ جیند عمل پولن والیں دے درمیان سماجی لفظیاتی تعامل وچ تھیندے۔ ات واسطے زبان ہک مکمل شے نہیں بلکہ ایہہ ہک تخلیقی عمل اے“ (یونس۔ 31)

وولوشیف اہنی چھوٹی جہیں کتاب Marxism and philosophy

of Language دے پہلے باب وچ زبان اتے آئیڈیالوجی دی گالھ کریندے۔

وندے نزدیک زبان کول آئیڈیالوجی کنوں انج نہیں کیتا ونج سکدا۔ او اہدے: ”شعور پیدا تھیندے اے اتے کارگر تھیندے۔ جیر ہلے اوکوں مادی پیکر حاصل تھیندے۔ زبان جیر ہی سماجی طور تے مرتب نشانات دا نظام اے۔ بجائے خود ہک مادی حقیقت اے (نارنگ۔ 97) اصل وچ مارکسی فلسفہ دے مطابق ”انسان دا شعور ہمیشہ کنوں موجود نہ ہا۔ بلکہ تاریخی عمل دی وجہ توں وجود وچ آیا۔ انسان دا شعور گروہی زندگی دی پیداوار اے۔ انسان وچ پولن دی صلاحیت اوں وقت پیدا تھنی جیر ہلے انسان رل مل تے محنت کیتی اتے اس محنت دے دوران انسانی دماغ وی ترقی کیتی اتے انسان وچ شعور پیدا تھیا۔ (یونس۔ 27)

وولوشیف دے انھیں مضمونیں بارے کجھ لوکیں دا خیال اے جو ایہہ میخائل باختن دے لکھیے ہوئے سن کیوں جو وولوشیف دے کجھ مضمون میخائل باختن دے مجموعے وچ شامل ہن۔ لیکن میڈا خیال ایہہ کانتی۔

میخائل باختن زبان دے ہک ڈیالوجک (dialogic) وجود دی گالھ

کریندے۔ اوندے نزدیک زبان ڈسکورس وچ ظاہر تھیندی اے۔ اتھاں ہک لفظ ڈو جھ لفظ دی سمت متعین کریندے۔

باختن زبانیں کوں مرکز جو آتے مرکز گریز انفرادی پولیس وچ وی وٹھیندے۔ او مرکز گریز پولیس واسطے Hetro glossia دی اصطلاح استعمال کریندے۔ ہیٹرو گلوسیا معاشرتی گروپیں، جماعتیں، مختلف نسلیں آتے کثیر التعداد پولیس دے اختلافات تے آن مگدی اے۔

سائر زبان کوں مجرد وضعیت دے طور تے گھدے۔ ایں طرح ایں مرکز جو طاقتیں نال الحاق کر گھدے۔ جیرہا قومی آتے سرکاری زبان تے آکھڑ دے۔ آتے آخر کار زبان کوں ہک Closed System بنا ڈیندے۔ جیندے نتیجے وچ زبان دار ارتقاء رک ویندے جڈاں جو باختن دا ہیٹرو گلوسیا مرکز گریز طاقتیں تے مبنی اے۔ جیندے نال زبان وچ بالیدگی، مسلسل نشوونما آتے ارتقاء دا ظہور تھیندے۔

سائر زبان کوں علمی جستجو دا ہک قطعی غیر جانبدار معروض سمجھدے۔ جڈاں جو باختن دے نزدیک لسانی نشان (لفظ) مسلسل طبقاتی کشمکش دی آماجگاہ اے۔ حکمران طبقہ ہمیشہ لفظیں دے معانی کوں محدود کریندے آتے سماجی نشانات لفظیں دے او معانی مقرر کریندے جیرھے اوندے مفاد وچ ہوندن۔ لیکن طبقاتی کشمکش وچ مختلف طبقاتی مفادات آپت وچ ٹکریں۔ جینکوں زبان دی سطح تے ڈٹھاوہ سبھدے۔

(پولیس 37)

باختن دے نزدیک زبان دا ہک متحرک آتے سرگرم تصور اے۔ اہلے ایں تصور دے ذریعے باختن ایہہ ثابت کرن دی کوشش کیتی اے جو مرکز گریز پولیاں اقتدار کوں تہس تہس کریندین آتے زبان دار باغیانہ اے۔ باختن دے نزدیک مرکز گریز زبانیں مرکز جو زبان کنوں زیادہ طاقتور ہوندین۔

اتلا لے اقباسات دی معذرت نال میں ایہہ آکھن چاہنداں جو معروف لسانی نظریات دی روشنی وچ اساکوں ایہہ سمجھن وچ آسانی تھیدی اے جو زبانیں دا کیا رول ہوندے اُتے اسان ایں ساری تحریری روشنی وچ ایہہ سمجھ سکدوں جو پاکستان وچ زبانیں دا کیا رول ہندے۔

میڈے نزدیک اُردو اُتے انگریزی مرکز جو زبانان ہن جیہیاں اقتدار دی علامت ہن جڈاں جو قومی زبانان مرکز گریز زبانان ہن۔ جیہیاں اقتدار کوں چیلنج کریندین اُتے ایندا عملی ثبوت وی پاکستان دی قومی زبانیں دی طرفوں جردے خلاف مزاحمت کنوں ظاہر اے۔ ایہہ رول نہ صرف با معنی ہے بلکہ تاریخی وی ہے اُتے جینگوں زبان دے فلسفے دی تائید وی حاصل ہے۔

حوالے

- 1: یونس، خان، ایڈووکیٹ، لسانی فلسفہ اور فلشن کی تعریف، دارالشعور، یوسف مارکیٹ، غزنی سٹریٹ، اُردو بازار۔ لاہور۔ جنوری 2001ء
- 2: نارنگ، گوپی چند، ساختیات، پس ساختیات اور مشرقی شعریات، سنگ میل پبلیکیشنز، لاہور سن 1994ء۔
- 3: Voloshniv, Velentine Nikolaevich -
Marxism and philosophy of Language.
http:// www. marxists org / archive/
voloshinov/1929 marxism_Language.htm

مسائل

سرائیکی زبان دے ناں دی حقیقت

سرائیکی زبان دے ناں بارے منڈھ کنوں ہک بحث چلی آندی اے۔
سکھیں ظامی بہاول پوری دا خیال اے جو سرائیکی دا ابتدائی ناں سری رام پور تے ول
سری رام پوری ہا۔ جیندے بعد ایہ سرکی آتے سرائیکی بن گیا لیکن ایندے نال او ایں
خیال دا وی اظہار کریندین۔ جو سندھ آتے سرائیکی وسیب دے ادھ وچ ہک شہر
”سراوا“ آباد ہاتے اوندی زبان سراوا ہی آتے سراوائی آکھی ویندی ہئی۔ جیڑھی یا
وَت اُتھاؤں سرائیکی بن گئی۔ (1)

علامہ متیق فکری ایکنوں حضرت ابراہیم دی زوجہ ”سارہ“ بی بی نال بھویندن
آتے سارہ سین سرائیکی کوں سرائیکی دی اصل قرار ڈیندن (2)
جناب ضامن حسینی دا خیال اے جو سرائیکی لفظ دی اصل ”سویراکی“ اے۔
جیڑھا وگوتے سرائیکی بن گئے۔ (3)

سکھیں دلشاد کلانچوی دی رائے ہے جو ”سراوا“ شہر دی پڑاٹی زبان
”سراوائی“ اکھوائی ویندی ہئی آتے ”سراوائی“ کنوں سرائیکی بن گئی اے۔ (4)
محترم جی۔ رضا دا خیال اے جو مہا بھارت دے رزمیہ وچ ہک ریاست دا
ذکر آندے جینداناں Sauvira ہا۔ سرائیکی زبان دی اصل ایں ریاست دے ناں
کنوں اے۔ (5)

سر رچرڈ برٹن (1821-1890ء) دا نظریہ اے جو سرائیکی لفظ دی اصل

سندھی لفظ ”سرو“ (Siro) اے۔ اوں آپنے تفصیلی مضمون

the Jataki or Belochki dialect وچ لکھیے:

It is colled Siraiiki, Siro (Upper Sindh) where it is commonly spoken by the people. p.84

رچرڈ برٹن دا ایہ مضمون رائل ایشیاٹک سوسائٹی بمبئی دے رسالے دی

اٹھویں جلد وچ صفحہ نمبر 84 توں 125 تا مئی 1849ء وچ چھپیا۔

رچرڈ برٹن دے (Siro) دے حوالے نال ہک غلط فہمی پھیلی جیندا کجھ عرصہ

میں وی شکار ریہاں آتے ہوں سارے پڑائے آتے نویں ماہرین لسانیات وی شکار

تھے۔ حتیٰ کہ آج دا ہک ماہر لسانیات ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل (1942ء.....) وی شکار

اے۔ او اہدے

”سندھ سرائیکی زبان دا وطن نہ ہئی۔ لیکن سندھ نے اوکوں او

ناں ضرور پڑتے جنہیں کنوں ایہ فہم سُجائی ویندی اے۔ (6)

رچرڈ برٹن توڑے جو ہنھیں نانویں نال جیویں جو اوندے مضمون دے نال

توں ظاہر اے۔ سرائیکی کوں سرائیکی وی آکھیے۔ لیکن اوکوں شاید ایندا احساس نہ ہا۔

جو لفظ ”سرو“ دراصل سرائیکی زبان دے لفظ ”سیرا“ دا سندھی روپ اے آتے سرائیکی

دا ایہ نال سندھ دے علاوہ خود پورے سرائیکی وسیب وچ وی باوجود مختلف مقامی

نانویں دے رائج ہا۔ آتے ایں وجہ کنوں 1962ء اچ ایندا نال سرائیکی رکھیا گیا۔

آتے ایندی اصل ”سیرو“ دی بجائے ”سیرا“ آتے اوندے واسی ”سرائی“ بہن۔ ایندی

وضاحت حکیم الہی سرائی دے ہک مضمون ”سرائیکی زبان کی وجہ تسمیہ“ وچ موجود

اے۔ جیرھا 23 دسمبر 1960ء کوں اخبار ”بشارت“ مظفر گڑھ وچ چھپیا۔ اوندے

وچ اولکھدن:

ترجمہ..... ”پہلے پہلے سرائی کے معنی ”اُتر کے لوگ“ ہوتے تھے۔ مگر پھر یہ لفظ کلہوڑوں کے گھرانے سے تعلق کی وجہ سے ”تعطیس لقب“ کے طور پر کام آنے لگا (11)

کیوں جو کلہوڑا خاندان دے ملتان وچ مقیم بزرگ چنے خان (1220ء) آتے اوندے بعد کلہوڑیں دے مسلسل تعلق دی وجہ کنوں انہیں کوں وی سرائی آکھن پئے گئے۔ کلہوڑیں دے پیر و مرشد ہون دی وجہ کنوں ول اے لفظ (سرائی) بہ تقدس وادرجہ حاصل کر گیا۔

سندھ آتے سرائیکی وسیب (دیرہ غازی خان، میانوالی، بھکر، دیرہ اسماعیل خان کلہوڑے حکومت وچ شامل ریہے) جیندی وجہ کنوں سندھ وچ سرائیکی وسیب دا پورا علاقہ ”سرا“ یا ”سرو“ وی آکھویندا ریہا۔

کلہوڑا حکومت (1701ء تا 1783ء) کوں قائم کرن وچ ”سرا“ یعنی سرائیکی وسیب دے لوکیں دا کافی حصہ ہا۔ کیوں جو میاں آدم شاہ کلہوڑا ایں علاقے وچ ریہا۔ اوں کروڑ وچ لال عین حسین نال ملاقات کیتی آتے خود وی مرید بنائے۔ جینکوں سرائیکی زبان سمیت سندھ گھن گیا۔ (12)

ایہا وجہ اے سندھ بارے مختلف کتابیں وچ کلہوڑا دربار نال وابستہ ”سرائی“ سرداریں دا ذکر آندے۔ انہیں سرائی سرداریں وچ شاہ پنچہ سلطان میاں راجپوت لیکھی (خوشاب)، عبداللہ شاد گودڑ پو (دیرہ غازی خان)، محمد حسن کھاوڑ (بھکر) آتے پنجن (کلوگورٹ) کافی مشہور ہن۔ (13)

کلہوڑا دربار وچ سرائی سرداریں دے حوالے نال مولانا غلام رسول مہر

لکھدن:

”سرائی سردار آہستہ آہستہ میاں غلام شاد کلہوڑا کے پاس جمع

ہونے لگے۔ (14)

تحفۃ الکرام وچ سرائی سرداریں نرائیں طور تے ہے۔
 ”سرداران سرائی و عموم رعایا رابیا زرد و چون از دست تسلط.....
 یعنی ”میریاب خان) نے عام رعایا اور سرائی سرداروں کو آزردہ
 کر دیا۔ حقیقت یہ ہے کہ وہ احمد شاہ ابدالی کے کارندوں کے
 ہاتھوں تک آگئے تھے۔ (15)

کھوڑیں دے بعد تاپوریں نال وی سرائی سرداریں و تعلق ریہا۔ بلکہ او
 خود سرائی ہن۔ گزیتر سندھ وچ لکھیا ہویا اے۔ ”بالائی علاقے کے لوگوں کا عروج
 یعنی سرائیوں کا عروج جیسا کہ زیریں سندھ میں کھوڑا اور تاپور کو کہا جاتا تھا۔ اس تمام
 کو تبدیل کرنے کا موجب بنا۔ (16)☆

ہن اس اڈے واسطے ایہ کھن سوکھا اے۔ جو سرائیکی جیہی ”سرائی“ لوکیں
 (اُتلے علاقے دے لوک) دی ہولی ہئی کون ”سرائیکی“ دانان ڈتا گیا۔ ایندے بعد
 سوال ایہ اے جو کیا ایہ ناں سرائیکی کون Siro دے حوالے نال سندھ وچ ڈتا گیا۔ یا
 خود ایہ ناں سرائیکی وسیب اندر ایں زبان کون ملیا۔ میڈا خیال اے جو ”سرائیکی“ لفظ
 دی شہادت خود سرائیکی زبان دے اندر موجود اے۔

سرائیکی وچ لفظ سرائی (Sirai) نال (Ki) دا لاحقہ لایا گئے۔ تاں ایہ
 Siraiki ہن گئی۔ اگر ایہ لاحقہ سندھی زبان دے ذریعے طے ہا تاں اول لاحقہ ”ji“
 ☆..... اقول تاں ایہ وی ثابت تھیندے جو کھوڑے خود وی سرائیکی علاقے دے ”سرائی“ باشندے ہن۔ آتے
 سرائیکی اکلیدے ہن؛ کیوں جو خود صوبہ سندھ دا علاقہ سرائیکی وسیب وچ شامل ہا۔ صوبہ سندھ دی فتح دے بعد
 جلال الدین اکبر دے دور (1592ء) وچ سندھ کون ملتان نال شامل کر ڈتا گیا۔ (گزیتر سندھ صفحہ 52)
 اینویں سرائیکی علاقے دے باشندیاں داسرائی ہوون دلپا ثبوت ایہ ہے جو آتے ہوتے ہونے حوالے دے مطابق
 تاپور وی سرائی ہن۔ کیوں جو او دیرہ غازی خان دے علاقے (تاپور) دے باشندے ہن۔ جتھاں آج وی
 تاپوریں داوڑا قصبہ موجود اے۔ ات واسطے تاپور سرائی ہوون دے حوالے نال او کھوڑا اور ہار نال وچ وابستہ
 رہیے۔ تاپوریں دی زبان ہمیشہ سرائیکی رہی اے آتے آج وی سندھ دے تاپور سرائیکی وی الیندن۔

ہووے ہا آتے Sirai کنوں Siraji بٹے ہا۔ کیوں جو سندھی وچ لاحقہ جو جا'جی ہوندے۔ جڈاں جو (Ki) دا لاحقہ سندھی زبان دی نحوی ترکیب دے خلاف اے۔ بلکہ اے سرائیکی لاحقہ ہے۔ مثال دے طور تے سرائیکی وچ بلوچی زبان واسطے Bolochki آتے پشتو واسطے Pathanki استعمال تھیندے۔ ات واسطے سرائیکی زبان دا لاحقہ "ki" اوند اٹھا اے۔ (17) ایندے علاوہ کھیترا نی زبان کون کھیترا کی آتے جعفر کی وی آکھیا ویندے۔ ایہہ لاحقہ "ki" دی انہیں زبانیں کون سرائیکی وسیب وچ ملیے۔ حتی کہ خود رچرڈ برٹن وی اپنے مضمون وچ Belochki لکھی اے۔ لیکن اوکوں اس لاحقے دا خیال نہ آیا۔

اہر سندھ دی ملتان نال وابستگی آتے سرائیکی دے اثرات دی وجہ کنوں سندھ۔ لئی شہرین گھونگی آتے ڈہر کی نال وی Ki دا لاحقہ موجود ہے آتے اس علاقے وچ سندھی سرائیکی آلائی ویندی اے۔

ایندے علاوے گریسن دے مطابق دیرہ غازی خان دی زبان ہند کی اے۔ آتے حیدرآباد خیر پور سندھ کراچی آتے تھر پار کردی زبان وی ہند کی اے۔ (18) اتھوں اے ثابت تھیندے جو سرائیکی دا Ki لاحقہ دیرہ غازی خان کنوں تھر پار کرتیں وچ ملے۔ آتے اے لاحقہ خود سرائیکی وسیب وچ ڈٹا تہگئے۔ اس طرح رچرڈ برٹن دا نظریہ Siro کنوں سرائیکی غلط ثابت تھی ویندے۔ ویسے وی Siro کنوں سرائیکی دی نحوی ترکیب وی غلط اے۔

سرائیکی کون ایہ ناں کڈاں ملیے۔ ایندے بارے حالی کجھ نی آکھیا وچ سکدا۔ تاہم اے ہوں قدیم اے آتے ہوں بعد کلہوڑا عہد وچ سندھ وچ رائج وچ تھے۔ آتے Siro کنوں نہیں کھتا۔

میڈا خیال اے سرائیکی ناں دی اصل حقیقت ایہا ہے پے جیڑھے ڈو جھے

خیالات، ہن او محض قیاسات تے مبنی ہن، اتے انہیں دی لسانیاتی تے تاریخی حوالے نال کوئی تائید نہیں ملدی۔

حوالے

- 1: پرویز، سجاد حیدر، سرایکی زبان و ادب کی مختصر تاریخ۔ مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد صفحہ نمبر 22 طبع اول 2001ء
- 2: پرویز، سجاد حیدر، سرایکی زبان و ادب کی مختصر تاریخ۔ مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد صفحہ نمبر 24 طبع اول 2001ء
- 3: پرویز، سجاد حیدر، سرایکی زبان و ادب کی مختصر تاریخ۔ مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد صفحہ نمبر 24 طبع اول 2001ء
- 4: پرویز، سجاد حیدر، سرایکی زبان و ادب کی مختصر تاریخ۔ مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد صفحہ نمبر 26 طبع اول 2001ء
- 5: Raza -G. Etymology of the Saraiki Language name
- 6: پرویز، سجاد حیدر، سرایکی زبان و ادب کی مختصر تاریخ۔ مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد صفحہ نمبر 28 طبع اول 2001ء
- 7: پرویز، سجاد حیدر، سرایکی زبان و ادب کی مختصر تاریخ۔ مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد صفحہ نمبر 28 طبع اول 2001ء
- 8: نور محمد، تھند، 'مہر' تاریخ بکھر۔ لوک پنجاب پبلشرز۔ لشکری والا ضلع لیہ صفحہ 210، طبع اول 2009ء
- 9: نور محمد، تھند، 'مہر' تاریخ بکھر۔ لوک پنجاب پبلشرز۔ لشکری والا ضلع لیہ صفحہ 210، طبع اول 2009ء

- 10: نور محمد، تھند، مہر، تاریخ بکھر۔ لوک پنجاب پبلشرز۔ لشکری والا ضلع، یہ صفحہ 210، طبع اول 2009ء
- 11: پرویز، سجاد حیدر، سرائیکی زبان و ادب کی مختصر تاریخ۔ مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد صفحہ نمبر 20، طبع اول 2001ء
- 12: نور محمد، تھند، مہر، تاریخ بکھر۔ لوک پنجاب پبلشرز۔ لشکری والا ضلع، یہ اشاعت دوم 2009ء، صفحہ 211
- 13: نور محمد، تھند، مہر، تاریخ بکھر۔ لوک پنجاب پبلشرز۔ لشکری والا ضلع، یہ اشاعت دوم 2009ء، صفحہ 242
- 14: مہر، غلام رسول، تاریخ سندھ جلد ششم، عہد کلہوڑا۔ حصہ دوم۔ سندھی ادبی بورڈ۔ حیدرآباد۔ اشاعت اول 1958ء۔ صفحہ 593
- 15: مہر، غلام رسول، تاریخ سندھ جلد ششم، عہد کلہوڑا۔ حصہ دوم۔ سندھی ادبی بورڈ۔ حیدرآباد۔ اشاعت اول 1958ء۔ صفحہ 582
- 16: سورے، ٹی، ایچ، ترجمہ انور رومان گزٹیر سندھ العصر پبلیکیشنز۔ ٹمپل روڈ۔ لاہور۔ اپریل 2008ء۔ صفحہ 68

17: Wagma, Ahsan, "The Siraiki Language" its Growth and development: Dderawar publication Islamabad April 1990-p.4

سرائیکی املاء دے مسئلے

ہر زبان نال کئی مسئلے ہوندن توڑے جو صدیاں پُرانی تے رکتا ترقی یافتہ وی کیوں نہ ہووے۔ اینویں سرائیکی زبان نال وی کجھ مسئلے ہن۔ ایہہ مسئلے اوں ویلھے شروع تھے جیر ہلے او لکھنچن پئی۔ پہلا مسئلہ تاں اوندیں انھیں آوازیں دیں علامتیں داہا جیرھیاں جنوبی ایشیاء دیں آریائی زبانیں مثلاً 'اردو ہندی' پنجابی، گجراتی، بنگالی وغیرہ وچ نہ پاتیاں ویندیاں ہن آتے انھیں واسطے کوئی مخصوص علامتاں وی نہ ہن۔ ایندے علاوہ سرائیکی لکھتیں نال ہک بیا مسئلہ وی ہا جو ایں زبان وچ فارسی، عربی وانگوں کئی آوازاں نہ ہن۔ مگر انھیں آوازیں دیاں علامتاں اسلامی اثرات دے تحت سرائیکی لکھتیں وچ داخل تھی پسیاں۔ مثلاً ژاؤ، ضا، طاعا، تا وغیرہ۔

سرائیکی دیں مخصوص آوازیں دیں علامتیں دے بٹاؤن دا عمل تقریباً ڈوسو

سال پہلے شروع تھیا۔ (1)

جیرھا ہن زیادہ تر طے تھی گئے مگر کجھ لوک حالی تیں اپٹاکم جاری رکھی

کھرن۔

سرائیکی زبان دا ڈوجھا مسئلہ سرائیکی لفظیں دی املاء دا اے۔ ایں مسئلے دی اہمیت دا احساس کئی لکھاریں کوں رہ گئے آتے او ایندے بار مخصوص طور تے لکھدے رہ گئین۔ جیندے وچ محمد اسماعیل احمدائی، پروفیسر داکلہ نجوی آتے پروفیسر شوکت مغل شامل ہن۔ پروفیسر شوکت مغل 1998ء وچ موضوع تے

ہک کتابچہ ”سرائیکی املا دے مسئلے“ تحریر کیجا۔ جیندے وچ انھیں صوتیاتی آتے گرائمر دے حوالے نال ایں مسئلے کوں طے کرن دی کوشش کیتی آتے کہیں ہک لفظ دی مختلف املاں تے بحث کریندے ہوئے دلائل نال ہک املا دا تعین کیجا۔ آتے کتابچے دے آخر وچ درست آتے غلط املا دی ہک فہرست ڈٹی۔ مجموعی طور تے درست سرائیکی املا دے تعین واسطے ایہہ ہک علمی آتے مدلل کوشش ہئی۔ توڑے جو کجھ لفظیں دی املا تے میکوں ذاتی اختلاف وی ہے مثلاً ”ایہ ہانہ جھڑا چاہرے چودھار دھانہ مونہ وغیرہ تاہم انھیں آتے میڈے تحفظات دے باوجود مصنف نال بحث مباحثے دی گنجائش موجوداے۔ کیوں جو انھیں داکم ہوں محنت دا نتیجہ ہے۔

سرائیکی زبان دے لفظیں دی غلط املا نال کئی مسئلے پیدا تھیندن جنھیں وچ سب کنوں وڈا مسئلہ قاری دے پڑھن دا اوکھ آتے معنی کوں سمجھن دا مسئلہ اے۔ پروفیسر شوکت مغل ایچھے تیرھاں مسئلے لکھین جیرھے عام طور تے درست سن۔ (2) سرائیکی املاء دے غلط لکھن دیاں میڈے نزدیک ڈو ڈیڑیاں وجوہات سن۔ جنھیں وچوں ہک دا تفصیلی جائزہ پروفیسر شوکت مغل گھدے۔ ایہہ مسئلہ بنیادی طور تے سرائیکی زبان دے مختلف بھجیں (Dialects) دی وجہ کنوں پیدا تھیندے۔

سرائیکی زبان اپنٹے وڈے وسیب وچ مختلف بھجیں (Dialects) نال آلائی ویندی اے جیندے وچ وڈے وڈے لہجے ایہہ سن۔ جھنگوی، شاہپوری، ڈیروی، ملتان، ریاستی تے سرائیکی سندھی وغیرہ چونکہ انھیں بھجیں (Dialects) وچ آلاؤں والے لوک ہک معنی والے لفظ اپنٹے اپنٹے طور تے ادا کریندن۔ ات واسطے اوجیویں اکیدن اونویں لکھدن۔ جیندی وجہ کنوں املاء وی مختلف تھی ویندی اے۔ مثال دے طور تے لفظ جھڑے کوں بعض علاقیاں خصوصاً جام پور تحصیل وچ جیرھے یا جیرھے آلا یا ویندے۔ ات واسطے اتھوں دے لکھاری اینکوں ایں املاء نال لکھدن۔ پروفیسر

شوکت مغل جہڑے دے علاوہ باقی ساری اِلماء غلط قرار ڑتی اے۔ دراصل جہڑادی
 ایں اِلماء کوں پروفیسر دانشاد کلا نچوی رانج کیتا ہا۔ شاید ایہہ لہجہ ریاستی یا ملتانی تھی
 سگدے جینکوں پروفیسر شوکت مغل اختیار کیتے۔ مختلف Dialects دے علاوہ
 Accent دا مسئلہ وی ہے جو مختلف علاقیں وچ مختلف Accent رانج بن۔ مثال
 دے طور تے ڈیرہ اسماعیل خان دا ’’تونسہ دا آتے بند بوسن دا Accent اپٹے نزدیک
 علاقیں کنوں مختلف اے۔ ایں طور تے اِلماء وچ فرق ہئے ویندے۔

ڈوجھا مسئلہ لفظیں دی ادائیگی دا ہے۔ بعض لفظ لکھیے ہی طرح ویندن آتے
 آلائے ہی طرح ویندن۔ مثال دے طور تے خوشیاں آتے خواب وغیرہ جینکوں بعض
 لکھاری کشیاں (3) آتے خاب لکھدن (4) اتھے ہئے ہوں سارے لفظ ہن۔
 جیویں جو پہلا کو پیلھا (5) آتے شہر کوں شاہر وغیرہ (6) لکھیا ویندے۔ میڈے
 نزدیک انھیں داخل ڈوجھ طریقے نال تھی سگدے۔ اول تاں کہیں معیاری لہجہ دا تعین
 تھیوے تے قول اِلماء دا۔ ایندے واسطے دانشوریں دی کوئی کانفرنس کیتی وچے جیڑھی
 ایہہ مسئلے طے کرے۔ اگر ایہہ ممکن نہ ہووے تاں ولادقت اپٹا فیصلہ کریسی جیڑھا
 معیاری تے مقبول لہجہ بن ویسی۔ او پچھن پئے ویسی آتے جیڑھی اِلماء مشترکہ پسند بن
 ویسی اوجھتی ہوئی۔

سرائیکی اِلماء دا ایہا مسئلہ سرائیکی زبان دیں آوازیں نال جڑیا ہویا اے
 جیندے آتے پروفیسر شوکت مغل نے تفصیل نال نہیں لکھیا۔ البتہ ایں کنوں پہلے
 سرائیکی دیاں خاص آوازاں دی کہانی وچ لکھ چکین۔ او مسئلہ ایہ ہے جو سرائیکی زبان
 وچ فارسی آتے عربی دیاں جیڑھیاں آوازاں موجود کائیں انھیں آوازیں دی علاقہ
 کوں نہ ورتیا وچے۔ کافی عرصہ تئیں ایہہ بحث چلدی رہی اے جو انھیں علاقہ میں ’ا‘ ’ذ‘
 ’ص‘ ’ض‘ ’ط‘ ’ظ‘ ’قا‘ وغیرہ کوں سرائیکی تختی حروف تہجی وچوں کڈھ ڈتا وچے لیکن ایہہ

بحث توڑ نہ چڑھی آتے نہ اس سلسلے وچ کوئی قابل ذکر کانفرنس یا میننگ تھی آتے
 سرانیکی رسم الخط بارے مختلف کانفرنسیں یا مینٹگیں وچ کہیں ایہہ سوال نہ چاتا۔ اگرچہ
 کجھ لوکیں مدہم آواز وچ ایہہ ڳالھ کیتی مگر قبول نہ تھی البتہ اس مسئلے تے محمد اسماعیل
 احمدائی، راقم، ابن قیصر، عبداللہ عرفان لکھدے ریہے مگر کوئی نتیجہ نہ نکلتا۔ جڈاں جو محمد
 اسماعیل احمدائی آتے راقم نے تجربے تے سرانیکی علمی ورثے دے تحفظ دے حوالے
 نال اینکوں Withdraw کر گھدا۔ تاہم کجھ لوک حالی تائیں اس موقف تے
 قائم ہن آتے انھیں اپنے کتابیں تے رسالیں وچ سرانیکی لفظیں دے حوالے نال
 فارسی، عربی، آوازیں دین علامتیں کوں استعمال نہیں کیتا۔ انھیں وچ اسلام آباد توں
 نکلن والا رسالہ سُجائے دا ادارہ آتے معروف شاعر اشولال شامل ہن۔ سُجائے رسالے
 دی ستویں لڑی جون 2006ء دے صفحہ نمبر 31 تے قابو کرڻ کوں قابو کرڻ لکھیا گئے۔
 اس طرح سیم اشولال دی کتاب سندھ ساگر نال ہمیشاں وچ صفحے نمبر 31 تے
 طوطے کوں توتا لکھیا گئے۔ (شاید ایندی اصل اِملاء ایہہ ہووے)

میڈا خیال اے جو سرانیکی تختی وچوں فارسی، عربی، آوازیں والیں علامتیں
 کوں کڈھ ڏیوڻ آتے سرانیکی وچ داخل فارسی، عربی دے لفظیں کوں سرانیکی آوازیں
 دین علامتیں وچ لکھن والا خیال مقبول نہیں تھیا۔ ات واسطے زیادہ کتاباں رسالے
 اوں پُرانی اِملاء وچ چھپدے پئین تے زیادہ تر مقبول ہن۔ ایہہ نویں اِملاء جینکوں
 کجھ لکھاری استعمال کریدے آندن۔ عام طور تے قاری واسطے اجنبی اے آتے
 کنفیوژن وی پیدا کریندی اے آتے بعض اوقات مفہوم وچ مشکل دا سبب بڻیدی
 اے۔ جیدی وجہ کنوں قاری تے لکھاری دے درمیان Isolation دا مسئلہ پیدا
 تھیدی اے۔ اِملاء دی اس شکل کوں کہیں کانفرنس وچ طے کیتا وڻ سکدے۔ انفرادی
 طور تے چند لکھاریں دا اینکوں استعمال کرڻ کوئی نتیجہ نہ کڈھسی۔ توڑے جو ظاہری طور

تے ایہہ ٹھیک لکھدے۔

پروفیسر شوکت مغل دا کتابچہ ”سرائیکی اِلاء دے مسئلے“ سرائیکی لکھاریں
کنوں بک ارداس وانگوں ہے۔ جیندے وچ میں وی اُنھیں نال شامل ہاں۔ جو
سرائیکی لکھاری اِلاء دے این اہم مسئلے پاسوں توجہ ڈیون جیرھا سرائیکی زبان وی
ترقی واسطے ہوں ضروری اے اتے اینکوں تاریخ دے حوالے نہ کرن بلکہ اِٹنی تاریخ
آپ بٹاون۔

حوالے

- 1: شوکت مغل، پروفیسر، سرانیکا دیاں خاص آوازاں دی کہانی۔ جھوک پبلشرز۔
ملتان پہلا چھاپہ ستمبر 2002ء صفحہ 163
- 2: شوکت مغل، پروفیسر، سرانیکا اِلاء دے مسئلے۔ سرانیکا اشاعتی ادارہ۔ ملتان
سن اشاعت 1998ء صفحہ نمبر 4-5
- 3: صابر چشتی، جیون اتم جوگ۔ ملتان انسٹیٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ۔
سورج میانی روڈ ملتان۔ پہلی واری 2009ء صفحہ نمبر 15-33
- 4: صابر چشتی، جیون اتم جوگ۔ ملتان انسٹیٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ۔
سورج میانی روڈ ملتان۔ پہلی واری 2009ء صفحہ نمبر 23
- 5: سُچاٹ۔ اسلام آباد۔ ستویں لڑی صفحہ نمبر 22
- 6: اشوالال، سندھ ساگر نال ہمیشاں۔ چوپال ادبی فورم۔ کروڑ۔ پہلی واری
2002ء صفحہ نمبر 37

سرائیکی زبان دے انگریزی ہجیں بارے

”سرائیکی“ دالفظ میں پہلے واری سٹھ دی دہائی وچ ہک خاتون کنوں سٹیا ہا
جیڑھی صوبہ سندھ وچ رہندی رہی۔ او ساڈی پوئی کوں ”سرائیکی“ آہدی ہئی۔ اوں
دیلھے میڈی عمر یارھاں ہارھاں سال ہئی۔ ایندے بعد ستر دی دہائی (1962ء) وچ
ملتان وچ کجھ سرائیکی دانشوریں آتے لکھاریں ہک میٹنگ وچ ایگوں ایہو ناں
ڈتا۔ (1)

میرحسان الحیدری دادعویٰ اے جو ایہ ناں میں تجویز کیتا۔ (لیکن ایں ناں
دے محرک ریاض انور ایڈووکیٹ ہن۔ البتہ تائید میرحسان الحیدری کیتی۔ (2)
توڑے جو ایں ناں کنوں پہلے وی اختر وحید انصاری دی کتاب ”دروگوہر“
وچ ہک جاہ تے ایہ ناں ملدے۔ جیڑھی 1952ء وچ چھپی ہئی۔ (3) ایندے علاوہ
23 دسمبر 1960ء وچ اخبار ”بشارت“ مظفر گڑھ وچ حکیم الہی بخش سرائی دے چھپوٹ
والے مضمون ”سرائیکی زبان کی وجہ تسمیہ“ وچ ایہ ناں موجود اے۔ (4)
عام طور تے ایہ طے کجھیا ویندے جو سرائیکی سندھی زبان دالفظ اے۔
سندھی لوک سرائیکی کوں سرائیکی ات واسطے آہدے ہن جو ایہ زبان سندھ کنوں اُتلے
یعنی ہر والے (اُبھے پاسے) آلائی ویندی ہئی۔ سندھ ”سر“ والے اُتلے پاسے کوں
”سر د“ آہدن۔ ایہ غلط فہمی سب کنوں پہلے سر رچرڈ برٹن (1890-1821ء) اپٹے
ہک مضمون A grammar of the Jataki or Belochki

dialect دے ذریعے پھیلائی۔ ایہ مضمون 1849ء وچ رائل ایشیاٹک سوسائٹی

بمبئی دے اٹھویں شمارے وچ چھپیا ہا۔ اوں اپنے مضمون دے صفحہ 84 تے لکھیا:

It is called Siraiki, Siro (Upper Sindh) where it is commonly spoken by the people.

ایں غلط فہمی دا میں وی کافی عرصہ شکار رہیاں۔ اتے ہوں سارے پڑاٹے

نویں ماہرین لسانیات وی تھئے۔ حتیٰ کہ آج دا اکہ معروف برطانوی ماہر لسانیات ڈاکٹر

کرسٹوفر شیکل (1942ء تا.....) وی شکاراے لیکن آہٹی مسلسل تحقیق دے بعد

میں ایں حقیقت کون سمجھیم۔ جو ”سرو“ دراصل سرائیکی لفظ ”سرا“ دا سندھی روپ اے۔

جئیں کنوں شاید رچرڈ برٹن غافل ہن۔

”سرا“ دراصل سرائیکی وسیب دا اُتلا علاقہ اے جیندے وچ میانوالی، بکھر،

لیہ اتے تھل شامل اے۔ اتے ماضی وچ شاید (حال وچ وی) اتھوں دے لوکاں کوں

ملتان کنوں ملتان ریاست کنوں ریاستی واگوں ”سرا“ کنوں سرائی وی آکھیا ویندا ہا۔

سرائیکی وچ ہیر ہیرا سرائی اتے سرائیکی کوں آج تاں ”س“ تلے زیر

نال آلا یا ویندے۔ ایں گالھ دے لسانیاتی حوالے وی موجود ہن۔ ڈاکٹر اینڈریو

جیوکس دی سرائیکی ڈکشنری Dictionary of Jatki or western

Punjabi جیرھی 1900ء وچ چھپی ہئی۔ ہیر ”Sir“ دے معنی Head وچ

ہیر تلے زیر پڑتی ہئی اے۔ ایہ ڈکشنری از سر نو پروفیسر شکست مغل مرتب ہیتی تے ایندا

ناں Siraiki English Dictionary رکھیا گئے اتے سرائیکی کوں

Siraiki لکھیا گئے۔ (5)

مولانا خدا بخش جراح صابر تونسوی نے 1176ء وچ نصاب ضروری دے

ناں نال منظوم سرائیکی وچ فارسی لفظیں دا ترجمہ کیئے۔ اوں کتاب دے باب ”ریبان

اعضاء واجزاء“ وچ فارسی لفظ سَر (س تے زبر نال) دے معنی سرائیکی وچ سَر (س تے زیر) نال لکھیے۔ (6)

البتہ اُردو تے فارسی وچ سَر کوں س تے زبر نال لکھیا ویندے۔ فرہنگ فارسی وچ سَر دے ”س“ اُتے زبر لائی گئی اے۔ (7)

اینویں اُردو ڈکشنری فیروز اللغات وچ وی سَر دے س اُتے زبر لائی گئی اے۔ (8) ایندے علاوہ علمی اُردو لغت وچ وی سَر دے س اُتے زبر لائی گئی۔ (9) ات واسطے میڈا خیال اے جو سرائیکی دادرست تلفظ ”س“ تے زیر نال اے اُتے ایہو سرائیکی داصوتی آہنگ اے اُتے صدیں دی آہ تاں مشق وی ایہا ہے۔ بعض ابتدائی حروفیں تے اُردو اُتے فارسی وچ زبر لاوٹ دا رواج اے جیویں جو اُتے مثالیں دیتاں گھیں۔

سرائیکی وسیب خصوصاً بہاولنگر چولستان تے رحیم یار خان وچ مہاجر پنجابیں دی آبادکاری اُتے سرکاری سکولیں وچ اُردو دی تعلیم نے جیڑھی زبان کوں رواج دے اوسرائیکی کوں مہاجر پنجابی تلفظ وچ سَر ائیکی اُہدن۔ جیندی وجہ کنوں کجھ لوک سرائیکی کوں سَر ائیکی Saraiki لکھدن۔ ایہ طرز ادا ئیکی یا Accent زیادہ تر سابقہ ریاست بہاول پور دے کجھ علاقیں وچ عام تھے۔

سرائیکی دے س تے زیر اُتے زبر دے ڈولفظ دے حوالے نال سرائیکی دے جے عام طور تے ترائے طرح لکھیے ویندن۔

Saraiki :1

Seraiki :2

Siraiki :3

پہلے اسارا Saraiki دے حوالے نال گالھ کریسوں۔ میڈا خیال ہاجو

Sariki دے ایہ جے سابقہ ریاست بہاول پور وچ مہاجر پنجابیں دی دھڑا دھڑا آباد کاری آتے سکولیں وچ اُردو دے اثرات دے وجہ کنوں سرانگکی دی بجائے سرانگکی آکھن دی وجہ کنوں راج تھہن۔ جیویں جو میں پہلے آکھ آیاں، لیکن کجھ عرصہ پہلے میکیوں علم تھے جو کجھ دوستیں دا خیال اے جو مہا بھارت دی جنگ دا دوران سندھو آتے سیوی ریاستیں نال ہک ریاست Sauvira دی ہئی جیندے بادشاہ اس جنگ وچ حصہ گھدا۔ آتے ابوریحان البیرونی (1048-973ء) نے Sauvira ریاست کوں سرانگکی وسیب (جنوبی پنجاب) وچ تجویز کیجے آتے ڈاکٹر احمد حسن دانی (2009ء۔ 1920ء) نے Sauvira دی زبان کوں Saraiki قرار ڈتے۔ ات واسطے Sauvira دے حوالے نال سرانگکی زبان دے انگریزی جے Sariki بڈن۔ (10)

ایندے بارے میڈا خیال اے جو مہا بھارت دا جیرھا رزمیہ لکھیا گئے او جنگ کنوں ہوں عرصہ بعد لکھیا گئے۔ اس رزمیہ دا مبینہ مصنف ویاس جی (جیندی آپٹنی شخصیت مشکوک اے) اس جنگ بارے سٹیٹسٹائیاں گچھیں لکھیں۔ ایہ ویاس جی دی تصنیف کافی مختصر ہئی۔ بعد وچ افسانوی واقعات آتے کرداریں کوں شامل کرتے ایندے وچ اضافہ کرتے اینکوں ہک لکھ بند تائیں بچاؤ تا گیا۔ (11) اس طرح تے مہا بھارت دی تاریخی حیثیت بالکل نہیں رہندی۔ مہا بھارت دے علاوہ Sauvira ریاست دا حوالہ کہیں ہی تاریخی کتب وچ مہا بھارت دے حوالے دے سوا کتھائیں نہیں ملدا۔ مؤرخین دے علاوہ سرانگکی وسیب وچ جیرھے چینی آتے عرب سیاح آندے رہن انھیں نہ صرف Sauvira ریاست دا ذکر نہیں کیتا بلکہ کہیں وی اتھوں دی زبان داناں سرانگکی وی نہیں لکھیا۔

ویسے وی لسانیاتی اُتے صوتی حوالے نال Sauvira کنوں
 Saraiki نہیں بڈی۔ ایندے علاوہ البوریحان المیرونی Sauvira دا جنوبی
 پنجاب دے حوالے نال جیرھا ذکر کیئے اوں وی Sauvera دی زبان سرائیکی نہیں
 لکھی۔ ایندے علاوہ ڈاکٹر احمد حسن دانی جنہیں Sauvira کنوں Saraiki اخذ
 کیئے او کڈا ہیں وی ہک ماہر لسانیات دا مستند درجہ نہ رکھدا ہا۔

ات واسطے ایہ قیاس جو سرائیکی Sauvira کنوں بنی اے۔ محض ”دور کی
 کوڑی لانا“ دے مترادف اے اُتے ایندی کوئی تاریخی تے لسانی حیثیت نہیں بڈی۔
 بلاشبہ سرائیکی موجودہ سرائیکی وسیب بلکہ ایس کنوں دور دراز علاقے تائیں ہک اتجھی
 زبان ہی جیڑھی ارتقاء دے مختلف مراحل طے کریندی پئی ہئی۔ مگر ماضی وچ ایہ زبان
 مختلف مقامی نانویں نال مشہور رہی۔ جیویں جو پراکت اُتے اپ بھرنش دور وچ
 ورچداہ، پساچہ، کیکئی وغیرہ دے ناں اسا کوں ملدن۔ اُتے سرائیکی کون بلاشبہ کافی
 عرصہ پہلے ایہ ناں خود سرائیکی کنوں سرائیکی وسیب وچ ڈٹا گیا۔ مگر ایہ ناں عام
 طور تے کلہوڑا عہد حکومت وچ (1701-1783ء) جیرھا سندھ کنوں دیرہ
 اسماعیل خان تائیں پھیلایا ہویا ہا تاریخی حوالے نال سامنے آیا۔

سرائیکی دے Saraiki جھیں بارے کجھ لوک ایہ وی اُبدن جو ہن بعض
 یونیورسٹیاں اینکوں استعمال کریندن۔ ایہ ہرگز کوئی جواز کاسی۔ انھیں یونیورسٹیاں دے
 سرائیکی شعبے کڈا ہیں وی سرائیکی دے انگریزی جھیں بارے نہ کوئی تحقیقی کم کیئے اُتے نہ
 صوتی Paper چھاپے۔ بلکہ ایہ جے آہٹی پسند دے طور تے لکھن شروع کر ڈتن۔
 ویسے وی اسلامیہ یونیورسٹی بہاول پور دے سرائیکی شعبے داریکار ڈگواہ اے جو ایہ شعبہ پہلے
 Siraiki لکھدا ریے اُتے بعد وچ آہٹی مرضی نال Saraiki لکھن شروع کر
 ڈتے۔ بہاء الدین زکریا یونیورسٹی دے شعبہ سرائیکی وچ وقفے وقفے نال ‘Seraiki’

Siraiki آتے Saraiki جے اپٹائے ویندے رہیں آتے انھیں اس فیصلے واسطے کوئی صلاح مشورہ نہیں کیجا آتے نہ کہیں ماہر لسانیات دی صلاح گھدی اے۔

ویسے یونیورسٹیں دے اس حوالے دے جواب وچ ایہ آکھیا ونچ سگدے جو برطانیہ پاکستان آتے بھارت دے معروف ماہرین لسانیات آتے پروفیسر Siraiki کوں ”آئی“ دے ناں لکھدن۔ جنھیں وچ ڈاکٹر صاعقہ امتیاز آصف، ڈاکٹر طارق رحمن، ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل، ڈاکٹر گوپی چند نارنگ شامل ہن۔ انھیں دے علاوہ ڈاکٹر مہر عبدالحق آتے ڈاکٹر احسن واگھاوی سرائیکی کوں ”آئی“ ناں لکھدن۔

انٹرنیٹ دے سرچ انجن گوگل وغیرہ وچ اگر تساں Siraiki 'Seraiki آتے Saraiki تے سرچ کرو ہا۔ تاں پہلے Siraiki ناں زیادہ صفحے گھلدے ہن۔ انٹرنیٹ دے ہک وڈی لائبریری Word cat تے Siraiki دے حوالے ناں سینکڑاں کتاباں اندیاں ہن لیکن وقت دے ناں ناں کجھ مخصوص سنگتی ایہ صورت حال تبدیل کریندے کھڑن آتے کجھ نوجوان سرچ انجنس کوں Manipulate کریندے ہن۔ ایہدا حوالہ اتھاں موجود اے۔

[http:// groups. yahoo. com/ group / Seraiki / message/3594](http://groups.yahoo.com/group/Seraiki/message/3594)

اس گروپ وچ دوستیں دے ناں ایہ پیغام پڑتا گئے۔
 ”..... نے گوگل سرچ انجن کوں Manipulate کرتے سرچ صرف Saraiki تائیں محدود کر ڈتی گئی اے۔ جیندی وجہ کول Seraiki آتے Siraiki والی ویب سائٹس مثلاً ویب ڈاٹ کام، روہی۔ ٹی وی، اپنا ملتان وغیرہ وغیرہ سرچ انجن وچ نہیں آندیاں۔ اینویں ہوں ساریں ہنھیں سائٹس وچ تبدیلی کیتی ویندی پئی اے۔ مثال دے طور تے مشہور انسائیکلو پیڈ (وکی پیڈیا) جیڑا ہر شخص

اول باقاعدہ طور تے سب کنوں پہلے مکمل سرائیکی ڈکشنری 1900ء وچ تیار کیتی۔
 اول آہٹی ڈکشنری وچ سرائیکی دے لفظ سرکوں س تلے زیر نال لکھیے۔ آتے اونکوں
 انگریزی وچ "Sir" لکھیے (حوالد آتے آچھے)۔

اینویں جارج ابراہم گریرسن جنیں پورے ہندوستانی زبانیں تے کم کیتے
 آتے "لنگوئسٹک سروے آف انڈیا" مرتب کیتی اے۔ اول وی سرائیکی کوں
 Siraiki لکھیے۔ (13)

ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل آہٹی سرائیکی بارے کتاب The Siraiki
 Language of Central Pakistan- a reference
 grammar وچ ہر جاہ تے Siraiki دے جے آئی نال لکھین۔

رچرڈ برٹن اگرچہ سرائیکی دا اورینٹل سیرو کنوں غلط اخذ کیتے مگر س تلے
 زیر دے حوالے نال سرائیکی دے جے Siraki ای لکھن۔ ایندے علاوہ پے
 سارے لفظ حیدے وچ س تلے زیر استعمال تھیدی اے۔ آئی نال لکھیے ویندن مثال
 دے طور تے Sindh آتے Sindhi وغیرہ۔

اینویں صوتی حوالے نال زیر واسطے آئی استعمال تھیدی اے۔ ایندی پوری
 تفصیل کتاب "اردو کا صوتی نظام" وچ موجود اے۔ (14)

یو۔ اے سرنوف روسی ماہر لسانیات اے سرائیکی زبان تے Lahndi
 Language ناں دی ایہہ کتاب لکھن والا ہک جاہ تے سرائیکی لفظ "بھرا"
 کوں Bhira یعنی آئی نال لکھدے۔ (15)

ہندی زبان وچ جیرھلے تساں کہیں وی ہندی لفظ کوں رومن انگریزی وچ
 لکھو آتے کہیں حرف تلے زیر ڈیوٹی ہوی تاں ہندی ویتخن (مصمتہ) تلے زیر ڈیوٹی
 واسطے کہیں وی سؤر Vowel تے ماترا لیدیں ہونیں "آئی" استعمال کریسو۔ مثلاً

’سر’ کو چھوٹی ’آئی’ نال لکھٹا ہوسی۔ (16)

میڈا خیال اے جو سرائیکی دے درست ہمیں واسطے ’آئی’ دا استعمال ای لسانیا تی حوالے نال درست آتے ساریں زبانیں دے ماہرین دے نزدیک متفقہ اے۔ ہمیں دے ایں اختلاف دی وجہ کنوں میڈا خیال اے جو اساں پوری دنیا وچ تماشائے کھڑوں۔ ایہ مسئلہ عام پڑھے لکھئے آدمی دا نہیں جو جیویں چاہے سرائیکی دے انگریزی سچے لکھے کھڑا۔ آتے نہ کہیں دی آنا دا مسئلہ اے۔ بلکہ ایہ مسئلہ ہک ماہر زبان دا ہے۔ کم از کم سرائیکی دانشوریں کوں مل تے معروف ماہر لسانیات دے مشورے نال سرائیکی اطاء دے مسئلے وانگوں سرائیکی دے انگریزی ہمیں دا مسئلہ طے کرٹا چاہیدا اے۔ جیویں اساڈے بزرگیں اسا کوں سرائیکی دے ہک نال تے متفق کیجے اینویں اساڈا فرض اے جو اساں آون والی نسل واسطے ایہ ڈوہن مسئلے حل کروں تے کہیں متفقہ نتیجے تے پہنچوں۔ ☆

ہلا میڈا ایہ مضمون این کتاب دے چھٹی کون پہلے ذیہ وار ’جھوک’ ملتان وچ چھپیا۔ جیندے وچ ’سرو’ دے حوالے نال کجھ سنگتیں اعتراض کیئا جیرھا مضمون دے اختصار دی وجہ کنوں پیش آیا۔ میں انہیں سنگتیں دے اعتراض دے بعد یہ مضمون نوین تحقیق نال ولا لکھیم آتے انہیں دو تیس دی رہنمائی دا شکر گزار ہاں۔ (ا۔ر)

حوالے

- 1: مغل، شوکت، سرایکی دیاں خاص آوازاں دی کہانی - جھوک پبلشرز - ملتان ستمبر 2002ء صفحہ 71
- 2: مغل، شوکت، سرایکی دیاں خاص آوازاں دی کہانی - جھوک پبلشرز - ملتان - ستمبر 2002ء - صفحہ 71
- 3: اختر وحید انصاری، درو گوہر - سرایکی ادبی بورڈ ملتان - ڈوجھا 2008ء صفحہ 94
- 4: پرویز، سجاد حیدر، پروفیسر - سرایکی زبان و ادب کی مختصر تاریخ - مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد - 2001ء صفحہ 28-68
- 5: Andrew Jukes - Siraiki- Englis dictionary- Siraki Adbi Board Multan.2003 -Page-214
- 6: تونسوی، خدا بخش، مولانا، جراح - نصاب ضروری - سرایکی ادبی بورڈ ملتان - 2003ء - صفحہ 49
- 7: عبداللطیف، ڈاکٹر، فرہنگ فارسی - کتابستان پبلشنگ کمپنی لاہور - صفحہ 557
- 8: فیروز الدین، مولوی، الحاج - فیروز اللغات اردو جامع، نیا ایڈیشن - فیروز سنز لاہور - صفحہ 786
- 9: سرہندی، وارث، علمی اردو لغت (متوسط) علمی کتب خانہ لاہور - صفحہ 623
- 10: Raza, G - Etmology of the Saraiki Language name

- 11: نارائن آڑکے دا اُردو ترجمہ نعیم احسن، مہا بھارت، نگارشات پبلشرز۔ لاہور
2009ء صفحہ 5
- 12: خان، محبوب عالم، ڈاکٹر۔ اُردو کا صوتی نظام۔ مقتدرہ قومی زبان۔ اسلام
آباد۔ 1997ء صفحہ 53
- 13: Grierson.G.A Linguistic Survey of
India(vi) Accurate printers 26- Paisa
Akhbar,new Anarkali Lahore- p383-384
- 14: خان، محبوب عالم، ڈاکٹر۔ اُردو کا صوتی نظام۔ مقتدرہ قومی زبان۔ اسلام
آباد۔ 1997ء صفحہ 34
- 15: Smirnov U.A. The Lahndi Language
Saraiki Adbi Board Multan.2006- P.43
- 16: کامل، عتیق الدین، ماسٹر، آؤ ہندی سیکھیں (ہندی اُردو بول چال) ملک بک
ڈپو اُردو بازار۔ لاہور۔ 1977ء صفحہ 22

جائزے

غیر آریائی زبانوں کی تقابلی لغت - ہک جائزہ

”ہندوستان اور بالائی ایشیا کی غیر آریائی زبانوں کی تقابلی لغت“

سرولیم ہنٹر (1900ء-1840ء) دی کتاب

"A Comparative dictionary of the Non-Aryan Languages of India and high Asia"

دا اُردو ترجمہ ہے۔ جیر ہا سرائیکی زبان دے مرحوم لکھاری شبیر حسن اختر کہتے آتے اینکوں سرائیکی ریسرچ سنٹر بہاء الدین زکریا یونیورسٹی ملتان 2003ء وچ چھاپے۔ سرولیم ہنٹر 1862ء وچ انڈین سول سروس وچ شامل تھے۔ ہندوستان وچ انھیں انگریزی حکومت دے تحت ہوں ساریں حکمیں وچ کم کیا۔ انھیں اہٹی پہلی کتاب *Animals of Rural Bengal* کنوں کافی مشہوری حاصل کیتی۔ ایندے بعد انھیں ”ہندوستان دے مسلمان“ ناں دی کتاب لکھی۔ انھیں داسب کنوں اہم کم صوبیں دے ”امپیریل گزٹیز“ دے ناں نال چوڑاں جلدیں وچ انسائیکلو پیڈیا اے جیندے آتے انھیں دی رٹائرمنٹ بعد وی کم جاری رہیا۔

سرولیم ہنٹر اہٹی این لغت دے منڈھ وچ ہک تفصیلی دیباچہ لکھیے جینکوں ڈو حصیں وچ تقسیم کیا گئے۔ ہک سیاست تے بیالسانیات۔ انھیں اپٹے پہلے حصے سیاست وچ لکھیے۔ جو ہندوستان دے غیر آریائی لوکیں کوں ہندوستان دیں پہلی آتے بعد دیں مسلمان حکومتیں نظر انداز کیتی رکھیے۔ اولپٹے این حصے وچ اپنے مخصوص مقاصد کوں بغیر

کہیں شرمندگی دے ظاہر کریندے۔ جتھوں ایڈورڈ سعید دے مستشرقین بارے نظریات دی واضح تصدیق تھیدی اے۔ اوں انگریزی حکومت دے بعض رپورٹیں دے اقتباس وی ڈتے۔ جیرھے ایس طرح دے ہن۔

”..... ایہہ لوک انتہائی منتقم بہن۔ سفید جھوٹ پلٹ دے عادی ہن۔ انتہائی چالاک ہن اپنے نال تھیوٹن والیں زیادتیں کوں کپڑا ہین نہیں و سریندے آتے ایہہ گالھ آسانی نال آکھی وچ سگدی اے جو ایہہ لوک ہندوستان دے سب کنوں زیادہ کوڑے آتے دھوکے باز ہن۔ انھیں دا کوئی اخلاقی معیار کانتی۔ زالیں جو ان کے کمرے وچ رہندن۔ ڈ۔ نہہ کوں کم کار دے بعد ایہہ لوک مردا (ہک قسم دی شراب) دا ہوں وڈا گھڑا گھن تے بھاہ دے چتے دے آسوں پاسوں بہہ ویندن آتے بانس دی نالی نال شراب پی تے نشے وچ ڈھبہ پوندن۔ اوسویر تائیں سٹے پے رہندن۔ انھیں وچ ہال تے زالاں وی شامل ہوندن۔ انھیں وچ شاذ و نادراں کوئی عورت مردی و فادار ہوندی اے۔ اکثر عورتاں ہک جو ان کوں چھوڑتے پے نال ٹر پوندن آتے ہال پونکھیں چھوڑ ویندن۔“ (صفحہ 19)

شاید ایہا وجہ ہوی جو انگریز ہندوستان کوں مہذب بناوٹ چاہندے ہن۔ اہوں تے مصنف اپنے ایس مقصد کوں بہوں واضح لفظیں وچ لکھدے ’ہنٹن اساکوں ایہہ فیصلہ کرٹے جو ایہہ رستہ انھیں کوں ہندومت ڈو گھن ویسی یا اوں رستے ڈو جیرھا اوں خاص دین آتے تہذیب تائیں مچھیندے جیدی اسان نمائندگی کریندوں۔“ (صفحہ 25)

ایندے بعداً خروج اولپٹے سارے کم دامقصد بیان کریندے ہوئے اہدے:
 ”میں ہک گرائمر دی کتاب وی مرتب کریندا پیاں اُتے توقع
 رکھداں جو ایندے نال یورپی لسانیات کوں ہک صحیح بنیاد فراہم
 تھیسے لیکن ایہہ ذخیرہ الفاظ جیرھا میں ایس کتاب وچ پیش
 کریندا پیاں اپٹے نقائص دے باوجود سرحدی افسریں کوں
 اُتھوں دیں تسلیں نال گالھ مہاڑ وچ مدد ڈیسی۔“

کتاب دے ایس حصے وچ ہوں واضح انداز وچ پتہ لگدے جو انگریزیں
 دی ہندوستانیں بارے کیا رائے ہی اُتے اُنھیں دے مقاصد کیا ہن۔ ایس حوالے
 نال ایہہ کتاب اسٹڈے واسطے وی مفید اے۔ جو اساکوں سامراجی حکومتیں دے
 مقاصد سمجھ آندن۔

لسانیات والے حصے وچ مؤلف نے غیر آریائی زبانیں تے چینی زبان
 دے اثرات دا جائزہ گھدے۔ اوندنا خیال اے جو اُنھیں تمام زبانیں تے چینی
 زبان دے اثرات ہوں زیادہ ہن۔ لیکن پُر اٹے ماہرین لسانیات اُنھیں اثرات
 کوں نظر انداز کیے رکھیے۔ مؤلف دا خیال اے جو اہوگوں تے ماہرین لسانیات
 اُنھیں چینی اثرات کوں محسوس کریں۔ (تاہم اوندنا ایہہ اندازہ حالی تاکیں درست
 ثابت نہیں تھیا۔)

مؤلف نے اگرچہ غیر آریائی زبانیں وچ منڈا خاندان دے زبانیں کوں وی
 شامل کیے۔ جیندے وچ Mon-Khmer زبانیں وی آندین۔ لیکن اوں ایس طور
 تے اُنھیں دے انج انج گروپ نہیں بٹائے جویں جو اہ کل بٹائے ویندن۔ منڈا
 زبانیں دے علاوہ مؤلف غیر آریائی زبانیں وچ دراوڑی زبانیں کوں وی شامل کیے۔
 مؤلف اپٹے مقالے دے اختتام تے جیرھے نتائج اخذ کیتن اُتے اپٹیاں

ترجیحات بیان کتین او ایس طور تے ہن۔ اوندے خیال مطابق ہندوستان وچ جزوی طور تے اتجھے باشندے آباد ہن خیرھے غیر آریائی ہن اے جنھیں داہوں گھٹ مطالعہ کیتا گئے۔ جیندی وجہ کنوں انھیں کوں کجھیا نہیں گیا۔ تاہم انھیں وچوں کجھ نسلاں جیرھیاں دور افتادہ علاقیاں وچ آباد ہن۔ اہٹی شناخت برقرار رکھی۔ لیکن کجھ نسلاں میدانیاں وچ آباد تھیون دی وجہ کنوں ہندوئیں دی مٹھی ذاتیں وچ مدغم تھی گیاں۔ جیندی وجہ کنوں پہلے گروپ (دور افتادہ علاقیاں وچ آباد لوک) کنوں لاعلمی دی وجہ کنوں بغاوتاں تے سرحدی جنگاں تھیاں اے ڈوجھے گروپ (میدانی علاقے وچ آباد) بارے ناقص معلومات دی وجہ کنوں داخلی نظم و نسق وچ خرابی پیدا تھئی۔ مصنف دے خیال وچ انھیں نسلیں کنوں سیاسی فائدہ چا تاوئج سکدے۔ اے انھیں کوں اہٹی کمزوری دا سبب بناوٹ دی بجائے طاقت دا ذریعہ بنا یاوئج سکدے۔ مؤلف دے خیال مطابق انہیں لوکیں تے سائنسی تحقیق کرتے اے قابل اعتماد مواد جمع کر کے یورپی لسانیات کوں فراہم کیتا وئج سکدے۔ مؤلف دے مطابق ایہہ نسلاں آریائیں کنوں زیادہ قدیم ہن۔

مؤلف کتاب وچ زباناں کوں تصریفی ترکیبی (Compounding) اے تفریدی (Isolating) وچ وٹڈیے۔ اوندے نزدیک تصریفی وچ سنسکرت اے عربی آمدن۔ جڈاں جو ترکیبی وچ باسک، ترکی، جارجین تے کئی بیاں زباناں شامل ہن۔ تفریدی وچ چینی، اوندے مختلف لہجے، جاپانی اے کئی بیاں زباناں شامل ہن۔

ایہہ تقسیم اہج دے مطابق درست نہیں۔ باسک Basque کوں Isolate زبان کجھیا ویندے۔ جڈاں جو چینی ہک لفظی زباناں وچ آمدی اے۔ ایس تقسیم دے علاوہ مؤلف زباناں کوں علاقائی حوالے نال وی گھدے۔ چینی سرحد و

تبت، نیپال (مشرق کنوں مغرب) اُتے مشرقی نیپال دے کرانچی گروپ کوں علیحدہ ڈکھائے۔ ایندے علاوہ نیپال دے منتشر گروپ کوں انج ڈکھائے۔ جڈاں جو بنگالی کوں وی اوں ڈو حصیں وچ ونڈیے۔ شمال مشرقی بنگال اُتے بنگال دی مشرقی سرحد وغیرہ۔ اوں نے تھائی زبان کوں انج کیجے اُتے وسطی ہندوستان دین زبانیں وچ منڈا زبانیں کوں ہو (کول) سینتھالی، بھوج، راج محللی نال کئی، انھیں زبانیں کوں وی شامل کیجے۔ جنوبی ہندوستان دین زبانیں وچ دراوڑی زبانیں رکھیں۔ اتھاں اوں تامل، ملیالم وغیرہ کوں قدیم اُتے جدید وچ ونڈے۔ ایندے علاوہ تیلگو اُتے سنہالی نال کئی بیاں زبانیں وی رلائین۔ ایں طرح اوندی ایہہ تقسیم 137 زبانیں تائیں ونج چکدی اے۔ انھیں زبانیں دی تقابلی مطالعے واسطے مؤلف نے انگریزی دے 186 الفاظ منتخب کیتن۔ انھیں لفظیں کوں اوں اعداد اسمائے ضمیر، فعل، حروف جار، اسماء اُتے اسمائے صفت دی بنیاد دتا تے کم کیجے۔

مؤلف دا خیال اے ایہہ ساریاں زبانیں کجے خاندان نال تعلق رکھدن۔ جنھیں وچ صرف تلفظ دے سوا کوئی فرق کاسی۔ (آج دے لسانی نظریات نال ایہہ گالھ نہیں رلدی) اوں ایہہ ثابت کرن دی کوشش کیتی اے۔ جو انھیں زبانیں تے چینی زبان دے اثرات ہوں گہرے ہن اُتے چینی زبان انھیں سب کنوں قدیم زبان اے۔ اُتے وسط ایشیا تائیں زبانیں تے اپنا اثر رکھدی اے اُتے ایں طور تے چینی زبان سب دی ماء اے۔

مؤلف اتھاں زبان، بولی اُتے لہجے دا فرق ملحوظ نہیں رکھیا اُتے انھیں بارے کوئی تفصیلی گالھ نہیں کیتی۔

منڈا زبانیں کوں آج واضح طور تے ڈو حصیں وچ ونڈیا ویندے۔ انھیں کوں منڈا اُتے مون کھیر خاندانیں وچ ونڈا دے علاوہ منڈا زبان دے انج انج حصے

بٹائے گئیں جیڑھی اُجھے اُتے لمے دے حوالے نال ہن۔

ایں طور تے دراوڑی خاندان کوں وی جیڑھا قطعی طور تے انج خاندان اے

زبانیں دے ایں کبے خاندان وچ رلاڈ تاگئے۔

میڈا خیال اے مؤلف کوں غیر آریائی زبانیں کوں انج انج خاندانیں اُتے
گروپس وچ تقسیم کرٹا چاہیدا ہا اُتے اُنھیں غیر آریائی زبانیں دے آپت وچ جیڑھے
بنیادی لسانی اختلافات ہن اُنھیں کوں واضح کرٹا چاہیدا ہا۔ شاید ایہہ غلطیاں ات
واسطے وی سرزد تھیں جو ایہہ سارا کم صرف چار مہینے وچ کیتا گئے اُتے ایندا بنیادی
مقصد وی سیاسی ہا اُتے ایں ذریعے انگریزی حکومت غیر آریائی قبائل کوں سمجھٹاں اُتے
اُنھیں نال رابطہ بٹاؤن چاہندی ہئی۔ ات واسطے ایں کم کوں ہک ماہر لسانیات وانگوں
جیڑھا غیر جانبدار سائنس دان وانگوں ہوندے (کیوں جو لسانیات وی خود ہک سائنس
اے) نہیں کیتا گیا۔ ایندے علاوہ ہنتر خود بنیادی طور تے ہک ماہر لسانیات نہ ہا اُتے
نہ ایں طور تے اوندی تربیت تھی ہئی۔ تاہم ایں کتاب دی اہمیت اہٹی جاہ برقرار اے
اُتے بیک وقت 137 زبانیں دے خاص خاص لفظیں تیں رسائی ساڈے لسانی
تحقیقی کم وچ ہر ویلھے مددگار ثابت تھی سکدی اے۔

سرائیکی زبان لاطینی اکھراں وچ

”سرائیکی زبان لاطینی اکھراں وچ“ میڈے مرحوم دوست سئیں ملک عبداللہ عرفان دا ہک کتابچہ ہے جیرھا انھیں دے پتر سئیں شہزاد عرفان کنوں 13-B سٹریٹ کالونی بہاول پورتوں مل سکدے۔ سئیں عبداللہ عرفان جیرھلے اے کتابچہ لکھدے پئے ہن اوں ویلھے او تے میں کٹھے پاکستان سرائیکی پارٹی وچ کم کریندے ہاسے۔ لاہور وچ پارٹی دے صدر تاج لنگاہ دی خود ساختہ جلا وطنی دے سلسلے وچ ہک میٹنگ ہئی جیندے وچ عبداللہ عرفان نال ایس موضوع تے گفتگو تھئی آتے سئیں افضل مسعود وی موجود ہن۔ میں اپنے نقطہ نظر مطابق انھیں دی حمایت نہ کیتی کیونجو ہک وقت میں ایندا حمایتی ہم لیکن بعد وچ غور کرک تے سمجھن دے بعد ایں نکتہ نظر دی حمایت چھوڑ ڈتی۔ ہن میڈا خیال اے جو لاطینی رسم الخط (رومن) اپنے آتے سرائیکی وسیب دے سماجی، تاریخی آتے ثقافتی حالات کیتے مناسب تے موزوں کائنی۔ ہک تاں آسان آج اگر ایہہ رسم الخط اپٹا گھنوں تاں اپنے صدی دے لٹریچر کنوں نویں نسل محروم تھی ویسی آتے ول اوں سارے لٹریچر کنوں ترجمہ کرک آسان نہ ہوسی۔

ڈو جھی کالھ ایہہ اے جو پاکستان دی کوئی زبان لاطینی رسم الخط (رومن) وچ نہیں لکھی ویندی آتے آسان اپنے ارد گرد دے ماحول کنوں اثر ویسوں بلکہ اجنبی تھی ویسوں۔ جیرھا کڈا ہیں وی چنگا نہ ہوسی بلکہ مشکلیں دا سبب بنسی۔

ترتیب بھی گالھ ایہہ ہے جو اتھاں لوک وی اینکوں قبول کرن واسطے تیار نہ تھیں۔ کیونجو اردو اتے سندھی وچ آنجھیاں تحریریاں چل تے ناکا تھی گئیں۔

چوتھی گالھ ایہہ ہے جو سرائیکی دیاں کئی اضافی آوازاں ہن جیندے واسطے رومن رسم الخط وچ حروف تہجی کائنی آتے ایندے واسطے عبداللہ عرفان انج علامتاں پٹانن۔ ظاہر اے جو ایندے واسطے انج کی بورڈ یا سافٹ ویئر بناوئاں پوسی۔ جڈاں جو ان ہج وچ سرائیکی دے مخصوص حرفیں دا اضافہ شامل کر ڈتا گئے اتے سرائیکی نستعلیق رسم الخط وچ آسانی نال لکھی وچ سگدی اے جڈاں جو انج مخصوص سرائیکی رسم الخط کون ڈاؤن لوڈ کیتا وچ سگدے۔ ایندے علاوہ ویب ڈاٹ کام توں وی ڈاؤن لوڈ کیتا وچ سگدے جیرھا انج رسم الخط وچ سرائیکی لکھ سگدے۔

ہئی گالھ جو سرائیکی کون رومن رسم الخط وچ لکھن نال آساں آسانی نال دنیا دیں ہنھیں زبانی نال جڑ ویسوں جیرھیاں رومن رسم الخط وچ لکھیاں ویندن۔ درست کائنی۔ کیوں جو جے تیں زبان نہ اوسی صرف رومن رسم الخط پڑھن نال آساں اوزبان کیوں سمجھ سگسوں۔ مثال دے طور تے جینکوں انگریزی نہ آندی ہوسی او صرف رومن رسم الخط پڑھ تے انگریزی کیا جھیسے۔ ایندے علاوہ ہر زبان تے قومیں دا ہک ثقافتی تے سماجی پس منظر ہوندے اتے اوں علاقے وچ صدیں کنوں رائج رسم الخط ای او تقاضے پوری کر سگدے۔ جنوبی ایشیا وچ رومن رسم الخط کڈا ہن رائج نہیں رہیا آت لیوں وی ایہہ سرائیکی زبان واسطے مناسب کائنی۔

ویسے ماضی وچ رومن رسم الخط دے کئی لوک حامی رہیں مگر ہن عام طور تے اوچھوڑ گئیں۔ البتہ انٹرنیٹ اتے گپ شپ واسطے اردو و انگوں سرائیکی وی رومن رسم الخط وچ لکھی وچ سگدی اے۔ ویسے تاں سرائیکی گورکھی اتے دیوناگری وچ وی لکھی ویندی اے۔ مگر ایہ اوہندے رسم الخط نہیں ہن سگدے۔

اسلم رسول پوری سرانیکی تحریک دے لیجنڈ دی حیثیت رکھدن۔ سرانیکی لسانیات، ادبی تنقید تے سرانیکی قوم پرستی دے موضوعات تے انہیں دیاں تاریخ ساز کتاباں چھپ چکن۔ انہیں دا ادبی تے سیاسی سفر چار ڈہاکیں توں ودھیک ہے۔ انہیں دی فکر تے جدوجہد دا اثر اپنے معاصرین توں علاوہ نوجوان لکھاریں تے وی نظر آندے۔ انہیں دی لسانی تحقیق نہ صرف جدید اکیڈمک تقاضے پورے کریندی اے بلکہ ترقی پسندانہ نقطہ نظر کوں وی صاف ڈکھیندی اے۔

اسلم رسول پوری بطور ماہر لسانیات، صوتیات، آرتھوگرافی، تاریخی لسانیات اتے تقابلی لسانیات دے مسائل بارے تحقیقی بنیادیں تے اپنے نظریات پیش کیتن۔ لسانیاتی تحقیق کہیں قوم دے تاریخی ورثے تے سفر دی نشاندہی دے نال نال اوندی شناخت دی تشکیل وچ مددگار ہوندی اے۔ سرانیکی تاریخی لسانیات تے ہوں کم کیتاں گے۔ جیندے بغور مطالعے دے بعد اسلم رسول پوری دا خیال اے جو سرانیکی زبان نہ انڈو آریائی اے اتے نہ ہی دراوڑی خاندان نال تعلق رکھدی اے، بلکہ سرانیکی دیاں بنیاداں ”منڈا زباناں“ دے خاندان بالخصوص ”منڈاری زبان“ وچ جن۔ سرانیکی صوتیات دے حوالے نال انہیں دا خیال اے جو سرانیکی دیاں بچکاراوازاں ابتدائی افریقی زباناں توں مستقل آندیاں پھین۔ سرانیکی رسم الخط سرانیکی ماہرین لسانیات دے درمیان تنازعہ مسئلہ ریہے۔

اسلم رسول پوری داکم سرانیکی رسم الخط متعین کرک وچ وی فیصلہ کن شکل وچ سامنے آندے۔ انہیں معاصر سرانیکی ماہرین لسانیات دے اگواک دی حیثیت نال سرانیکی تے پنجابی کوں ڈوباناں ثابت کرک دا بھرپور آہر کیجے، مشرقی تے مغربی ماہرین لسانیات پاننی توں گھن کے چومسکی تیں دے مطالعے دے بعد جتھاں انہیں توں اثر قبول کیجے اتھاں انہیں توں اختلافِ داخلہ وی استعمال کیجے۔

اسلم رسول پوری دیاں لسانی تحقیقات غیر روایتی (تے کہیں حد تیں تنازعہ) ہووٹ دے نال نال ہک آئیڈیولوجیکل پس منظر وی رکھدن۔ انہیں دے لہجے کے لسانی شعور وچ مارکس تے لینن دی فکر دا اثر مدہم تھیندا نظر آندے۔ فرانس فینن تے ایڈورڈ سعید دی پوسٹ کالونیئل دی چھاپ بھر پور اے۔ زبان انسان دا ہک اکتسابی عمل ہووٹ پاروں تاریخ ادب تے کلچر دا وی ذریعہ بڈی اے۔ اسلم رسول پوری دی فکر وی کہیں جبراپگوں اہٹی آزادی تے شناخت کوں بچاوٹ دا عنصر پوسٹ کالونیئل ازم وچوں گھدے۔ اہج دے دور وچ سب کجھ سیاسی پرت پٹھ اے۔ اسلم رسول پوری دی لسانیاتی تحقیق دا ہک مقصد سرانیکی وسیب دے حقوق دی جدوجہد اے کیوں جو زبان مزاحمت دا پہلا سندھر ہوندی اے۔